

Роднае слова

штомесячны навуковы і метадычны часопіс

4/2022

(412)

красавік

ISSN 0234-1360

• **Да 130-годдзя з дня нараджэння першага дырэктара Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі Іосіфа Сіманоўскага**

• **Да 75-годдзя Алеся Жука:**
сістэма ўрокаў;
дыдактычны матэрыял;
інтэлектуальная гульня

• **Алімпіядны красавік:**
анлайн-алімпіяда
па стараславянскай мове;
комплексная работа
па беларускай мове
і літаратуры (IX клас)

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

*Любіце кнігу, бо яна – крыніца мудрасці, ведаў і навукі,
лекі для душы.*

Францыск Скарына.

Віктар Сахненка.
Матыў з кветкамі.
1970 г. Папера, алей.

Роднае слова

2022/4
(412)
красавік

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (старшыня)
доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
доктар педагогічных навук В. Зелянко (намеснік)
доктар педагогічных навук Г. Валочка
доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
доктар філалагічных навук І. Казакова
кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
доктар гістарычных навук,
доктар архітэктуры А. Лакотка
доктар філалагічных навук А. Лукашанец

доктар філалагічных навук В. Максімовіч
доктар культуралогіі У. Мартынаў
доктар філалагічных навук А. Ненадавец
доктар філалагічных навук В. Новак
доктар культуралогіі А. Павільч
доктар філалагічных навук В. Рагойша
доктар філалагічных навук І. Роўда
доктар філалагічных навук І. Саверчанка
доктар філалагічных навук В. Старычонак
кандыдат філалагічных навук М. Трус
доктар філалагічных навук М. Тычына
доктар філалагічных навук І. Чарота
доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, А. Белая, Д. Дзятко,
Л. Леванцэвіч, В. Ляшчынская,
А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,

В. Русілка, А. Садоўская, А. Солахаў,
А. Станкевіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч,
І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, І. Булаўкіна, В. Душэўская,
Р. Ільіна, Г. Запартыка, В. Кажура,
Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,

Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
Т. Прадзед, С. Рачэўскі,
Л. Собаль, І. Таяноўская

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры)

Пасведчанне
аб дзяржаўнай рэгістрацыі
сродку масавай інфармацыі
№ 561 ад 20.07.2009,
выдадзенае
Міністэрствам інфармацыі
Рэспублікі Беларусь

Заснавальнікі:
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь,
грамадскае аб'яднанне
“Саюз пісьменнікаў
Беларусі”

Часопіс выходзіць
з 1988 года
(у 1988–1991,
№ 1–48,
выдаваўся пад назвай
“Беларуская мова
і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Наталля Мікалаеўна
ШАПРАН**

ROD-SLOVA.BY

I МУДРАСЦІ, I ВЕДАЎ ХРАМ

Да стагоддзя **Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі**

Пшыбытка Марына. Іосіф Сіманоўскі – першы дырэктар Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. 3

Давідоўскі Зміцер. Жыццё з кнігай: Бібліятэкар і перакладчык Іосіф Сіманоўскі. 9

Кукета Ірына. Развіццё Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў першай палове XX ст.: Новыя архіўныя крыніцы пра вядомыя гістарычныя факты. *Заканчэнне*. 11

Доўнар Ларыса. Беларуская кніга – як мы яе разумеем? *Заканчэнне*. 14

Саверчанка Іван. “Добры пачатак – палова перамогі!” [Анкета “Напачатку была кніга...”] 18

ЛІТАРАТУРА I ЧАС

Брыль Антон Францішак. Сямейныя сувязі Канстанціна Вераніцына: першыя абрысы 21

Жыбуль Віктар. “Нямігі крывавыя берагі”: Рэаліі акупаванага Мінска ў рамане Уладзіміра Карпава. 23

Часнакова Кацярына. Пераасэнсаванне міфа ў італьянскай і беларускай літаратурах на матэрыяле “Дыялогаў з Леуко” Чэзарэ Павезэ і “Старасвецкіх міфаў горада Б*” Людмілы Рублеўскай 28

Алейнік Лада. Сям’я як фактар сацыялізацыі асобы ў аўтабіяграфічнай прозе Адама Глобуса 32

Клімавец Вольга. Чарнобыль у сучаснай беларускай літаратуры 37

Дзятлава Галіна. Жыць з захапленнем: Да 95-годдзя Віктара Арцём’ева 41

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Курцова Вераніка. Дзейнасць Дыялекталогічнай камісіі Інстытута беларускай культуры і яе набыткі. *Заканчэнне*. 44

Маршэўская Валянціна. Многачленныя трывальныя карэляцыі дзеяслоўных фразеалагізмаў 48

Важнік Сяргей. Новая сінтаксічная канструкцыя ў беларускай літаратурнай мове: сінтаксічны архаізм ці сучасная інавацыя? 52

Тучынскі Аляксей. Мова як механізм замацавання і трансляцыі этнакультурнага вопыту: Да праблемы перакладу беларускіх моўных намінацый 56

Раманова Вікторыя. Лексікаграфічны аспект апісання канататыўных акцыянальных дзеясловаў: На матэрыяле “Тлумачальнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы” 59

Масленікава Святлана, Халупа Вольга. Супастаўляльны аналіз беларускіх і нямецкіх фразеалагізмаў, якія апісваюць эмацыянальны стан радасці 62

МЕТОДЫКА I ВОПЫТ

Бубновіч Іна, Ляскевіч Святлана. Анлайн-алімпіяда па стараславянскай мове – 2022: Прыклады заданняў. 64

Караткевіч Вячаслаў, Варановіч Валерый, Караткевіч Ірына, Шаршнёва Вольга. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: III этап XXXVIII рэспубліканскай алімпіяды. 2021/22 навучальны год (IX клас). 67

Навумчык Мікалай. Алесь Жук. “Стары бабёр” (урывак з аповесці “Паляванне на Апошняга Жураўля”): Урок беларускай літаратуры (VI клас) 71

Урок I. Уступныя і арыенціровачныя заняткі 71

Урок II. Аналіз урыўка з аповесці. Заключныя заняткі 73

Есіс Яўген. Алесь Жук. “Стары бабёр” (Урывак з аповесці “Паляванне на Апошняга Жураўля”): Урок беларускай літаратуры (VI клас). 76

Лойша Таццяна. Алесь Жук. “Стары бабёр”: Дыдактычны матэрыял (VI клас). 78

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Бязручка Леанід. Леанід Прокша і Алесь Жук: жыццёвы шлях і творчасць: Інтэлектуальная гульня (X–XI класы). 79

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ I СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Пачобут Наталля. Музеефікацыя дзяцінца старажытнага Мінска: канцэптальныя падыходы. 81

Лупашка Ірына. Турысцка-экскурсійная работа ў БССР у 1920-я гг.: Па матэрыялах часопіса “Наш край” 85

Мардань Дар’я. Праблема інтэрпрэтацыі фальклору на беларускай тэатральнай сцэне ў XX – пачатку XXI ст. 90

Лю Сюаньэр. Кітайскія міфы пра Месяц і фальклорныя з’явы, народжаныя імі 93

In memoriam. Пажарыцкі М. У вянок прафесару Аляксею Пяткевічу (43).

Календар памятных датаў і юбілейных дзён на 2022 г. Чэрвень (51, 89).

Крыжаванка. Целеш Л. “А сонца смяецца высока...” (96).

У адпаведнасці з заканадаўствам аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

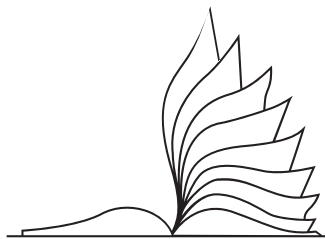
Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да фармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса rod-slova.by.

Калі не пазначана іншае, то ілюстрацыйны матэрыял (фотаздымкі, графікі, табліцы, рэпрадукцыі) пададзены аўтарам / аўтарамі артыкула.

І МУДРАСЦІ, І ВЕДАЎ ХРАМ

ДА 100-ГОДДЗЯ
НАЦЫЯНАЛЬнай
БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

Асобы

Марына ПШЫБЫТКА,
вучоны сакратар Рэспубліканскай навукова-тэхнічнай бібліятэкі

ІОСИФ СІМАНОЎСКИ – ПЕРШЫ ДЫРЭКТАР НАЦЫЯНАЛЬнай БІБЛІЯТЭкі БЕЛАРУСІ

130

Іосіф Бенцыянавіч Сіманоўскі нарадзіўся 25 красавіка 1892 г. у Бабруйску. Бацька мешчанін Бенцыян Сіманоўскі быў ураджэнцам вёскі Дурынічы Бабруйскага павета, займаўся саматужнай вытворчасцю смалы.

Як указаў у аўтабіяграфіі Іосіф Бенцыянавіч, адукацыю ён пачаў у Віленскай сярэдняй школе. Сучасныя даследчыкі прыйшлі да высновы, што гэта была Віленская другая гімназія, якая размяшчалася на вуліцы Замкавай [3].

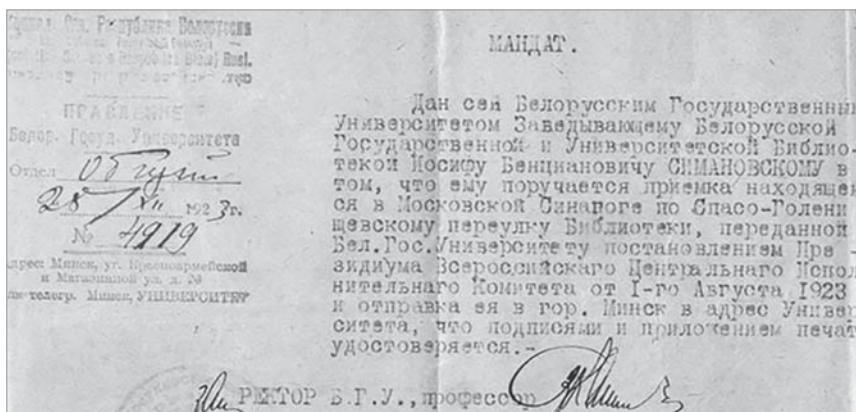
У юнацтве Іосіф Сіманоўскі захапляўся паэзіяй, пісаў вершы. Яшчэ да паступлення ў вышэйшыя навучальныя ўстановы ў яго выйшлі два зборнікі паэзіі: “Закату” (1909) і “Новый мир. Стихи” (1910). Юнак быў уражаны творчасцю сімваліста Андрэя Белага.

Мікалай Гумілёў у раздзеле “Лісты пра рускую паэзію” часопіса “Аполлон” даволі рэзка выказваўся пра творчасць маладога паэта: «Мне няёмка ў артыкуле, названым “Лісты пра рускую паэзію”, гаварыць пра кнігу Іосіфа Сіманоўскага.

Бо яшчэ так нядаўна Леў Талстой, прачытаўшы ў брашурцы Ігара Севяраніна радкі “Вонзите штопор в упругость пробки, и взоры женщин не будут робки”, з горыччу дзівіўся, да чаго дайшла руская паэзія, як быццам паэзія хоць колькі адказная за немагчымыя выхадкі літаратурных самазванцаў.

Іосіф Сіманоўскі забяспечыў сваю кнігу прадмовай. У ёй, пасля зусім бязладнага выкладу “ідэй” сваёй кнігі, пасля выкрыкаў, што “імгненне”, узятае ў сабе самім, “бясконцае, вечнае”, што “вечар ператвараецца ў сімвал свету”, і іншых цацак сімвалізму з дзіцячага пакоя, ён даволі дакладна кажа, што “не тэхніка, а арыгінальнасць пачынанняў і створання ім вобразы могуць быць спадзевам таленту ў юным паэце”.

Але – на жаль – вобразаў у “Новым свеце” няма зусім, іх нельга стварыць такімі прымітыўнымі сродкамі, як пачынаць назоўнікі з вялікай літары, а арыгінальнага ў гэтай кнізе, калі

Мандат загадчыка Беларускай дзяржаўнай і ўніверсітэцкай бібліятэкі І. Сіманоўскага на прыёмку перададзенай Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту бібліятэкі Маскоўскай сінагогі.

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 546. Воп. 2. Спр. 1. Арк. 115.

пакінуць убаку дрэнна зразуметага Андрэя Белага, толькі – яе нейкая асаблівая дзікая недарэчнасць.

...Адзіным апраўданнем яму можа служыць тое, што кніга выдадзена ў Бабруйску» [2].

Нягледзячы на тое, што водгук М. Гумілёва мае відавочна негатыўны характар, сам факт згадкі беларускага паэта-пачаткоўца вядомым крытыкам сведчыць пра адметнасць ягонай творчасці.

У 1910 г. Іосіф Бенцыянавіч паступіў на літаратурны факультэт Сарбонскага ўніверсітэта (Францыя), а праз год перавёўся на літаратурнае аддзяленне філасофскага факультэта Бернскага ўніверсітэта (Швейцарыя), пасля заканчэння якога ў 1914 г. вярнуўся на радзіму ў Бабруйск. Дасканала валодаючы рускай, беларускай, французскай, нямецкай і англійскай мовамі, на працягу трох гадоў ён займаўся самастойнай літаратурнай працай, у прыватнасці перакладамі Эміля Верхарна на рускую мову. Паэзіяй гэтага бельгійскага сімваліста І. Сіманоўскі захапіўся яшчэ ва ўніверсітэце. У фондзе Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ёсць дзесяць асобнікаў твораў Э. Верхарна з уласнаручнымі пазнакамі І. Сіманоўскага. Два з іх выдадзены ў 1910 і 1911 гг. і маюць уладальніцкія запісы на тытуле, што сведчыць пра набыццё іх у гады вучобы ў Еўропе.

Пасля лютаўскай рэвалюцыі ў 1917 г. Іосіф Бенцыянавіч пераехаў у Маскву, дзе з красавіка да ліпеня працаваў у рэдакцыі энцыклапедыі “Транат” і практыкаваў у гарадской бібліятэцы імя А. Пушкіна. У ліпені 1917 г. вярнуўся ў Бабруйск.

Працоўная дзейнасць І. Сіманоўскага цягам наступных чатырох гадоў звязана з культурай. З ліпеня да снежня 1917 г. ён займаў пасаду намесніка старшыні культасветаддзела і члена рэдкалегіі газеты “Известия”, з верасня 1917 г. да чэрвеня 1918 г. працаваў сакратаром біржы працы г. Бабруйска. З ліпеня 1918 г. пачалася

бібліятэчная дзейнасць І. Сіманоўскага: ён узначальваў гарадскую бібліятэку, рэарганізаваную пазней у Цэнтральную бібліятэку Бабруйска і Бабруйскага павета. Тут ён бесперапынна працаваў да ліпеня 1921 г., адначасова займаючы пасады загадчыка бібліятэкі секцыі Палітпрасветаддзела Наркамсветы, загадчыка аддзялення Дзяржвыдата Беларусі, сакратара рэдакцыі газеты “Камуніст”.

У ліпені 1921 г. кіраўніцтвам Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, арганізава-

нага тады, Іосіф Бенцыянавіч быў запрошаны ў Мінск на працу ў бібліятэку ўніверсітэта.

З самага пачатку дзейнасці І. Сіманоўскі імкнуўся развіваць усе тыпалагічныя функцыі бібліятэкі як нацыянальнай. У якасці першачарговай задачы разглядаў фарміраванне фонду нацыянальных дакументаў, заснаванага на абавязковым экзэмпляры кожнай кнігі, што выходзіць з друку. Але захаванне нацыянальнай дакументальнай спадчыны і духоўнай памяці беларускага народа было б няпоўным без камплектавання фондаў дарэвалюцыйнымі выданнямі, і найперш выданнямі беларусазнаўчага характару. Таму І. Сіманоўскі выкарыстоўваў любую магчымасць для папаўнення фондаў такімі дакументамі. З гэтай мэтай набываліся прыватныя кніжныя калекцыі і зборы твораў з бібліятэк Я. Карскага, М. Янчука, І. Карнілава, П. Жуковіча, А. Сапунова (Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г.), рукапісы твораў Я. Купалы. У 1925 г. у лясенградскага бібліяфіла У. Камарніцкага было набыта 10 кніг Францішка Скарыны.

Іосіф Сіманоўскі паспяхова ініцыяваў міжнародны кнігаабмен. У 1928 г. бібліятэка падтрымлівала сувязі з партнёрамі больш як 20 краін Заходняй Еўропы і Амерыкі.

Паўната і ўнікальнасць фондаў, збіраных пад кіраўніцтвам Іосіфа Бенцыянавіча, спрыялі таму, што попыт на паслугі бібліятэкі рос імклівымі тэмпамі: калі ў 1922 г. фондамі карысталася 1,1 тыс. чытачоў, то ў 1925 г. іх было больш за 5,5 тыс., колькасць наведванняў дасягала 500–600 за дзень [8, с. 198].

Большую частку наведвальнікаў складалі службоўцы з дзяржаўных, партыйных і грамадскіх устаноў. Як адзначаў сам І. Сіманоўскі, бібліятэка стала “не толькі цэнтральнай дзяржаўнай навуковай установай і нацыянальным кнігасховішчам, але і складовай часткай дзяржаўнага апарату” [9, с. 46].

Рост колькасці чытачоў і пашырэнне функцый бібліятэкі запатрабавалі адпаведнай змены яе арганізацыйнага і юрыдычнага статусу. У сувязі з гэтым СНК БССР 14 мая 1926 г. прыняў пастанову пра рэарганізацыю Беларускай дзяржаўнай і ўніверсітэцкай бібліятэкі. Установа выводзілася са складу Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў самастойную адміністрацыйную адзінку з назвай *Беларуская дзяржаўная бібліятэка*. Згодна з зацверджаным статусам, былі пашыраны яе правы і функцыі, яна становілася цэнтральным дзяржаўным кнігасховішчам і бібліяграфічнай установай БССР.

З успамінаў Н. Ватацы: «З першых дзён працы бібліятэкі Іосіф Бенцыянавіч пачынае займацца пытаннямі развіцця нацыянальнай беларускай бібліяграфіі. Кожны, хто сутыкаўся з ім у працы, ведае, што ён «заўзяты бібліёграф». Ужо ў 1923 г. стварае калектыў энтузіястаў-краязнаўцаў і арганізуе працу па складанні краязнаўчых бібліяграфічных картатэк, наладжвае прагляд усяго дарэвалюцыйнага рускага і ўкраінскага перыядычнага друку з мэтай выбаркі матэрыялаў пра Беларусь. У гэтым жа годзе пры бібліятэцы арганізуецца Кніжная палата ў якасці прадстаўніцтва Расійскай кніжнай палаты. У 1924 г. на падставе Пастановы СНК БССР створана Беларуская кніжная палата пры Дзяржаўнай бібліятэцы. Узначаліў яе таксама тав. Сіманаўскі. З першых дзён свайго існавання Беларуская кніжная палата наладзіла выданне «Летапісу друку БССР» – бібліяграфічную рэгістрацыю кніг і часопісаў, якія выходзяць у рэспубліцы, які пазней уключыў і аналітычны роспіс перыядычных выданняў. Сіламі Кніжнай палаты і Краязнаўчага аддзела бібліятэкі выпускаецца цэлы шэраг рэтраспектыўных бібліяграфій як нацыянальнай кнігі, так і краязнаўчай літаратуры» [1].

Пра пільную ўвагу І. Сіманаўскага да развіцця бібліяграфічнай дзейнасці сведчыць і той факт, што частка яго выступаў і публікацый датычыцца гэтай тэмы. Так, у 1924 г. на Першым Усерасійскім бібліяграфічным з’ездзе Іосіф Бенцыянавіч выступае з дакладам «Бібліяграфія і задачы навуковага бібліятэчнага будаўніцтва», дзе робіць акцэнт на тым, што бібліятэкі не павінны быць пасіўнымі захавальнікамі кніг, а павінны ажыццяўляць шырокую бібліяграфічную працу, накіраваную на раскрыццё кніжных багаццяў перад чытачамі. У 1928 г. убачыў свет яго артыкул «Бібліяграфічная справа ў БССР», у якім ён прыводзіць вынікі працы ў галіне развіцця нацыянальнай бібліяграфіі, апісвае перспектывы гэтага напрамку дзейнасці.

Навуковую дзейнасць Іосіф Бенцыянавіч заўсёды ўмела спалучаў з функцыямі кіраўні-

ка і арганізатара. З 1924 да 1933 г. з ініцыятывы І. Сіманаўскага арганізаваны філіялы Дзяржаўнай бібліятэкі ў Віцебску, Магілёве, Гомелі, якія ў 1938 г. былі рэарганізаваны ў самастойныя абласныя бібліятэкі. У 1933 г. пры ДOME ўрада было адкрыта аддзяленне Дзяржаўнай бібліятэкі БССР, на базе якога ў 1938 г. была створана Урадавая бібліятэка імя А. М. Горкага.

Да 1926 г. фонд бібліятэкі складаў 300 тыс. дакументаў, штат – 47 супрацоўнікаў. Рост фондаў крытычна абвастрыв праблему, звязаную з недахопам памяшканняў для размяшчэння кніг і абслугоўвання чытачоў, якую бібліятэка адчувала ад самага пачатку дзейнасці. І. Сіманаўскі неаднаразова звяртаўся ў вышэйшыя інстанцыі з гэтым пытаннем, абгрунтоўваючы неабходнасць узвядзення новага будынка. Шэраг архіўных дакументаў дэманструе актыўную пазіцыю дырэктара. А той факт, што ў якасці часовай меры павелічэння месца пад захоўванне фонду Іосіф Бенцыянавіч прапаноўваў памяншэнне плошчы, адведзенай пад яго кватэру, ілюструе яго самаахварнае стаўленне да працы і характарызуе яго як бязмежна адданага бібліятэчнай справе чалавека.

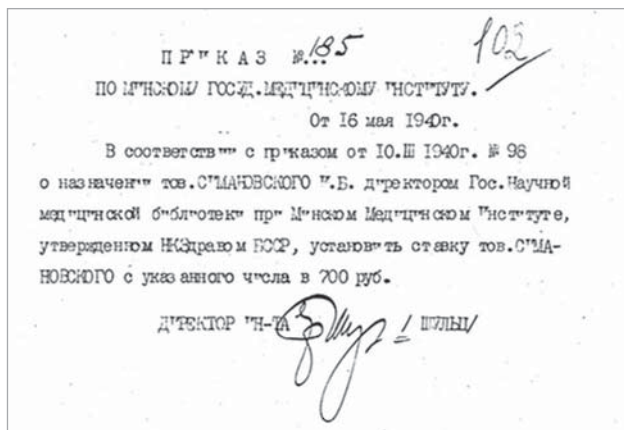
Іосіф Сіманаўскі здолеў пераканаць кіраўніцтва рэспублікі. 19 лістапада 1929 г. на пасяджэнні калегіі СНК былі разгледжаны варыянты пашырэння плошчаў бібліятэкі і прынята пастанова пра ўзвядзенне новага будынка. Праект, прапанаваны адным з вядучых беларускіх архітэктараў Г. Лаўровым, стаў першым у СССР, спецыяльна прызначаным для найбуйнейшай дзяржаўнай бібліятэкі. Вытрыманы ў канструктывісцкім стылі 1920-х гг., ён не толькі забяспечваў максімальную функцыянальнасць будынка, але і выказваў у архітэктурным абліччы «яго асабліва важны грамадскі характар і прызначэнне як будынка першага разраду, занятага Беларускай дзяржаўнай публічнай бібліятэкай, абавязанай стаць аб’ектам найвялікшай важнасці ў якасці правадыра культуры і ведаў» [10].

Адкрыццё новага будынка супала з дзесяцігадовым юбілеем бібліятэкі. Афіцыйныя ўрачыстасці з нагоды адкрыцця галоўнага корпуса, размешчанага на Чырвонаармейскай вуліцы, праходзілі 10 і 11 ліпеня 1932 г. Да гэтага часу бібліятэчны фонд вырас да 1 млн дакументаў, колькасць чытачоў складала 9 тыс.

Пад кіраўніцтвам І. Сіманаўскага была распрацавана арганізацыйная структура бібліятэкі, якая дазволіла максімальна аптымізаваць абслугоўванне, навукова-метадычную і бібліяграфічную дзейнасць.

З улікам дасягненняў у юбілейным годзе пастановай СНК БССР Беларуская дзяржаў-

**Загад аб прызначэнні І. Сіманоўскага дырэктарам
 Дзяржаўнай навуковай медыцынскай бібліятэкай.**
 16 мая 1940 г.

ная бібліятэка была рэарганізавана ў Дзяржаўную бібліятэку і Бібліяграфічны інстытут БССР, ёй было прысвоена імя У. І. Леніна. Гэта была адна з найбольшых узнагарод, якая азначала прызнанне выключнай грамадскай значнасці.

У 1932 г. І. Сіманоўскі быў узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга БССР. Бібліятэка стала галоўнай бібліяграфічнай установай і метадычным цэнтрам рэспублікі. Да канца 1930-х гг. колькасцю фондаў і іх каштоўнасцю Дзяржаўная бібліятэка імя У. І. Леніна ўвайшла ў лік шасці найлепшых бібліятэк СССР і дваццаці найлепшых бібліятэк свету. За ўсімі дасягненнямі стаяў энтузіязм і тытанічная праца І. Сіманоўскага і калектыву, які ён сфарміраваў з найлепшых прадстаўнікоў інтэлігенцыі.

Іосіф Бенцыянавіч быў настолькі шматграннай, усебакова развітой асобай, што яго талент і энергія не змяшчаліся ў рамках адной установы. Паралельна з асноўнай дзейнасцю ў бібліятэцы ён займаўся навукай і выкладаў на бібліятэчным факультэце Чырвонаармейскага ўніверсітэта палітычнага аддзела арміі, Ваенна-палітычных курсах, у Магілёўскім палітасветінстытуце, быў правадзейным членам Усесаюзнай кніжнай палаты і Інстытута бібліятэказнаўства ў Маскве. У 1932 г. Дзяржаўным вучоным саветам БССР быў зацверджаны ў званні вучонага спецыяліста (сапраўднага члена навукова-даследчага інстытута). І. Сіманоўскі вёў актыўную грамадскую працу: быў членам праўлення Саюза працаўнікоў асветы, членам бібліятэчнай групы Цэнтральнага бюро секцыі навуковых працаўнікоў, членам Мінскага гарсавета склікання 1935–1939 гг.

Выключныя таленты арганізатара і кіраўніка, уласцівыя І. Сіманоўскаму, былі задзейнічаны не толькі ў справе станаўлення галоўнай бібліятэкі краіны. У 1930 г. медыцынскі факультэт БДУ пераўтварылі ў Беларускі (Мінскі) дзяржаў-

ны медыцынскі інстытут, там была арганізавана першая галіновая бібліятэка. Да канца 1930-х гг. ёю былі назапашаны багатыя фонды навуковай і вучэбнай літаратуры. З 1937 да 1941 г. І. Сіманоўскі працаваў у Дзяржаўнай навуковай медыцынскай бібліятэцы БССР. Дзякуючы яго ініцыятыве і энтузіязму было атрымана больш за 5 тыс. кніг з Дзяржаўнай цэнтральнай навуковай медыцынскай бібліятэкі СССР, у іх ліку і замежныя выданні. Установа атрымлівала абавязковы экзэмпляр усёй медыцынскай літаратуры, якая выходзіла на тэрыторыі СССР. У выніку мэтанакіраванай працы фонд да 1941 г. склаў 15 тыс. экзэмпляраў.

Вялікая Айчынная вайна прынесла вялізныя страты і страшныя разбурэнні. Беларуска бібліятэкі падзялілі цяжкі лёс свайго народа.

Знаходзячыся ў эвакуацыі ў Сталінградзе, з чэрвеня да лістапада 1941 г. Іосіф Бенцыянавіч працаваў выкладчыкам і супрацоўнікам бібліятэкі Медыцынскага інстытута. Пасля пераехаў у Саратаў як старшы навуковы супрацоўнік Навуковай бібліятэкі пры Саратаўскім дзяржаўным універсітэце. У жніўні 1942 г. Наркамсветы РСФСР адклікаў яго ў Маскву для працы ў Маскоўскім дзяржаўным бібліятэчным інстытуце імя В. Молатава. Тут цягам двух гадоў ён вёў курс агульнага бібліятэказнаўства.

З 1943 г. І. Сіманоўскі пачаў актыўную працу па аднаўленні фондаў беларускіх бібліятэк – бібліятэкі Акадэміі навук БССР, дырэктарам якой ён быў з красавіка 1943 да 1950 г., і Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна. Пасля вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў прадоўжыў на месцы працу па адраджэнні бібліятэк, узначаліўшы таксама Дзяржаўную бібліятэку.

Страты бібліятэк былі вялізныя. Так, Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У. І. Леніна не далічылася больш як 1,5 млн кніг (83 %). Найбольш цяжкая страта – разрабаванне 800-тысячнага фонду нацыянальных дакументаў, з якіх засталася толькі 34 тыс. экз., фонду савецкай кніжнай прадукцыі (750 тыс. экз.), аднаго з найбуйнейшых у СССР збораў яўрэйскай літаратуры (40 тыс. экз.), аддзела старадрукаванай і рэдкай кнігі (15 тыс. экз.). З двухмільённага фонду захавалася толькі 320 тыс. экз., якія ўяўлялі з сябе найменш каштоўныя кнігі і разрозненыя камплекты перыядычных выданняў. Поўнасцю была знішчана ўнікальная беларусазнаўчая картатэка, мадэль рэтраспектыўнай нацыянальнай бібліяграфіі з амаль 300 тыс. запісаў.

Сам будынак Дзяржаўнай бібліятэкі атрымаў моцныя пашкоджанні і быў vyrатаваны ад падрыхтаванага выбуху толькі дзякуючы імкліваму наступленню савецкіх войскаў. Для аднаў-

лення ўсіх страт патрабавалася тытанічная праца. У жніўні 1944 г., адразу пасля вызвалення Мінска, пад кіраўніцтвам І. Сіманоўскага пачалося аднаўленне фондаў і рамонт пацярпелага будынка бібліятэкі. І ўжо ў лістападзе 1944 г. бібліятэка адкрылася для наведвальнікаў. Адчыніліся агульная і спецыяльная чытальныя залы, аддзел беларускай літаратуры, міжбібліятэчны абанемент, аднавілася даведачна-інфармацыйная, бібліяграфічная і метадычная праца.

Па меры вызвалення савецкімі войскамі Польшчы і Чэхаславакіі, прасоўвання па тэрыторыі Германіі сталі знаходзіць вывезеныя з Беларусі бібліятэчныя фонды. Дапамагалі з іх вяртаннем ваенныя арганізацыі, асобныя салдаты і афіцэры Савецкай арміі. Так, у 1945 г. з тэрыторыі Заходняй Польшчы было вернута 600 тыс. кніг з фондаў бібліятэкі, сярод якіх былі выданні Ф. Скарыны. Такія падзеі ўспрымаліся І. Сіманоўскім і калектывам як сапраўдны трыумф. З фондаў найбуйнейшых бібліятэк саюзных рэспублік было перададзена 900 тыс. кніг і перыядычных выданняў.

З успамінаў Н. Ватацы: «Калектыў бібліятэкі правёў вялізную працу па разборы і апісанні пlynі кніг. Кожная з іх павінна была як мага хутчэй знайсці сваё месца на паліцах кнігасховішча. Іосіф Бенцыянавіч у старых валёнках, з паднятым каўняром паліто, з пасінелымі ад холаду рукамі перабіраў кнігу за кнігай, амаль незаўважны сярод кніжных гор. Калі супрацоўнікі бібліятэкі прыходзілі на працу а восьмай гадзіне раніцы – ён разбіраў кнігі, калі аб адзінаццатай гадзіне вечара пакідаў бібліятэку апошні супрацоўнік – дырэктар быў на тым жа месцы за той жа працай».

У разбуранай, не ацэпленай бібліятэцы, не лічачыся з часам, не грэбуючы ніякай працай, не думаючы пра ўзнагароды і ўшанаванні, натхнёныя прыкладам кіраўніка, супрацоўнікі бібліятэкі прыкладалі ўсе намаганні для найхутчэйшага аднаўлення яе дзейнасці. Калектыў здзейсніў немагчымае: да 1947 г. фонд Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна дасягнуў даваеннага ўзроўню 2 млн экзэмпляраў.

Іосіф Бенцыянавіч адной з першачарговых задач у пасляваенны перыяд разглядаў арганізацыю сістэматычнага выдання органаў дзяржаўнай бібліяграфіі БССР і ліквідацыю прабелаў. І ўжо ў 1947 г. быў наладжаны штоквартальны выпуск «Летапісу БССР» (з 1956 г. выдаецца штомесяц), а ў 1947–1948 гг. выйшлі зводныя летапісы за 1941–1945 і за 1946 г. У 1951 г. быў выдадзены першы нумар рэкамендацыйнага спіса «Новыя кнігі», які ў 1960 г. быў пераўтвораны ў бібліяграфічны бюлетэнь.

Далейшыя прыярытэты ў працы бібліятэкі вызначаліся пастановай Камітэта па спра-

Выписка з загада аб вызваленні І. Сіманоўскага з пасады дырэктара Дзяржаўнай бібліятэкі БССР.
15 ліпеня 1961 г.

вах культурна-асветных устаноў пры Савеце Міністраў БССР «Аб стане і мерах па паляпшэнні работы Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна», прынятай у 1950 г. Была пастаўлена задача «забяспечыць далейшае развіццё бібліятэкі як цэнтра міжбібліятэчнага абанемента, навукова-метадычнай і бібліяграфічнай працы для бібліятэк рэспублікі і асноўнай базы бібліятэчнага і бібліяграфічнага абслугоўвання навукова-даследчай працы ў рэспубліцы, а таксама цэнтральнага дзяржаўнага кнігасховішча БССР».

Асаблівую ўвагу І. Сіманоўскі аддаваў развіццю міжбібліятэчнага абанемента (МБА). У пяцідзясятых гады ён першым у краіне прапанаваў ступеністы парадак перасылкі патрабаванняў па МБА (ад сельскай да рэспубліканскай) з мэтай іх больш аператыўнага выканання. Досвед Беларусі атрымаў станоўчую ацэнку ў працы «Міжбібліятэчны абанемент і завочны абанемент. Фонд Сіманоўскага І. Б.: лекцыі для студэнтаў завочнага аддзялення па курсе «Бібліятэказнаўства»» (1953) В. Сахарова, у падручніку «Праца з чытачамі» (1961) для студэнтаў бібліятэчных ВНУ і дапамог аўтарам у распрацоўцы «Палажэння аб адзінай агульнадзяржаўнай сістэме МБА».

Неацэнны ўнёсак І. Сіманоўскага ў стварэнне цэнтралізаванай сістэмы абавязковых экзэмпляраў, а таксама ў развіццё цэнтралізаванай каталагізацыі беларускай літаратуры і ўдасканаленне дзяржаўнай бібліяграфіі ў рэспубліцы. Іосіф Бенцыянавіч разумее ролю кадравага забеспячэння ў дзейнасці бібліятэкі і вельмі педантычна ставіўся да падбору персаналу, быў надзвычай патрабавальным як да сябе, так і да астатніх супрацоўнікаў. З успамінаў Г. Грышынай: «Неяк мы сядзелі ў парку пасля чарговага мерапрыемства, і ў размове я дала яму зразумець, што ён часта быў несправядлівы да людзей. На што Сіманоўскі адказаў: «Вы мяне павінны зразумець,

гэта я ад прагнасці да працы...” І гэта сапраўды было так. Ён жыў працай, кнігамі, бібліятэкай» [11, с. 57].

Іосіф Бенцыянавіч надаваў вялікае значэнне падрыхтоўцы маладых спецыялістаў бібліятэчнай справы, шчодро дзелячыся досведам і глыбокімі ведамі. Ініцыяваўшы стварэнне ў 1944 г. бібліятэчнага факультэта Мінскага педагагічнага інстытута, цягам 7 гадоў ён сумяшчаў кіраўніцтва галоўнай бібліятэкай краіны з пасадай загадчыка кафедры, да 1957 г. займаўся выкладчыцкай дзейнасцю. З успамінаў В. Дышыневіч: “Як загадчык заснаванай ім кафедры бібліятэказнаўства і бібліяграфіі МДПІ, ён марыў, каб студэнты авалодвалі дзвюма замежнымі мовамі. Увогуле ж ён шмат рабіў для якасці гуманітарнай адукацыі студэнтаў: запрашаў для чытання лекцый вядучых выкладчыкаў з БДУ, Інстытута замежных моў...” [11, с. 70].

Пра незвычайны лектарскі талент І. Сіманоўскага пісала Г. Грышына: “Лектарам ён быў вельмі своеасаблівым. Ведаеце, калі чалавек літаральна перапоўнены ведамі, ён пераскоквае з адной тэмы на іншую, усё атрымліваецца ў яго сумбурна; назаве адну тэму, чытае іншую, увогуле гаворыць пра ўсё адразу. Я пісала ўсё, што гаварыў Сіманоўскі. І неспасціжым чынам потым усё неяк само сабой сістэматызавалася і раскладвалася ў памяці па палічках” [11, с. 58].

Іосіф Бенцыянавіч быў шматграннай асобай. Таленавіты кіраўнік, навуковец і выкладчык, ён усё жыццё застаўся верны літаратуры, глыбока адчуваў і любіў сапраўдную паэзію. Аўтарству І. Сіманоўскага належыць мноства паэтычных перакладаў на рускую і беларускую мовы з Г. Гейнэ, Э. Верхарна і іншых. Перастварэнні публікаваліся ў найбуйнейшых саюзных і рэспубліканскіх выданнях (“Літаратурная газета”, “Літаратура і мастацтва” і інш.).

“Унікальная асоба”, “незвычайна эрудыяваны”, “суровы і незразумелы”, “чалавек, бязмежна захоплены кнігай”, “бібліятэкар-летуценнік”, “аскет, здольны на самаахвяраванне дзеля любімай справы, дзеля бібліятэкі” – далёка не поўны пералік характарыстык І. Сіманоўскага сучаснікамі.

Амаль сорак гадоў Іосіф Бенцыянавіч быў дырэктарам галоўнай бібліятэкі краіны. На час яго працы выпала шмат няпростых перыядаў развіцця ўстановаў: арганізацыя і станаўленне, узвядзенне першага спецыялізаванага будынка, ваеннае ліхалецце і аднаўленне страчаных фондаў. Ён стаў пачынальнікам беларускай нацыянальнай бібліяграфіі і бібліятэчнага краязнаўства. Усё жыццё, творчыя сілы І. Сіманоўскага былі аддадзены служэнню бібліятэчнай справе.

27 ліпеня 1961 г. Іосіф Бенцыянавіч пакінуў пасаду дырэктара, а 8 кастрычніка 1967 г. яго не стала.

Заслугі І. Сіманоўскага адзначаны дзяржаўнымі ўзнагародамі: ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга БССР і СССР (1932, 1949), медалём “За доблесную працу ў Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.” (1946), тройчы Ганаровай граматай Вярхоўнага Савета БССР (1957, 1961, 1962), знакам Міністэрства культуры СССР “За выдатную працу” (1957), знакам ЦК прафсаюза работнікаў культуры (1961), званнем “Заслужаны дзеяч культуры Беларускай ССР” (1957).

“Сіманоўскі быў грандыёзнай фігурай. І ён зрабіў для нашай бібліятэкі і для бібліятэчнай справы столькі, колькі ніхто да яго не рабіў, ды, верагодна, і не зможа зрабіць у будучыні” (Г. Грышына).

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Ватаці, Н.** 40 лет на библиотечной работе / Н. Ватаці // Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 546. Оп. 2. Д. 97. Л. 117–121.
2. **Гумилев, Н.** Сочинения : в 3 т. / Н. Гумилев. – М. : Худож. лит., 1991. – Т. 3: Письма о русской поэзии / [подгот. текста, примеч. Р. Д. Тименчика]. – 428 с.
3. **Захарова, Т. М.** Старонкі творчай біяграфіі Іосіфа Бенцыянавіча Сіманоўскага : па матэрыялах з асабістага архіва і літаратурных публікацыях / Т. М. Захарова // Бібліятэчны вестнік : зборнік артыкулаў / Нац. б-ка Беларусі. – Мінск, НББ : 2012. – Вып. 4. – С. 143–148.
4. **Работа с читателями** : учебник : [для библиотеч. ин-тов] / М-во культуры РСФСР ; Глав. упр. учеб. заведений и кадров. – М. : Сов. Россия, 1961. – 239 с.
5. **Сахаров, В. Ф.** Междубиблиотечный абонемент и заочный абонемент. Фонд Симановского И. Б. : лекции для студентов заочного отделения по курсу “Библиотечное ведение” / В. Ф. Сахаров. – Ленинград, 1953. – 30 л.
6. **Симановский, И. Б.** Библиографическое дело в БССР / И. Б. Симановский. – Минск, 1928. – С. 139–144.
7. **Симановский, И. Б.** Библиография и задачи научного библиотечного строительства : тезисы к докладу / И. Б. Симановский // 1-й Всероссийский библиографический съезд : (доп. тезисы к докладам) : ком. по созыву 1-го Всерос. библиограф. съезда. – М., 1925. – С. 7–9.
8. **Симановский, И. Б.** Развитие библиотечного дела в БССР, его итоги и перспективы к 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции / И. Б. Симановский // 40 лет библиотечного строительства в СССР : докл. науч. конф., Москва, 23–26 дек. 1957 г. / Гос. б-ка СССР ; под ред. Ф. С. Абрикосовой. – М., 1958. – С. 191–286.
9. **Симановский, И. Б.** Система государственных библиотек СССР и формы их кооперации / И. Б. Симановский // Труды второй Всероссийской конференции научных библиотек (Ленинград, 3–9 дек. 1926 г.). – Ленинград, 1927.
10. **Служебное письмо архитектора Г. Лаврова** в Государственную плановую комиссию Белорусской ССР о проекте здания Белорусской государственной библиотеки : не позднее 31 июля 1929 г. // НАРБ. – Ф. 31. Оп. 1. Д. 257. Л. 49–51. Копия.
11. **С любовью о библиотеке** : История б-ки в воспоминаниях : к 80-летию Нац. б-ки Беларуси / авт.-сост. : Л. М. Михальчук, Л. И. Курилина. – Минск : НББ, 2002.

Зміцер ДАВІДОЎСКІ,
вядучы бібліятэкар Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

ЖЫЦЦЁ З КНІГАЙ

БІБЛІЯТЭКАР І ПЕРАКЛАДЧЫК ІОСІФ СІМАНОЎСКІ

Сёлета Нацыянальная бібліятэка Беларусі асабліва згадвае свайго першага дырэктара Іосіфа Бенцыянавіча Сіманаўскага (1892–1967), за служанага дзеяча культуры Беларусі, перакладчыка, бібліятэка- і бібліёграфазнаўцу. Цяжка пералічыць усе яго заслугі перад краінай.

Іосіф Бенцыянавіч быў дырэктарам галоўнай бібліятэкі Беларусі з першага дня яе існавання і амаль 40 гадоў з невялікім перапынкам. У 1937 г. пасля заказнага артыкула “Хто ўзначальвае Дзяржаўную бібліятэку?” ў газеце “Звязда”, падпісанага нейкім Фраловым (хутчэй за ўсё, псеўданім), І. Сіманаўскі быў зняты з пасады. Рэзка пагоршыўся стан яго здароўя. Кніжнік не мог жыць без любімай бібліятэчнай справы. Аднак неўзабаве Іосіф Бенцыянавіч стаў заснавальнікам і першым дырэктарам Медыцынскай навуковай бібліятэкі (1937–1941). Гэта вярнула яго да жыцця. З чэрвеня 1941 да 1944 г. І. Сіманаўскі выкладаў у Маскоўскім бібліятэчным інстытуце. Пасля вызвалення Беларусі ён вярнуўся ў Мінск на былую пасаду дырэктара Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна і ўзначальваў установу да 1961 г.

Пасля вызвалення Мінска Іосіфу Бенцыянавічу дасталася поўнасцю разрабаваная бібліятэка. Другая сусветная вайна стала катастрофай для галоўнай кніжніцы краіны, аднаўляць якую дырэктару давялося па крупінках. З Германіі прыбылі 8 эшалонаў з кнігамі, але гэта быў далёка не ўвесь даваенны фонд. Яшчэ і сёння вяртаюцца ў Беларусь выданні, вывезеныя фашыстамі. Яны прыходзяць з розных краін свету, а адрозніць іх можна па адваротным баку пераплёту, дзе захоўваюцца лісткі на нямецкай мове з аўтарам і назвай кнігі, стаяць штампы нямецкіх бібліятэк і пазнейшых уладальнікаў. Так можна прасачыць шлях падарожніцы па свеце. Кнігі выяўляюцца як у прыватных калекцыях, так і ў бібліятэках розных краін. Нямала выданняў у часы Вялікай Айчыннай вайны загінула. Немцы палілі печы дарэвалюцыйнай перыядыкай – найкаштоўнейшымі выданнямі. І як тут не згадаць словы Г. Гейнэ: “Там, дзе паляць кнігі, будуць хутка гарэць і людзі”. Знішчаныя былі “Памятныя кніжкі” губерняў, “Епархіяльныя ведамасці”, “Губернскія ведамасці” (поўнасцю не адноўленыя і да сёння) і інш. Асобныя выданні ацалелі, некаторыя І. Сіманаўскі прыдбаў

праз кнігаабмен ці за грошы ад прыватных асоб. Шмат кніг у пасляваенны час было проста падаравана рознымі бібліятэкамі тагачаснага СССР, і такім чынам даволі хутка ў колькасным вымярэнні фонд дасягнуў даваеннага ўзроўню, хоць якасна ён быў далёка не поўны.

Нягледзячы на занятасць, І. Сіманаўскаму, рознабакова таленавітай асобе, было цесна ў адміністрацыйнай і выкладчыцкай дзейнасці, яна не магла раскрыць увесь яго творчы патэнцыял. І ён звярнуўся да перакладу. Іосіф Бенцыянавіч добра валодаў польскай, французскай і нямецкай мовамі. Калі прыязджалі ў бібліятэку дэлегацыі з Польшчы, Германіі і Францыі, яны здзіўляліся, што І. Сіманаўскі не чакаў перакладу і адразу адказваў на пытанні. Праўда, адказваў па-руску, бо ў тых дзіўныя часы адказ на мове арыгінала мог каштаваць яму пасады і свабоды.

Мая цікавасць да перакладчыцкай дзейнасці Іосіфа Сіманаўскага ўзнікла пасля знаёмства з яго старэйшым сынам Аляксандрам Іосіфавічам. Звёў нас выпадак. Гэта адбылося ў канцы 1980 – пачатку 1990-х гг. Так пачалося сапраўднае інтэлектуальнае сяброўства. Кожная наша сустрэча была прысвечана разбору паэтычна-перакладчыцкай спадчыны Іосіфа Бенцыянавіча. Маім вачам адкрыўся сапраўдны скарб славага бібліёграфа і літаратуразнаўцы.

Іосіф Сіманаўскі перакладаў творы Адама Міцкевіча, Генрыха Гейнэ і Эміля Верхарна. Не ўсе перастварэнні ўдалыя, ёсць і выдатныя, і сярэднія, і шэрыя. Але, на маю думку, апошнія ён проста не паспеў дапрацаваць.

Да нас дайшло каля 70 перастварэнняў з Г. Гейнэ (30 надрукавана ў 1959 г. у “Выбраных творах” Г. Гейнэ), “Крымскія санеты” А. Міцкевіча, а таксама 26 перакладаў на рускую мову вершаў Э. Верхарна. І. Сіманаўскі ў маладосці сам пісаў вершы, і ў яго было прыроднае пачуццё мелодыкі вершаскладу. У яго выйшлі два зборнікі паэзіі – “Закату” і “Новый мир” (Бабруйск, 1909, 1910 гг.; захоўваюцца ў фондзе Расійскай нацыянальнай бібліятэкі, былая Салтыкоўка). Праўда, сам Іосіф Бенцыянавіч ставіўся да іх як да памылкі маладосці. Але ж яны сведчаць пра паэтычнае пачуццё, разуменне сутнасці творчасці, і таму яго пераклады такія блізкія да арыгіналаў гучаннем.

Іосіф Бенцыянавіч вельмі патрабавальна ставіўся да сваёй перакладчыцкай дзейнасці. Шмат вершаў існуе ў некалькіх варыянтах (2–5). У чарнавых накідах пасярэдзіне аркуша на машынцы надрукаваны падрадкавы пераклад, а па ўсім перыметры – шматлікія варыянты слоў, строф і г. д. Заўжды праходзіла шмат часу, пакуль урэшце з-пад пяра выходзіў чыста вы варыянт, які больш-менш задавальняў І. Сіманоўскага.

Па ўспамінах Ніны Ватацы, калі бібліятэка знаходзілася ў памяшканні Юбілейнага дома, то супрацоўнікі жылі ў тым жа будынку і кватэра

(пакой) Ніны Барысаўны суседнічала з кватэрай І. Сіманоўскага. Н. Ватацы была першым чытачом перакладаў Іосіфа Бенцыянавіча, калі-ні-калі давала яму парады адносна выбару слова.

“Крымскія санеты” Адама Міцкевіча складаюцца з васьмнаццаці вершаў. Перакласці ўсю нізку на беларускую мову Іосіф Бенцыянавіч не паспеў. У адным з апошніх лістоў да сына Аляксандра Іосіфавіча ў горад Куйбышаў (цяпер Самара) І. Сіманоўскі пісаў, што марыць вярнуцца да “Крымскіх санетаў” і да вершаў Г. Гейнэ. Але сэрца таленавітага перакладчыка і бібліятэкара спынілася 8 кастрычніка 1967 г.

Адам МІЦКЕВІЧ

АКЕРМАНСКІЯ СТЭПЫ

*Я выплыў на прастор сухога акіяна.
Вазок нырае ў глыб і далей на свабодзе
Скрозь пойм зялёных зыб, скрозь кветак палаводдзе
Мінае аштравы барвянага бур’яна.*

*Спусціўся змрок, ані дарогі, ні кургана.
Гляджу, і кормчых зор шукаю ў неба зводзе!
Там блішча воблачка, там зорачка на ўсходзе!
Там блішча Днестр, там свеціць лямпа Акермана.*

*Станем! – Як ціха! – Чутна, як жораў курлыча,
Сокала вока яго не дасягне ўвышы.
Чуваць, як матыль злёгка сцяблінку калыша.*

*Чутна, як коўзкі вуж шамаціць таямніча.
І так напружаны слых у гэткай цішы,
Што чуў бы голас з Літвы. – Едзем! Ніхто нас не кліча!*

БАЙДАРЫ

*Каня ўздымаю, як вецер, не шкадуючы шпораў;
Лясы, даліны, горы здалёку, зглыбоку
Ля ног маіх лынуць, гінуць, як хвалі ў патоку;
Хочу забыцца, упіцца гэтым вірам прастораў.*

*Калі ж змораны конь ужо сціша свой нораў,
Калі свет страціць колер пад саванам змроку,
Як у люстры разбітым, у спаленым воку
Яшчэ Мары віруюць гор, далін, кругазору.*

*Спіць зямля. Мне няма ані сну, ні спакою,
Я кідаюся ў мора насупраць прыбою,
Надыходзячы вал сустракаю плячыма.*

*Хаос мяне акружае, калыша бяздонне;
Міг і думка, як човен, вірамі круцімы.
Раптам траціць прытомнасць і ў няпам’яці гіне.*

Пераклаў Іосіф Сіманоўскі.

Ірына КУКЕТА,
галоўны бібліятэкар навукова-даследчага аддзела бібліятэказнаўства
Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі

РАЗВІЦЦЁ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХХ ст.

НОВЫЯ АРХІЎНЫЯ КРЫНІЦЫ ПРА ВЯДОМЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ ФАКТЫ

Заканчэнне. Пачатак у № 2, 3.

Вялікая ўвага ў Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна аддавалася пытанням прафесіяналізацыі кадрў. Загад ад 20.06.1934 г. № 58 зацвярджаў мерапрыемствы па стымуляванні супрацоўнікаў да атрымання спецыяльнай бібліятэчнай адукацыі, да павышэння кваліфікацыі. У першы дзень кожнага месяца кіраўніцтву бібліятэкі павінен быў падавацца спіс супрацоўнікаў, якія здалі залікі (з указаннем паспяховасці). У якасці заохвочвання найбольш паспяховым студэнтам, а таксама ўдарнікам для навучальных мэтаў давалася вызваленне ад працы на тэрмін да 3 дзён, а таксама магчымасць паехаць з адукацыйнымі мэтамі на экскурсію ў бібліятэкі Масквы ці Ленінграда.

Кіраўнікі, паводле гэтага ж загаду, павінны былі валодаць на добрым узроўні адной замежнай мовай як мінімум. Уводзіліся ў практыку заняткі па вывучэнні нямецкай мовы для ўсіх ахвотных. Кантроль атрыманых ведаў меркавалася праводзіць кожныя паўгода з дапамогай экзаменаў. У дачыненні да супрацоўнікаў, якія адмаўляліся павышаць кваліфікацыю, у тым ліку вывучаць замежныя мовы, прадугледжвалася “прыняцце мер”.

Выклікае цікавасць загад ад 7.05.1935 г. № 40 аб арганізацыі кароткатэрміновага семінара (з 11 мая да 1 жніўня 1935 г.) для павышэння кваліфікацыі спецыялістаў, а таксама падрыхтоўкі да здачы экзаменаў у бібліятэчным тэхнікуме і праходжання кваліфікацыйнай камісіі супрацоўнікаў, якія не маюць спецыяльнай бібліятэчнай адукацыі. Сістэма правядзення семінара заключалася ў арганізацыі 4 лекцый і 2 гадзін кансультацый у месяц. Да загаду прыкладаўся спіс цыкла лекцый семінара: “1. Ленінскае вучэнне аб культурнай рэвалюцыі і бібліятэчнай справе і становішча і задачы бібл. работы па БССР (Багуслаўскі). 2. Асноўныя прынцыпы і формы камплектавання Дзяржаўнай бібліятэкі (Сіманоўскі). 3. Арганізацыя і апрацоўка кніжнага фонду. 4. Аб рабоце з чытачамі па творах Леніна – Сталіна (Міцкевіч). 5. Самаадукацыйная работа (Масенжнік). 6. Крытычна-бібліяграфічны агляд аднаго мастацкага твора. 7. Зада-

чы і асноўныя метады бібл. работы ў навуковых бібліятэках (Сіманоўскі). 8. Агляд перыядычнай літаратуры”.

Загадчык вышэйшых бібліятэчных курсаў Каменева, паводле загада ад 3.06.1935 г. № 49, павінна была весці ўлік усіх праведзеных мерапрыемстваў па павышэнні кваліфікацыі.

Нямала ўвагі кіраўніцтва бібліятэкі аддавала таксама ўдасканаленню якасці абслугоўвання чытачоў. Так, да прыкладу, праводзілася самаправерка супрацоўнікаў на хуткасць выдачы кніг з кнігасховішча. Яе вынікі паказалі, што выкананне запытаў на кнігі адбываецца не заўсёды аператыўна, а працэнт адмоваў чытачам мае тэндэнцыю росту. Каб змяніць такую сітуацыю (загад ад № 53, чэрвень 1935 г.), загадчыкі чытальных залаў Малкіна і Рабіновіч павінны былі фіксаваць на кожным чытацкім патрабаванні час атрымання гэтага патрабавання ад чытача, перадачы яго ў кнігасховішча і вяртання назад. Ім, а таксама загадчыцы кнігасховішча неабходна было на працягу месяца раз на пяць дзён рабіць зводку па сярэднім часе выканання патрабавання, асобна адзначаючы ўсе выпадкі, калі яно выконвалася больш за 15 хвілін.

Для ўдасканалення абслугоўвання ў бібліятэцы вёўся таксама ўлік чытальнасці. Пра гэта сведчыць пратакол нарады загадчыкаў аддзелаў пры дырэкцыі дзяржаўнай бібліятэкі ад 23.11.1940 г., на якой разглядаліся пытанні правядзення і першых вынікаў гэтага ўліку. Ён ажыццяўляўся па запоўненых чытачамі патрабаваннях на кожную канкрэтную кнігу. Іх аналіз даваў інфармацыю пра чытальнасць, дазваляў весці індывідуальны ўлік працы кожнага супрацоўніка на абанемента, кантраляваць якасць яго працы, наводзіць даведкі аб страчаных кнігах, працаваць з адмовамі, выяўляць прабелы ў камплектаванні па той ці іншай тэме і галіне навук.

Папулярнасць бібліятэкі сярод чытачоў і пастаянны рост колькасці яе наведванняў прыводзілі да таго, што ў чытальнай зале ўтвараліся чэргі з ахвотных атрымаць літаратуру. Для паляпшэння якасці абслугоўвання і ліквідацыі чэргаў у цэнтральнай чытальнай зале бы-

лі распрацаваны і зацвярджаліся загадам ад 23.03.1935 г. адпаведныя меры.

Так, выдача кніг размяркоўвалася на два пункты па галінах: грамадска-палітычныя выданні і прыродазнаўчыя. Адказнымі дзяжурнымі за кожны пункт прызначаліся кваліфікаваныя супрацоўнікі. Яны павінны былі адказваць за працу гэтых пунктаў, а таксама за захаванасць выдаваных кніг, кансультаваць чытачоў. Акрамя таго, яны ж абслугоўвалі аспірантаў і студэнтаў-дыпломнікаў, выконваць заказы з кнігасховішча. На кожным пункце фарміравалася група, якая складалася з дваіх адказных дзяжурных і трох-чатырох супрацоўнікаў. Штат супрацоўнікаў чытальнай залы павялічвалі да 15 чалавек і ўзмацнялі найбольш кваліфікаванымі кадрамі. Для такіх супрацоўнікаў, улічваючы напружанасць і адказнасць іх дзейнасці, згодна з загадам, уводзілася здзельна-прэміяльная форма аплаты.

Хваля палітычных рэпрэсій канца 1930-х гг. не абышла і галоўную бібліятэку БССР. Артыкул “Хто ўзначальвае Дзяржаўную бібліятэку?” Р. Фралова, надрукаваны ў газеце “Звязда” 14 верасня 1937 г., меў характар палітычнага даносу і стаў пачаткам “чысткі радоў супрацоўнікаў”. Некаторыя кіраўнікі і супрацоўнікі былі адхілены ад працы, у тым ліку і дырэктар бібліятэкі І. Сіманоўскі. Вядома, што з канца 1937 г. яго прызначылі дырэктарам Рэспубліканскай навуковай медыцынскай бібліятэкі. Неўзабаве пасля таго, як у газеце “Звязда” было надрукавана паведамленне аб тым, што факты, якія нібыта кампраметавалі І. Сіманоўскага, не пацвердзіліся, ён зноў стаў кіраўніком ДБЛ і паралельна быў задзейнічаны ў апарате Наркамасветы БССР [12, с. 167]*.

Архіўныя матэрыялы сведчаць, што з 1939 да 1944 г. Дзяржаўнай бібліятэкай БССР імя У. І. Леніна кіраваў Раман Макеевіч Казуноў. Падчас даследчай працы ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь быў выяўлены дакумент, які адносіцца да названага перыяду гісторыі бібліятэкі. Гэта дамова ад 30 мая 1941 г. паміж Дзяржаўнай бібліятэкай БССР імя У. І. Леніна ў асобе дырэктара Р. М. Казунова і старшым метадыстам Наркамасветы БССР І. Б. Сіманоўскім на напісанне працы (тэмы) “Кніжныя фонды і камплектаванне бібліятэк БССР”, зацверджаная калегіяй Наркамасветы БССР ад 28.04.1941 г.

Паводле дамовы, І. Сіманоўскі за ўзнагароджанне абавязваўся напісаць для бібліятэкі працу “ў чатыры-пяць друкаваных лістоў, згодна з прыкладзеным планам” [13, с. 46]. Для яе выканання бібліятэка давала Іосіфу Бенцыянавічу

магчымасць выкарыстоўваць літаратуру і матэрыялы са сваіх фондаў. У адпаведнасці з планам даследаванне павінна было ўключаць апісанне складу кніжных фондаў бібліятэк БССР у цэлым і асобных відаў бібліятэк, метадыку работы з бібліятэчнымі фондамі, асаблівасці камплектавання бібліятэк краіны ў перыяд з 1938 да 1941 г., інфармацыю пра крыніцы камплектавання, а таксама прапановы па далейшым развіцці фондаў. Дадаткамі павінны былі стаць схемы камплектавання, статыстычныя матэрыялы і кантрольныя спісы. На жаль, дакументальнага пацвярджэння таго, што названая праца была завершана, не захавалася. Дамова датаваная 30 мая 1941 г., таму калі праца і была напісана, то магла не ацалець у гады вайны.

У пачатку 1940-х гг. “у мэтах умацавання сувязяў з савецкай грамадскасцю, узгаднення дзейнасці Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна з работай бібліятэк і бібліяграфічных устаноў” у якасці дарадчага органа пры бібліятэцы ствараўся Вучоны савет пад старшынствам дырэктара. У ходзе даследавання выяўлена “Палажэнне” аб гэтым Савеце, згодна з якім у яго склад уваходзілі дырэктар ДБЛ, яго намеснік па навуцы, загадчыкі аддзелаў і бібліяграфы-спецыялісты, а таксама “асобныя навуковыя работнікі (бібліятэказнаўцы і бібліяграфы), усяго ў колькасці не больш як 20 чалавек”.

Персанальны склад прызначаўся загадам дырэктара Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна і зацвярджаўся Наркамасветы БССР. З іх ліку выбіраўся вучоны сакратар. На Вучоны савет ускладаўся разгляд вытворча-тэматычных і выдавецкіх планаў па навукова-даследчай працы бібліятэкі, тэматыцы камплектавання фондаў, пытанні абслугоўвання, а таксама абмеркаванне работ, падрыхтаваных бібліятэкай да друку.

Непапраўную шкоду бібліятэцы нанесла Вялікая Айчынная вайна. “Азнаёміўшыся з каштоўнасцямі бібліятэкі, нямецкія ўлады сталі іх вывозіць у розныя месцы, спачатку выбарачна, а затым цэлымі аддзеламі. Усяго такім чынам было раскрадзена, вывезена і знішчана больш за 1 600 000 тамоў, якія належалі Дзяржаўнай бібліятэцы...” [5, с. 245].

Архіўныя матэрыялы па гісторыі бібліятэкі ваеннага перыяду сведчаць, што яе будынак выкарыстоўваўся акупантамі для розных мэтаў і пад розныя ўстановы, а таму быў перапланіраваны. Загінула практычна ўся матэрыяльна-тэхнічная база. Спецыяльнае абсталяванне, якое выраблялася на працягу 15 гадоў ва ўласнай сталярнай майстэрні, па-варварску знішчылі. Асноўны будынак захаваўся, але сур’ёзна пацярпеў ад выбухаў суседніх дамоў. Другі будынак

* Спіс літаратуры змешчаны ў № 2.

бібліятэкі – памяшканне рэзервовага фонду па вул. Даўгабродскай – быў спалены разам з літаратурай (больш як 400 000 тамоў). Тое, што засталася ад двухмільённага фонду, грудамі бязладна валялася ў памяшканнях кнігасховішча і двух складоў.

Праца па аднаўленні Дзяржаўнай бібліятэкі БССР пачалася ўжо літаральна праз тыдзень пасля вызвалення Мінска. Асабліва востра паўстала пытанне недахопу памяшканняў, неабходнасці іх тэрміновага рамонту, набыцця мэблі і абсталявання.

Для аднаўлення бібліятэкі прымаліся рознастайныя меры. Так, да прыкладу, пастанова СНК БССР (ліпень 1945 г.) “Аб выдзяленні маёмасці дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна” абавязвала Галоўнае ўпраўленне забеспячэння выдаць бібліятэцы маёмасць і канцылярскае абсталяванне згодна з прапанаваным спісам: “1. Гадзіннікі насценныя – 3 шт. 2. Настольныя лампы – 300 шт. 3. Сякеры – 3 шт. 4. Кіркi – 3 шт. 4. Рыдлёўкі – 5 шт. 6. Вёдры – 10 шт. 7. Халаты – 10 шт. 8. Валёнкі – 10 пар. 9. Штэпселья ўнутраных – 200 шт. 10. Патронаў – 300 шт. 11. Разетак – 200 шт. 12. Выключальнікаў – 200 шт. 13. Капіравальная папера – 1000 аркушаў. 14. Паперы альбомнай – 10 000 аркушаў. 15. Дашкі – 40 шт. 16. Рукавы – 500 м. 17. Дывановыя дарожкі – 500 м. 18. Гардзіны – 500 м. 19. Тканіны льяной – 600 м. 20. Электрадрот – 1000 м. 21. Кардон – 4 т. 22. Бензін – 1 т. 23. Цвікі – 100 кг. 24. Клей сталярны – 40 кг. 25. Папера пісьмовая – 40 кг. 26. Мука на клей – 20 кг. 27. Ніткі суравыя – 5 кг. 28. Дзюбеляў – 10 кг”.

Акрамя рашэння матэрыяльных і кадравых цяжкасцяў пасляваеннага часу, асаблівай увагі патрабавала праца па аднаўленні страчанага фонду. Кніжныя зборы папаўняліся за кошт вяртання вывезеных акупантамі кніг, шляхам абмену з бібліятэкамі СССР і БССР, куплі і падпіскі. Таксама адной з крыніц паступлення кніг у фонд па-ранейшаму заставаўся абавязковы бясplatны асобнік.

Пастанова СНК БССР ад 3.07.1945 г. № 944 “Аб перадачы Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна да 25 экз. выданняў, якія выходзяць у БССР” абавязвала “Дзяржаўнае выдавецтва БССР, установы, ВНУ і навукова-даследчыя інстытуты, якія выпускаюць свае выданні, перадаваць Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна бясplatна да 25 экз. кожнага выдання” [14].

Калі саветскія войскі рушылі праз Еўропу – Польшчу, Чэхаславакію, Германію, сталі знаходзіць вывезеныя з БССР бібліятэчныя фонды, з’явілася магчымасць іх вяртання ў ДБЛ і іншыя бібліятэкі. Да канца 1945 г. у Мінск прыйшло

каля 60 вагонаў кніг, якія былі перададзены бібліятэкам.

Факты вяртання і размеркавання кніг адлюстраваны ў распараджэннях Савета Народных Камісараў БССР. Да прыкладу, уяўляе цікавасць распараджэнне старшыні СНК БССР П. Панамарэнкі ад 24.10.1945 г. № 2585 “Аб стварэнні камісіі для размеркавання кніг, якія прыбылі з Германіі, па бібліятэках”. Дакумент сведчыць аб тым, што ў склад такой камісіі ўвайшло па адным прадстаўніку з ЦК КП(б)Б, Упраўлення палітпросветустаноў і аддзела культуры Дзяржплана, а таксама дырэктары бібліятэкі Дома ўрада і Дзяржаўнай бібліятэкі БССР. Распараджэнне СНК БССР ад 16.11.1945 г. № 2744 “Аб выдачы Дзяржаўнай бібліятэцы БССР імя У. І. Леніна вагона навуковай замежнай літаратуры, адабранай для Дзяржбібліятэкі ў г. Кёнігсбергу” таксама адлюстроўвае падзеі перыяду аднаўлення ў бібліятэцы.

Распараджэнне ад 4.07.1946 г. № 990 Савета Міністраў БССР “Аб вызваленні Міністэрствам унутраных спраў БССР памяшкання кнігасховішча дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна па вул. Даўгабродская” дазваляе сцвярджаць, што пасля Вялікай Айчыннай вайны гэты будынак, які моцна пацярпеў, быў перададзены Міністэрству ўнутраных спраў БССР [15]. У адпаведнасці з гэтым распараджэннем І. Сіманоўскі звярнуўся ў выканкам Мінскага гарадскога Савета дэпутатаў працоўных з хадайніцтвам аб замацаванні за Дзяржбібліятэкай названага будынка. Згодна з рашэннем выканкама ад 31.07.1946 г. № 1316 ён быў вернуты, а І. Сіманоўскаму прапаноўвалася падаць галоўнаму архітэктару г. Мінска на зацвярджэнне праект аднаўлення будынка.

Пра тое, што рамонт названага будынка бібліятэкі не быў завершаны і праз год, сведчыць датаваны 29 верасня 1947 г. ліст дырэктара Дзяржаўнай бібліятэкі БССР І. Сіманоўскага намесніку старшыні Камітэта па справах культуры-асветных устаноў пры Савеце Міністраў БССР В. Лявонцэву. У ім ішла гаворка пра выдзяленне неабходных матэрыялаў для рамонту будынка.

Такім чынам, толькі ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь захоўваецца вялікая колькасць дакументаў, якія тычацца гісторыі стварэння і развіцця Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, да сёння па розных прычынах не ўведзеных у шырокі навуковы зварот. Большасць з гэтых матэрыялаў дазваляе дэталізаваць асобныя гістарычныя падзеі, дапаўняючы і канкрэтызуючы ўжо вядомыя факты, зняць супярэчнасці і запоўніць белыя плямы.

Пераклад з рускай мовы.

Ларыса ДОЎНАР,
кандыдат педагогічных навук

БЕЛАРУСКАЯ КНИГА – ЯК МЫ ЯЕ РАЗУМЕЕМ?

Заканчэнне. Пачатак у № 3.

За савецкім часам беларускія навукоўцы так і не прыйшлі да згоды адносна тэрміна *беларуская кніга*, хоць назапашаны вопыт паспрыяў далейшым даследаванням і меў практычныя вынікі, звязаныя найперш з распрацоўкай паняцця *нацыянальны дакумент*. Агульныя палажэнні азначэння тэрміна *нацыянальны дакумент* і яго ўзаемаадносін з паняццем *беларусазнаўчы дакумент* упершыню былі выкладзены ў 1990-я гг. такімі аўтарамі, як І. Дрыга, В. Лявончыкаў, В. Бушуева, Л. Рабок, Л. Навіцкая, Р. Чыгірова, А. Мураўёва, Т. Рошчына. Важнае значэнне мела публікацыя ў 1995 г. калектыўнага артыкула «Да пытання вызначэння зместу паняцця “нацыянальны дакумент”» [1], дзе былі вылучаны наступныя прыкметы для ідэнтыфікацыі тэрміна.

• **Тэрытарыяльная** прыкмета акрэсліваецца месцам стварэння дакументаў: нацыянальнымі будуць дакументы, створаныя на тэрыторыі дзяржавы ці этнасу. Нацыянальная прыналежнасць дакумента, створанага на тэрыторыі дзяржавы (народа), вызначаецца з улікам змяненняў яе межаў у пэўныя гістарычныя перыяды. Вырашэнню пытанняў, звязаных з вызначэннем нацыянальнага дакумента па тэрытарыяльнай прыкмеце, будзе садзейнічаць гістарычны слоўнік населеных пунктаў Беларусі [2].

• **Мова** – гэта істотная адзнака этнічнага калектыву – народа, нацыі. Беларуская мова адназначна акрэслівае нацыянальную прыналежнасць дакумента. Нацыянальнымі будуць беларускамоўныя дакументы незалежна ад аўтарства, месца і часу стварэння. Нацыянальнымі трэба лічыць дакументы, цалкам ці часткова напісаныя або надрукаваныя на беларускай мове незалежна ад графічнай сістэмы.

• **Аўтарская** прыкмета таксама вельмі важная для вызначэння нацыянальнага дакумента. Аўтары Беларусі – прадстаўнікі ўсіх этнасаў (народаў), якія жывуць (жылі) на тэрыторыі Беларусі (беларусы, рускія, палякі, яўрэі, украінцы, татары, літоўцы і г. д.). Дакументы аўтараў Беларусі, якія створаны на яе тэрыторыі і за яе межамі (экстэрытарыяльнага паходжання) незалежна ад мовы, зместу і часу стварэння, з’яўляюцца нацыянальнымі. Могучь быць прадстаўлены як арыгінальнымі творами, так і перакладамі на іншыя мовы. Усе замежныя беларусы – прад-

стаўнікі беларускага этнасу, іх творчая дзейнасць – частка беларускай нацыянальнай культуры, а дакументы, створаныя імі, – нацыянальныя. “Нацыянальная база даных аўтарытэтных / нарматыўных запісаў”^{*} можа дапамагчы пры вызначэнні нацыянальнага дакумента па аўтарскай прыкмеце.

• Беларусазнаўчыя дакументы (**змястоўная** прыкмета) – гэта апублікаваныя і неапублікаваныя матэрыялы на любых носбітах, прысвечаныя Беларусі, незалежна ад мовы, месца стварэння і аўтарства. Значная частка беларусазнаўчых дакументаў створана на нашай зямлі на мове беларусаў аўтарамі – прадстаўнікамі Беларусі. Пры наяўнасці хоць адной з гэтых прыкмет беларусазнаўчы дакумент адначасова з’яўляецца нацыянальным. Аднак беларусазнаўчыя дакументы, створаныя за межамі Беларусі на іншых мовах аўтарамі, якія не маюць дачынення да Беларусі, не будуць нацыянальнымі дакументамі. Яны адносяцца да змястоўнай (беларусазнаўчай) экстэрыёрыкі.

Беларускія бібліяграфазнаўцы падыходзяць да тэрміна *нацыянальны дакумент* найперш як да аб’екта нацыянальнай бібліяграфіі, які спрабуюць ідэнтыфікаваць у адпаведнасці з гістарычнымі ці храналагічнымі перыядамі, абумоўленымі асаблівасцямі культурнага развіцця народа, пра што пісаў доктар педагогічных навук Васіль Лявончыкаў. Адначасова вучоны доўгі час працаваў над праблемай вызначэння тэрміна *беларуская кніга*, падвёўшы вынікі ў 2006 г. [3]. Сутнасць паняцця *беларуская кніга* навуковец разглядаў з пазіцыі кнігазнаўча-бібліяграфічных. За аснову для тлумачэння ён узяў такія тэрміны, як *этнонім*, *палітонім*, *тапонім*, што ў розныя гістарычныя перыяды выступалі галоўнымі сутнаснымі характарыстыкамі ў адносінах да паняцця *беларуская кніга*. Паводле В. Лявончыкава, гэтае паняцце носіць гетэрагенны (разнародны) характар і мае наступныя прыкметы: *сутнасныя* – мову, аўтарства, тэрыторыю, змест кнігі, а таксама *дадатковыя* – рэ-

^{*} **Нацыянальная база даных аўтарытэтных / нарматыўных запісаў** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://www.nlb.by/by/infarmatsyynyya-resursy/elektronnyya-infarmatsyynyya-resursy/zvodnyya-resursy-bibliyatek-belarusi/natsyyanalnaya-baza-danykh-a-taryetnykh-narmaty-nykh-zapisa>. – Дата доступу: 19.01.2022.

дакцыйнае, тэхнічнае і мастацкае выкананне твораў друку. У сваю чаргу аб’ём паняцця ахоплівае: 1) беларускамоўныя кнігі, выдадзеныя на тэрыторыі Беларусі і за яе межамі; 2) кнігі на іншых мовах (царкоўнаславянскай, лацінскай, рускай, польскай і інш.), напісаныя аўтарамі-беларусамі (ліцвінамі, заходнебеларусамі, беларусамі) і грамадзянамі Беларусі незалежна ад месца іх выдання; 3) пераклады кніг беларускіх аўтараў на іншыя мовы і кніг замежных аўтараў на беларускую; 4) кнігі, выдадзеныя выдавецтвамі і друкарнямі на тэрыторыі Беларускай дзяржавы і на беларускай этнічнай тэрыторыі, калі Беларусь не мела дзяржаўнасці.

Паняцце *беларуская кніга* ў адносінах да паняцця *нацыянальная кніга* ці *нацыянальны дакумент* калі-нікалі выступае сінонімам (*беларуская нацыянальная кніга, беларускі нацыянальны дакумент*), хоць ім і не з’яўляецца. *Нацыянальная кніга* ў большасці краін свету асэнсоўваецца як *палітанімічны* тэрмін, у адпаведнасці з гэтым *беларуская кніга* – *этнанімічны* тэрмін, які сведчыць пра аднясенне кнігі да пэўнага народа (нацыі), а не краіны.

Пад уплывам аўтаматызацыі сферы культуры, а таксама новай навуковай парадыгмы, скіраванай да кніжнай культуры, Нацыянальная бібліятэка Беларусі падрыхтавала спецыяльны зборнік навуковых артыкулаў “Нацыянальны дакумент як аб’ект дзейнасці бібліятэк Беларусі” (Мінск, 2010) пад рэдакцыяй Таццяны Кузьмініч, прысвечаных нацыянальнаму дакументу як культурнай каштоўнасці. Было зроблена падсумаванне вопыту навуковых бібліятэк краіны ў фарміраванні асобных калекцый нацыянальнага дакумента, іх захаванні, рэстытуцыі і кансервацыі. Паказаны асаблівасці бібліяграфічнай апрацоўкі нацыянальных дакументаў, фарміравання даведачна-пошукавага апарату, алгарытм атрымання электронных копіяў асобных відаў нацыянальных дакументаў і стварэння на іх аснове паўнатэкставых баз дадзеных.

У выніку тэрміналагічнае разуменне *нацыянальнага дакумента* было абагульнена прадстаўлена складальнікамі і аўтарамі выдання як гісторыка-культурная каштоўнасць Беларусі, якая адлюстроўвае дасягненні айчынай навукі, вытворчасці, адукацыі, узровень выдавецкай і паліграфічнай дзейнасці. У айчынай бібліятэчнай практыцы замацаваліся падыходы да вызначэння нацыянальнай прыналежнасці дакументаў па чатырох асноўных аспектах: *тэрытарыяльны* (дакументы, створаныя ў межах Рэспублікі Беларусь), *моўны* (дакументы, створаныя на тытульнай мове краіны, незалежна ад месца іх выхаду ў свет), *аўтарскі* (дакументы, створаныя прадстаўнікамі Беларусі, незалеж-

на ад месца выхаду ў свет і мовы дакумента), *змястоўны* (дакументы, прысвечаныя нашай краіне, незалежна ад моўнай прыналежнасці, аўтарства, тэрыторыі стварэння). Разам з тым названы пералік можа ўдакладняцца і пашырацца ў дачыненні да рукапісаў і старадрукаваных выданняў, нот, дысертацый, пры фарміраванні асобных калекцый.

Аналіз паняцця *нацыянальны дакумент* зрабіў таксама В. Лявончыкаў, які адзначыў, што ні адна з сутнасных прыкмет не з’яўляецца ўніверсальнай (самадастатковай), а толькі іх камбінацыя ці спалучэнне можа прывесці да становага выніку. Навуковец пацвярджае, што паняцце *нацыянальны дакумент* (як і *беларуская кніга*) мае гетэрагенны характар і змест яго ўключае наступныя сутнасныя прыкметы: *мову, аўтарства, тэрыторыю, змест*, а таксама дадатковыя; пры неабходнасці – рэдакцыйнае, тэхнічнае, мастацкае выкананне твораў друку. Аб’ём паняцця ахоплівае тыя самыя прыкметы, што былі ім вылучаны адносна тэрміна *беларуская кніга*. Такім чынам, пад тэрмінам *нацыянальны дакумент* разумеюцца дакументы: 1) выдадзеныя ў Беларусі (*тэрыторыя*); 2) выдадзеныя па-за межамі Беларусі на беларускай мове і беларускай тэматыкі (*мова і змест*); 3) напісаныя аўтарамі-беларусамі, грамадзянамі Беларусі, іх пераклады (*аўтарства*).

Для тлумачэння паняцця *нацыянальная кніга*, як заўважыла Таццяна Рошчына, заклапочаная практычнай неабходнасцю фарміравання поўнага рэпертуару беларускай кнігі для стварэння нацыянальнай бібліяграфіі дакументаў XVI–XVIII стст., павінен ужывацца комплексны падыход, а значыць, у яго аснове таксама павінна быць сукупнасць прыкмет: *тэрыторыя* з улікам усіх змяненняў, *мовы*, на якіх выдаваліся кнігі, *аўтарская прыналежнасць* (этнічнае паходжанне і нацыянальная самаідэнтыфікацыя) дзеячаў кнігі, *змест*, з выкарыстаннем некаторых іншых прыкмет – *прызначэнне* беларускаму чытачу, *арыентацыя* на беларускі рынак, *рысы нацыянальнай культуры ў афармленні*, арнаментыцы, графіцы і г. д. [4, с. 34].

Дыскусія, аднак, можа быць прадоўжаная, існуюць і іншыя погляды на рэтраспектыву бібліяграфічнага ўліку і працу з дакументнай плыню. Як прапануе, напрыклад, Валерый Герасімаў, неабходна змяніць прыярытэты і кіравацца не столькі тэрытарыяльна-дзяржаўным падыходам, колькі нацыянальна-экстэрытарыяльным: “*Нацыянальная кніга*, або інакш нацыянальны дакументны паток, раўнацэнна складаецца з тэрыёрыкі (тыя дакументы, што створаны на тэрыторыі краіны) і экстэрыёрыкі” [5, с. 149]. Кнігазнаўца лічыць, што нацыянальная – уся

змястоўная экстэрыёрыка (беларусіка): не толькі дакументы беларускай дыяспары, але і дакументы пра Беларусь, створаныя ў іншых краінах асобамі небеларускага паходжання і не на беларускай мове, гэтым самым яны становяцца аб'ектамі пісьменства і нацыянальнай бібліяграфіі абедзвюх краін (да прыкладу, працы замежных беларусістаў).

Нельга не заўважыць, што працэсы маркіравання культурнай дзейнасці, а ў кніжнай сферы асабліва, звязаныя з вялікімі цяжкасцямі, зацягваюцца, праходзяць пэўныя этапы сталасці і навуковага прызнання, як у выпадку з вызначэннем аб'ёму і зместу паняццяў *беларуская кніга* і *нацыянальны дакумент*, якія абмяркоўваліся не адно дзесяцігоддзе, а канцэптuallyныя рашэнні былі прынятыя зусім нядаўна [6]. Пра гэта можна меркаваць з наступнай заявы аўтарытэтных спецыялістаў Нацыянальнай бібліятэкі і Нацыянальнай кніжнай палаты Беларусі: «На сучасных навуковых асновах былі абгрунтаваны паняцці “нацыянальны дакумент”, “беларускі друк” і інш. Да ліку здабыткаў беларускай кніжнай культуры пачалі адносіць цэлыя пласты літаратуры, якую раней разглядалі як замежную, напрыклад, польскамоўныя і іншыя выданні. Завяршыўся на тэарэтычным узроўні вельмі складаны працэс ідэнтыфікацыі беларускага друку на працягу яго існавання як з'явы мультыэтнічнай, шматмоўнай і рознашрыфтовай. Новыя падыходы істотна пашырылі кола нацыянальных аўтараў і дакументаў» [7, с. 23].

Пры разглядзе беларускай кнігі як універсуму нацыянальнай культуры, выяўленні яе найважнейшых феноменалагічных характарыстык кампраміснае рашэнне пытанняў “усталявання сваіх” маркераў можа быць звязана з такой перспектыўнай даследчай катэгорыяй, як транскультурная стратэгія, асабліва значнай у сферы агульнай культурнай і навуковай спадчыны розных народаў. “Выкарыстанне гэтай стратэгіі, – як адзначаюць сучасныя філосафы, – дазволіць вывучаць культурную спадчыну, улічваючы ўзаемную ўцягнутасць культур у адзіную культурную прастору” [8]. Аднак кніжная культура, выступаючы своеасаблівай “транснацыянальнай прасторай”, як пра тое сведчаць і заходнееўрапейскія даследаванні ў галіне транснацыянальнай гісторыі кнігі [9], усё ж патрабуе вызначэння прасторавай ідэнтычнасці (падстаў і межаў), а таксама і больш глыбокага падыходу да разумення асаблівасцяў зместу паняцця *нацыянальнай кнігі*. У сувязі з гэтым узрастае навуковая важнасць метадалагічных падходаў, якія раскрываюць адзінства разнастайнасці “ландшафту” кніж-

най культуры, адлюстраванага ў прапанаванай мадэлі “колаў кніжнай культуры” Кшыштафа Міганя [10]. Польскі вучоны вылучае наступныя тыпы кніжнай культуры, прадстаўляючы іх па чарзе: *лакальны* тып (адміністрацыйная адзінка) – першае цэнтральнае кола; *рэгіянальна-краёвы* – другое кола; *нацыянальны* (у т. л. уключаецца дыяспара) – трэцяе кола; *транснацыянальны* (агульнамоўная, -гістарычная, -рэлігійная або -дзяржаўная традыцыя) – чацвёртае кола; *рэгіянальна-сусветны* – пятае кола; *усаагульны*, або *сусветны*, – шостае завяршальнае кола. Такім чынам, кожны тып кніжнай культуры мае самастойнае поле існавання і даследавання (нібы ўнутры свайго кола) і “абкружаны” іншымі тыпамі культуры, узаемазвязаны з імі, складаючы адно цэлае прасторы і паняцця кніжнай культуры. Аднаводна кожнае “ўнутранае кола” – тып кніжнай культуры, схільны як да ўнутраных, так і да вонкавых уплываў, а значыць, мае не толькі сінкрэтычны (або гетэрагенны), але і транскультурны характар.

Уласна сфера кніжнай культуры, уся разнастайнасць яе культурна-тыпалагічных ландшафтаў знаходзяцца таксама пад уплывам розных фактараў развіцця чалавечага грамадства (палітычных, рэлігійных, эканамічных, тэхналагічных, навуковых) – з аднаго боку, з другога боку – кніжная культура ўдзельнічае ў развіцці соцыуму і ўплывае на яго. У цэлым перад намі паўстае складаная арганізаваная, шматузроўневая і нелінейная структура кніжнай культуры. І такі прыныцып разгортваецца ўжо на індывідуальным, лакальным узроўні пры характарыстыцы нацыянальнай кнігі.

Разглядаючы паняцце *беларуская кніга*, мы таксама прыходзім да высновы, што і яно ў аснове мае дваістую прыроду: у ім злучыліся эндагенныя і экзагенныя рысы развіцця беларускай кнігі, замацаваныя перш за ўсё ў мове і пісьме, а значыць – і ў кніжнай культуры. Захаванне і развіцце традыцыйнай беларускай кірылічнай кнігі было ўзаемазвязана з такой з'явай, як семіятызацыя, калі пад уздзеяннем знешніх фактараў для перадачы беларускай мовы на пісьме і ў друку на пэўных гістарычных этапах выкарыстоўвалася розная графіка (арабская, лацінская), што стварыла аснову для новай знакавай рэальнасці беларускай кнігі, спецыфічную і выключную толькі для яе.

Абедзве рысы (эндагенная і экзагенная) адлюстроўваюць сутнасныя прыкметы – мову і алфавіт, якія выкарыстоўваюцца пры вызначэнні паняцця *беларуская кніга*. І гэта толькі частка адказу на пытанне, калі акрэсліваецца змест паняцця *беларускаямоўная кніга*, што

ўключае традыцыйную кнігу, перададзеную кірылічнай графікай, або, як называў яе Вацлаў Ластоўскі, – “беларуская (крыўская) кніга”, а таксама семіятызаваную кнігу, перададзеную прышчэпленай графікай: арабскай, лацінскай, польскай – на беларускай мове. Выкарыстанне таго ці іншага алфавіта для перадачы беларускай мовы, аднак, не было сущэльнай калькай гэтага алфавіта, а пэўнай яго адаптацыяй. Адсюль – беларускі арабскі алфавіт (“беларуская арабіца”), беларускі лацінскі алфавіт (“беларуская лацінка”), якія ўжываюцца на тэрыторыі Беларусі з XVI ст.

Паняцце *беларуская кніга* можа ахопліваць таксама і кнігі, у якіх не выкарыстоўваецца беларуская мова, але яны створаны на тэрыторыі Беларусі (у часы першых дзяржаўных княстваў, Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі, II Рэчы Паспалітай...) мясцовымі аўтарамі, майстрамі каліграфамі, друкарамі, мастакамі, пераплётчыкамі і прызначаны для распаўсюджвання на гэтай тэрыторыі – геаграфічная прыкмета беларускага месца выдання (стварэння). У кнігах, выдадзеных на іншых мовах (не па-беларуску), найбольш праяўляецца іх полікультурны або транснацыянальны характар: яны выступаюць помнікамі кніжнай культуры адначасова розных народаў.

Праз раскрыццё зместу паняцця *беларуская кніга*, з улікам цэлага комплексу (або сукупнасці) сутнасных тыпалагічных прыкмет: *мова* (царкоўнаславянская, старабеларуская, лацінская, польская, беларуская, руская, іўрыт, ідыш, цюркская, арабская і інш.), *пісьмо* (кірылічнае, лацінскае, арабскае, габрэйскае і інш.), *тэрыторыя* (этнічная – у складзе іншых формаў дзяржаўнасці, нацыянальнай дзяржавы), *аўтарства* тэксту, афармлення, выканання (русіны, літвіны, беларусы і інш.), *прызначэнне* (для насельніцтва Беларусі), – выяўляецца феномен беларускай кнігі, паўстае адзінства разнастайнасці фіксаваных каштоўнасцей – універсум нацыянальнай культуры [11, с. 92], а таксама культурна-гістарычны тып – *беларуская кніга*, устойлівае якому надае менавіта глыбіня ідэнтыфікацыі (да індыўдуальнага ўзроўню тэксту – пісьмо-графіка – і кантэксту – мова-змест) як пастаянная форма дыскурсу ў эвалюцыі кнігі і традыцый кніжнай культуры Беларусі. Такім чынам, у складаным працэсе ідэнтыфікацыі беларускай кнігі, яе сутнасных тыпалагічных прыкмет могуць быць задзейнічаны і новыя падыходы, што дазваляюць вызначаць *беларускую кнігу* як з’яву мультыэтнічную, шматмоўную і рознашрыфтовую. І адну з галоўных роляў у падобных навуковых даследаваннях адыгрывае выкарыстанне метадалогіі вывучэння тыпаў

кніжнай культуры, а таксама транскультурнай стратэгіі, што паказваюць *беларускую кнігу* як своеасаблівы культурна-гістарычны тып.

Спіс літаратуры

1. **Чыгірова, Р. М.** Да пытання вызначэння зместу паняцця “нацыянальны дакумент” / Р. М. Чыгірова, А. М. Мураўёва, Т. І. Рошчына // Здабыткі. Дакументальныя помнікі на Беларусі. – Мінск : НББ, 1995. – С. 9–16.
2. **Рапановіч, Я. Н.** Слоўнік назваў населеных пунктаў Віцебскай вобласці / Я. Н. Рапановіч. – Мінск, 1977; Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці. – Мінск, 1980; Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. – Мінск, 1981; Слоўнік назваў населеных пунктаў Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1982; Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці. – Мінск, 1983; Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці. – Мінск, 1986.
3. **Лявончыкаў, В. Е.** Беларуская кніга: падыходы да вызначэння зместу і аб’ёму паняцця / В. Е. Лявончыкаў // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры. – Мінск, 2006. – [Вып. 1], ч. 1. – С. 17–19.
4. **Рошчына, Т. І.** Да вызначэння паняцця “нацыянальны дакумент”: беларускія старадрукі (XVI–XVIII стст.) / Т. І. Рошчына // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры. – Мінск, 2015. – Вып. 6. – С. 30–36.
5. **Герасімаў, В. М.** Нацыянальная кніга ў адзеле старадрукаў і рэдкіх выданняў Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь / В. М. Герасімаў // Нацыянальны дакумент як аб’ект дзейнасці бібліятэк Беларусі. – Мінск, 2010. – С. 146–158.
6. **Доўнар, Л. І.** Тыпалагічныя прыкметы і падыходы да вызначэння “беларускай кнігі” ў кантэксце сучасных даследаванняў кніжнай культуры / Л. І. Доўнар // Скаріновіцкія чтэння – 2019: сучасныя тэндэнцыі развіцця выдавецкага дела : матэрыялы IV Міжнароднага форуму, посвяаенага Году малой родины и 20-летію кафедры редакцыйна-выдавецкіх тэхналогій БГТУ, 24–25 сент. 2019 г. / пад ред. В. І. Куліковіча, О. В. Шахаб. – Мінск : БГТУ, 2019. – С. 17–21.
7. **Кузьмініч, Т. В.** Нацыянальная бібліяграфія і захаванне кніжнай спадчыны Беларусі / Т. В. Кузьмініч, А. В. Іванова // Матэр. Міжнар. кангрэса “500 гадоў беларускага кнігадрукавання”. XIII Міжнар. кнігазнаўчыя чытанні (Мінск, 14–15 верасня 2017 г.) : у 2 ч. – Мінск, 2017. – Ч. 1. – С. 15–28.
8. **Діанова, В. М.** Транскультурацыя як стратэгія изучення культурнага наследия: белорусские ландшафты / В. М. Діанова // Першы міжнар. кангрэс беларускай культуры (Мінск, 5–6 мая 2016 г.) : зб. матэрыялаў / гал. рэд. А. І. Лакотка ; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2016. – С. 29–31.
9. **Lyons, M.** Pour une histoire transnationale du livre / M. Lyons, J.-Y. Mollier // Histoire et Civilisation du Livre. Revue internationale, VIII. – Genève : Librairie Droz S. A., 2012. – P. 9–20.
10. **Мігань, К.** Кніжная культура – спроба акрэслення паняцця як навуковай катэгорыі / К. Мігань ; пер. з пол. Л. Доўнар // Беларуская кніга ў кантэксце сусветнай кніжнай культуры: гісторыя і сучаснасць : зб. навука. прац. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011. – [Вып. 3]. – С. 17–39.
11. **Доўнар, Л. І.** Беларуская кніга як універсум нацыянальнай культуры / Л. І. Доўнар // Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі : матэр. навука. канф., прысвечанай 35-годдзю БДУКМ (3 снежня 2010 г.) : у 2 т. / рэдкал.: М. А. Мажэйка (старшыня) [і інш.]. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т культуры і мастацтваў, 2011. – Т. 2. – С. 92–96.

“Напачатку было Слова...” – наша жыццё пачынаецца са слова і кнігі: з матуліных песень, чарадзейных казак, “Азбукі” і прыгодніцкіх твораў, прачытаных нам бацькамі, а потым і самастойна. Усё жыццё кнігі – нашы верныя суразмоўцы, спадарожнікі і адданыя сябры. Так, Васіль Быкаў, згадваючы дзяцінства, пісаў, што кніжны свет – той свет, дзе і адбывалася першае душэўнае фарміраванне, – ужо з ранніх гадоў зрабіўся не менш значным за свет рэальны. А Янка Брыль гаварыў: “Калі я чытаю добрую кнігу, не папракайце мяне ў гультайстве. Не хочаце прызнаць, што я працую, дык думайце, што я малюся – Слову”.

Кнізе і роднаму слову прысвечана новая рубрыка “Напачатку была кніга...”, дзе мы будзем змяшчаць адказы на нашу імправізаную анкету вядомых дзеячаў беларускай культуры. Распацаць рубрыку пагадзіўся сталы аўтар, даўні сябра часопіса і сёлетні юбіляр Іван Саверчанка.

ПРАФЕСАР ІВАН САВЕРЧАНКА: “ДОБРЫ ПАЧАТАК – ПАЛОВА ПЕРАМОГІ!”

♦ “Мой дом там, дзе мая бібліятэка”, – вядомае выслоўе мыслера-гуманіста эпохі Адраджэння Эразма Ратэрдамскага. Ці блізкае Вам гэтае выказванне?

Вялікую ролю ў маім жыцці адыграла сельская бібліятэка, якую я часта наведваў падчас навучання ў школе. Потым, калі вучыўся на філалагічным факультэце Магілёўскага ўніверсітэта імя А. Куляшова, шмат часу правёў у абласной бібліятэцы, а таксама ў чытальнай зале ўніверсітэта, дзе зберагаліся цікавыя навуковыя працы па літаратуразнаўстве і гуманітарных навуках. Кандыдацкая і доктарская дысертацыі пісаліся ў залах Нацыянальнай бібліятэкі і Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа. Мінская гарадская бібліятэка імя А. Пушкіна гэтаксама заўжды прываблівала мяне, бо там захоўваецца вялікі кнігазбор амерыканскай і англійскай літаратур, а таксама мноства цікавых кніг па сацыяльных і грамадскіх дысцыплінах.

♦ *Першая ў жыцці кніга. Любімыя аўтары ў дзяцінстве, маладосці і цяпер. Яркі ўспамін, звязаны з кнігай. Творы, да якіх час ад часу хоцацца вярнуцца.*

У юнацкія гады надзвычай любіў рускую класіку. З асаюдаі чытаў Льва Талстога, Фёдора Дастаеўскага, Івана Тургенева, Антона Чэхава. Ведаў на памяць сотні вершаў і паэм – Аляксандра Блока, Сяргея Ясеніна, Міхаіла Лермантава, Аляксандра Пушкіна.

Потым, падчас навучання на філалагічным аддзяленні Магілёўскага ўніверсітэта, захапіўся гісторыяй філасофіі, чытаў Платона і Арыстоцеля, Аўгустіна Аўрэлія і Фаму Аквінскага, Мікалая Кузанскага і Эразма Ратэрдамскага. Дагэтуль маю ў асабістай бібліятэцы мноства тамоў з серыі “Філасофская спадчына”.

Цяпер чытаю пераважна творы беларускіх пісьменнікаў: Васіля Шыркі, Віктара Праўдзіна, Анатоля Казлова, Георгія Марчука, Уладзіміра Саламахі. У Беларусі сфарміравалася добрая катэгорыя творцаў, якія ўзбагачаюць сучасную літаратуру, робяць яе цікавай і прывабнай.

♦ *Літаратары або гістарычныя асобы, якія найбольш паўплывалі, чый прыклад жыцця захапляе.*

Класікі беларускай літаратуры: Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч і Францішак Багушэвіч, Янка Купала і Якуб Колас, Максім Гарэцкі і Вацлаў Ластоўскі, Кузьма Чорны і Іван Чыгрынаў. Менавіта яны з’яўляюцца для мяне ўзорам самаадданага служэння літаратуры і роднаму слову. А паколькі мае захапленні гісторыяй выліліся ў напісанне гістарычных аповесцей, хронік і эсэ, то магу назваць некалькі выдатных постацей мінулага, асоб, якія заслужваюць агульнанацыянальнага ўшанавання – гэта полацкія валадары Рагвалод і Усяслаў Чарадзей, вялікія князі Міндоўт і Трайдзень, Вітаўт Вялікі і Казімір Ягайлавіч, беларускія магнаты Астафей Валовіч і Леў Сапега.

♦ *Калі б надарылася такая магчымасць, з кім з літаратараў або гістарычных асоб мінулага хацелі б сустрэцца?*

Асабліва вялікае ўздзеянне на мяне аказаў Георгій Пляханаў – расійскі філосаф і публіцыст. Поўны збор яго твораў дагэтуль зберагаецца ў маёй асабістай бібліятэцы. Набыў яго яшчэ студэнтам у букіністычнай краме, шматкроць звяртаўся да яго і кожны раз знаходзіў для сябе нешта новае, важнае і карыснае.

♦ *Беларуская кніга як універсум нацыянальнай культуры.*

Калі ўжо казаць пра ўласную бібліятэку, то значную яе частку складаюць кнігі па беларус-

кай фалькларыстыцы і выданні шматтомнага збору беларускай народнай творчасці. Звяртаюся да іх даволі часта. Ахвотна чытаю легенды і паданні, народныя замовы і чарадзейныя казкі. Многія з іх, як добра вядома спецыялістам, створаны ў дагістарычныя часы, яшчэ да прыняцця хрысціянства. У творах фальклору зафіксаваны старадаўнія вераванні і адлюстраваны народны погляд на жыццё і свет. Дарэчы, фальклор служыць грунтоўным і неаспрэчным доказам таго, што беларусы з'яўляюцца самастойным і самабытным этнасам, які мае шматвяковую гісторыю і ўласны менталітэт.

♦ *Якімі ўласнымі даследаваннямі найперш ганарыцеся?*

Да ліку маіх найбуйнейшых філалагічных даследаванняў належыць фундаментальная навуковая манаграфія “Паэтыка і семіётыка публіцыстычнай літаратуры Беларусі XVI–XVII стст.” (2012). У ёй упершыню ў гуманітарнай навуцы раскрыта багатая інтэлектуальная культура Беларусі, выяўлена літаратурная і мастацка-эстэтычная каштоўнасць публіцыстычнай спадчыны выдатных майстроў мастацкага слова эпохі Рэнэсансу і барока, вызначаны творчы метады бліскучых пісьменнікаў-інтэлектуалаў – Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Стафана і Лаўрэнція Зізанняў, Льва Сапегі, Іпація Пацея, Лявонція Карповіча, Мясцэя Сматрыцкага, Іасафата Кунцэвіча, Іосіфа Вельяміна-Руцкага, Андрэя Мужылоўскага, Афанасія Філіповіча, Сільвестра Косава, Кірылы Транквіліёна-Стаўравецкага. Асветлена жанравая шматстайнасць нацыянальнай публіцыстыкі XVI–XVII стст., паказаны галоўныя семантычныя дамінанты і прынцыпы структурна-кампазіцыйнай будовы публіцыстычных твораў, устаноўлена спецыфіка выкарыстання базавых мастацка-выяўленчых мікраэлементаў у творчасці таленавітых пісьменнікаў-публіцыстаў. У працы зроблена навукова-карэктная класіфікацыя помнікаў публіцыстычнай літаратуры Беларусі XVI–XVII стст. паводле родава-жанравай прыналежнасці. Устаноўлена і ўсебакова абгрунтавана палажэнне пра тое, што старабеларуская публіцыстычная літаратура XVI–XVII стст. (рэлігійная і свецкая) уключала 12 асноўных жанравых комплексаў, сярод

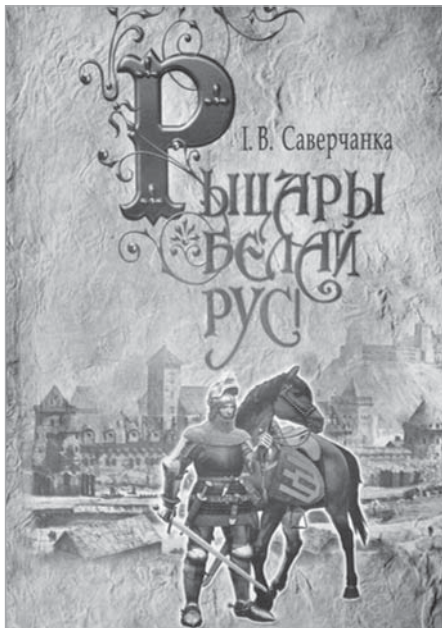
Іван Васільевіч Саверчанка (нар. 2 красавіка 1962 г., вёска Маліноўка Касцюковіцкага раёна) – літаратуразнаўца, гісторык, палітолаг, доктар філалагічных навук, прафесар. Скончыў Магілёўскі педагагічны інстытут (1983), аспірантуру Інстытута літаратуры Акадэміі навук Беларусі (1987). З 2016 г. – дырэктар філіяла “Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы” Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі.

якіх: палемічныя трактаты (“адказы”, “аспрэчаны”, “абароны”, “апалогіі”, “пярэчаны”, “пасланы”, “эпістолы” і “водпісы”); аналітычныя творы (“навукі”, “вучэнні”, “фундаменты”, “гутаркі”, “размовы”, “дыялогі”, “разважаны”, “філасофіі”, “вызнаны”, “сімвалы”, “тэзісы” і “артыкулы”); экзегетычныя творы (“глуначэнні”, “прыпіскі”, “надпісы” да раздзелаў біблейных кніг); урачыстыя словы і казанні; катэхізісы, дыдакалі і павучаны; сінкрэтычна-эпічныя творы (“апісаны”, “рэляцыі”, “адпіскі”, “сінопсісы”); казанні на пахаваннях; адозвы, перасцярогі, звароты і заявы; пратэстацыі і суплікі; прамовы і словы на соймах, трыбуналах, саборах, дыпламатычных раўндах; прадмовы, пасляслоўі і прысвячэнні; сатырычныя лісты, псеўдаказаны, псеўдапрамовы і псеўдаграматы. Доказна пацверджана, што шматстайнасць жанравых форм – паказчык шырокага дыяпазону эстэтычных густаў майстроў публіцыстычнага слова, адзнака іх высокай мастацкай культуры.

Этапае маё выданне – “Шэдэўры пісьменства і літаратуры Беларусі X–XVII стагоддзяў” (2016). У кнізе ў перакладах на сучасную беларускую мову змешчаны найбольш каштоўныя помнікі беларускага прыгожага пісьменства і літаратуры X–XVII стст.: летапісныя аповесці, навелы, хронікі, дзённікі, палемічныя трактаты, сатырычныя і гумарыстычныя творы, пасольскія дзённікі, помнікі свецкай і духоўнай паэзіі. Анталогія ўключае найбольш каштоўныя ў мастацкіх адносінах творы Кірылы Тураўскага, ігумена Данііла, Кліма Смаляціча, Грыгорыя Цамблака, Францыска Скарыны, Стафана Збаражскага, Сымона Буднага, Міхаіла Гарабурды, Філона Кміты-Чарнабыльскага, Васіля Цяпінскага, Льва

Вокладка новай кнігі “Рыцары Беларусі” Івана Саверчанкі.

Сапегі, Андрэя Рымшы, Лаўрэнція Зізанія, Іпація Пацея, Станіслава Боршы, Іосіфа Будзілы, Мялеця Сматрыцкага, Кірылы Транквіліёна-Стаўравецкага, Афанасія Філіповіча, Феадосія Баравіка і Сімяона Полацкага. У кнігу ўвайшлі ўнікальныя ананімныя помнікі X–XVII стст.: “Аповесць жыцця і смерці Ефрасінні Полацкай”, “Цуды святога Мікалая ў Лукомлі”, “Баркулабаўская хроніка”, “Аповесць пра пакуты і смерць айца Афанасія Філіповіча”. Дзякуючы гэтаму ўнікальнаму выданню навуковая і творчая грамадскасць краіны атрымала ўяўленне пра багатую пісьмовую і літаратурную спадчыну беларускага народа. Шырокія колы чытачоў змаглі глыбей пазнаёміцца з найважнейшымі творчымі здабыткамі майстроў слова старажытнага часу, мастацка-эстэтычнымі эпохамі, галоўнымі жанравымі формамі і тыпамі стыляў.

Найбольш каштоўная для мяне апошняя навукова-папулярная кніга: “Рыцары Беларусі” (2022). На яе старонках у даступнай форме выкладзена новая канцэпцыя этнагенезу беларусаў, на шматлікіх прыкладах аргументавана даказана, што беларуская народнасць паўстала ў XIV ст. на грунце 12 славянскіх плямёнаў. Вызначана ключавая роля беларусаў у супрацьстаянні наступу крыжакоў на адвечныя славянскія землі, а таксама падкрэслены дзейсны ўдзел беларускіх ваяроў у вызваленні ўсходнеславянскіх абшараў ад качавых плямён і мангола-татар. У творах узноўлены найважнейшыя сечы і баі нашых продкаў з агрэсарамі.

♦ *Ці магчымае жыццё без роднага слова?*

З родным словам чалавек нараджаецца, ідзе па жыцці, шануе яго і абагаўляе. Для творча-

га чалавека – слова з’яўляецца галоўным і вызначальным інструментам працы, дапамагае яму рэалізаваць задумы і планы. Вельмі важна, каб не толькі беларускія пісьменнікі і літаратуразнаўцы шанавалі роднае слова, але і прадстаўнікі іншых навуковых сфер – гісторыкі і культуролагі, філосафы і мовазнаўцы, эканамісты і сацыёлагі. Добра, калі нашы медыкі і біёлагі, матэматыкі і фізікі, хімікі і аграрыі будуць пісаць уласныя навуковыя манаграфіі і артыкулы на беларускай літаратурнай мове, што несумненна паспрыяе яе развіццю і росту аўтарытэту ў грамадстве.

♦ *Паняцце Радзімы – ці толькі гэта паняцце геаграфічнай прасторы?*

Адчуванне прыналежнасці да беларускай нацыі і беларускае грамадзянства – важныя чыннікі майго камфортнага самапачування. Росквіт Бацькаўшчыны, развіццё нацыянальнай культуры ва ўсіх яе вымярэннях, дабрабыт людзей, шчаслівая будучыня дзяцей – вось аб чым думаецца і пра што хочацца марыць.

♦ *Як разумееце шчасце і шчаслівы лёс?*

У кожнага чалавека сваё разуменне шчасця і шчаслівага лёсу. Мне пашчасціла нарадзіцца ў добры час, жыць і працаваць сярод добрых людзей. Навуковае і пісьменніцкае асяроддзе аказалася вельмі прыдатным для рэалізацыі маіх здольнасцей, увасаблення творчых задумаў і здзяйснення жыццёвых мараў.

♦ *Выбіраючы паміж мінулым, сённяшнім і будучым, які час абралі б для жыцця?*

Перыяд здабыцця незалежнасці краіны і ўмацавання яе палітычнага і духоўна-культурнага суверэнітэту мне ўяўляецца найбольш важным і цікавым. Праца на карысць Беларусі – найвялікшая ўзнагарода і гонар! Ва ўсіх маіх даследаваннях і творчых працах галоўны акцэнт зроблены якраз на асвятленні здабыткаў беларускага народа на працягу яго тысячагадовай гісторыі. Народ, які мае вялікую гісторыю і культуру, заслугоўвае прызнання ў свеце і мае поўнае права на годную будучыню!

♦ *Пра што няздзейсненае шкадуеце? Што маеце намер яшчэ зрабіць, даследаваць, пра што напісаць?*

У найбліжэйшых планах – больш актыўна спрыяць моладзі, ажыццяўляць падрыхтоўку кадрў вышэйшай кваліфікацыі, дапамагаць новым пакаленням даследчыкаў у напісанні манаграфій, кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый. Маю некалькі асабістых навуковых і творчых праектаў, над якімі старанна працую і якія спадзяюся як найхутчэй увасобіць у жыццё.

♦ *Любімае выслоўе.*

Добры пачатак – палова перамогі!

Антон Францішак БРЫЛЬ

СЯМЕЙНЫЯ СУВЯЗІ КАНСТАНЦІНА ВЕРАЊЦЫНА: ПЕРШЫЯ АБРЫСЫ

Сямейныя – і ўвогуле асабістыя – сувязі Канстанціна Васілевіча Вераніцына, імавернага аўтара паэм “Тарас на Парнасе” і “Два д’яўлы”, застаюцца зьольшага белаю плямаю ў яго біяграфіі. Паводле дакументаў, адшуканых Генадзем Кісялёвым, Канстанцін Васілевіч нарадзіўся ў 1834 г. у Астраўлянах Віцебскага павета прыгонным селянінам памешчыка Васіля Бондырава і меў першапачаткова прозвішча Васільеў. У 1845 г. ён атрымаў вольную, а пазней прыпісаўся да Гарадоцкага мяшчанскага таварыства і абраў сабе новае прозвішча – Вераніцын [1, с. 464–466]. У другой палове 1870-х гг., падчас працы ў Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі, ён ажаніўся з удавою Лізаветай Аляксееўнай Польш і пражыў з ёю рэшту жыцця [1, с. 459]. Дзяцей у іх, наколькі вядома, не было. З іншага боку, у нядаўна выяўленым некралогу К. Вераніцына яго ўдава звяртаецца да “родных і знаёмых” [2], а значыць, нейкія сваякі – можа быць, з боку Лізаветы Аляксееўны – у Вераніцыных мусілі быць.

Часткова разабрацца ў гэтым пытанні дапамагла архіўная справа, створаная з невясёлай нагоды: у 1908 г. над удавою Лізаветай Аляксееўнай Вераніцынай устанавілі апеку з прычыны старэчай дэменцыі [3]. Справа аказалася занадта вялікаю, каб заказаць поўную копію, таму пакуль што я азнаёміўся толькі з самымі шматабяцальнымі часткамі: дакументамі пра першапачатковае ўстанавленне апекі [3, арк. 1–3 адв.] і тастаментам Лізаветы Аляксееўны [3, арк. 98–99].

Просьбу пра ўстанавленне апекі склалі двое: пляменніца першага мужа Лізаветы Аляксееўны, Мікалая Пятровіча Поля, дваранка Кацярына Валяр’янаўна Бухавецкая і – першая нечаканасць – пляменнік другога мужа, Канстанціна Васілевіча Вераніцына, калежскі саветнік Канстанцін Іванавіч Гуцэвіч. Трохі пазней да іх далучыўся стрыечны брат хворай, сапраўдны стацкі саветнік Аляксей Максімавіч Лаўроў (між іншым, вядомы ў той час публіцыст чарнасоценнага накірунку). Ад яго мы дазнаем, што

і дзявочае прозвішча самой Лізаветы Аляксееўны было Лаўрова.

Тастамент Лізаветы Аляксееўны быў складзены 30 лістапада 1903 г., праз некалькі месяцаў пасля смерці Канстанціна Вераніцына. Згаданых у ім людзей можна часткова згрупаваць наступным чынам.

♦ Удава калежскага асэсара Алена Сямёнаўна Уладзімірская. Яна названая першай сярод тых, каму па тастаменце адыходзяць пэўныя сумы грошай. Магчыма, гэта сваячка ці блізкая сяброўка Лізаветы Аляксееўны.

♦ Соф’я Іванаўна Пратапопава. Яна яўным чынам названая пляменніцай Лізаветы Аляксееўны.

♦ Удава Кацярына Валяр’янаўна Бухавецкая; дачка міравога суддзі Варвара Валяр’янаўна фон Крузэ; удава двараніна Аляксандра Валяр’янаўна Каванько; жонка стацкага саветніка Надзея Валяр’янаўна Якаўлева. З улікам таго, што названыя яны адна за адной, маюць аднолькавае параўнальна рэдкае імя па бацьку і сярод іх ёсць ужо знаёмая нам Кацярына Бухавецкая, можна асцярожна прыняць, што ўсе чатыры жанчыны – пляменніцы Мікалая Пятровіча Поля, першага мужа складальніцы тастамента, і што дзявочае прозвішча ўсіх чатырох было фон Крузэ.

♦ Канстанцін Іванавіч Гуцэвіч; жонка калежскага саветніка Лідзія Пятроўна Гуцэвіч; дачка калежскага саветніка Яўгенія Гуцэвіч.

♦ Судовы следчы Фёдар Іванавіч Вераніцын. Ён згаданы побач з Гуцэвічамі, і з улікам прозвішча лагічна дапусціць, што перад намі сваяк (магчыма, яшчэ адзін пляменнік) Канстанціна Вераніцына. Мы ведаем, праўда, што гэтае прозвішча Канстанцін Васілевіч узяў сабе сам, аднак ні з чаго не вынікае, што ён узяў яго адзін.

♦ Стацкі саветнік Аляксей Пятровіч Сакалоў (менавіта яго Лізавета Аляксееўна прызначае душпрыказчыкам), яго жонка Яўгенія Іванаўна, іх сыны Сяргей, Фёдар і Барыс (названыя хрэснікамі Лізаветы Аляксееўны) і дачкі Марыя і Наталля.

Далей у артыкуле мы засяродзімся на тых з пералічаных асобаў, хто даводзіўся Лізавета Аляксееўне сваякамі менавіта праз Канстанціна Вераніцына. Сюды адносяцца Гуцэвічы, Фёдар Вераніцын і, як мы ўбачым далей, Сакаловы. Пры пошуку звестак хутка зрабілася ясна, што кампанія падабралася неардынарная.

Канстанцін Іванавіч Гуцэвіч – інжынер-вынаходнік; створаны ім лагарыфмічны вылічальны прыбор захоўваецца ў Політэхнічным музеі ў Маскве [4]. Кароткі агляд яго жыцця і кар’еры дае асабістая справа 1924–1926 гг. – у гэты час Гуцэвіч працаваў у кіраўніцтве Ташкенцкай чыгункі ў Арэнбургу [5]. Мы дазнаем, што ён нарадзіўся 23 мая 1858 г. у Віцебску, скончыў Канстанцінаўскі межавы інстытут у Маскве і працаваў у розны час у Межавой канцылярыі, Міністэрстве шляхоў зносін і Міністэрстве фінансаў. Апроч ужо вядомай нам жонкі Гуцэвіча, Лідзіі Пятроўны, згаданы яго брат Уладзімір, тэхнік шляхоў зносін, які ў 1924 г. меў 58 гадоў і жыў у Ташкенце. Таксама паведамляецца, што бацька Гуцэвіча, на час складання дакумента ўжо даўно памерлы, меў асабістае дваранства і кіраваў маёнткамі.

Аляксей Пятровіч Сакалоў (якога дазваляе адрозніць ад цэзкаў прыведзенае ў тастаменце поўнае імя жонкі) – геадэзіст і астраном, у 1885–1890 гг. выкладаў у Лясным інстытуце, а пазней быў віцэ-дырэктарам Пулкаўскай абсерваторыі. У 1905 г., калі здароўе Сакалова пагоршылася, ён перабраўся з Пецярбурга ў Полацк, а ў 1910 г. там жа і памёр [6]. Такім чынам, быць душапрыказчыкам Лізаветы Аляксееўны яму не давялося – яна, як памятаем, дажыла да 1914 г. [2]. У метрычнай кнізе царквы пры Лясным інстытуце за 1888 год знаходзім запіс пра вячанне Сакаловых [7, арк. 181 адв. – 182]. Яўгенія Іванаўна, жонка Аляксея Пятровіча, названая там дачкой мастака Імператарскай акадэміі мастацтваў Івана Васілевіча Вераніцына, а паручальнікам з яе боку, апроч бацькі, выступае не хто іншы, як стацкі саветнік Канстанцін Васілевіч Вераніцын.

Следчы Фёдар Іванавіч Вераніцын найбольш вядомы як удзельнік надзвычайнай камісіі, якая ў 1917 г. па даручэнні Часовага ўрада расследавала супрацьзаконныя дзеянні найвышэйшых службовых асобаў у справе Бэйліса [8]. Апроч шматлікіх згадак пра Фёдара Іванавіча ў памятных кніжках (паслужыў ён, між іншым, і ў Віцебскай губерні) захаваліся таксама звесткі ў архівах Санкт-Пецярбурга, у тым ліку працоўныя анкеты 1944 г. [9]. Анкеты паведамляюць, што Фёдар Іванавіч нарадзіўся 8 чэрвеня 1869 г. у сям’і Івана Васілевіча і Ганны Восіпаўны Вераніцыных і што яго сын Георгій эміграваў у Бялград і сувязь з ім страчаная. Гэты сын, Георгій (Юрый) Фёдаравіч Вераніцын, – таксама цікавая фігура, рускі бела-

эмігранцкі паэт, удзельнік літаратурнага гуртка “Тамаюн” [10, с. 67].

Іван Васілевіч Вераніцын, бацька Фёдара і Яўгеніі, быў вучнем вольнага наведвання Акадэміі мастацтваў і ў 1855 г. атрымаў званне някласнага мастака з правам “выконваць будынкi” [11, с. 305]. У лісце ад 4 лютага 1853 г. знакаміты архітэктар Канстанцін Тон просіць прызначыць Івану Вераніцыну, які на той час правучыўся ў Акадэміі два гады і паказваў “асаблівыя поспехі” ў архітэктурцы, стыпендыю па беднасці, каб ён змог скончыць неабходны курс. Пазнака на лісце паведамляе, што хаданіцтва было задаволенае [12]. У сакавіку 1860 г. пра Івана Вераніцына згадвае яго сябар мастак Іван Трутнеў у лісце да мецэната Паўла Трацякова: Іван Васілевіч на той час нядаўна пасяліўся ў Маскве і працаваў архітэктарам у французскай кампаніі чыгунак [13, с. 69]. Праз год, у сакавіку 1861 г., Іван Вераніцын зноў жыў у Пецярбургу і спрабаваў уладкавацца ў Міністэрства народнай асветы. З ліставання па гэтым пытанні відаць што метрычнае пасведчанне (на жаль, адсутнае ў справе) Івану Васілевічу выдавала Полацкая духоўная кансісторыя і што да паступлення ў акадэмію ён быў мешчанінам Гарадка ў Віцебскай губерні [14]. Знаходзім яго і ў адраснай кнізе Пецярбурга за 1867–1868 гг. [15, с. 84], а ў 1878 г. бачым сярод землеўладальнікаў Полацкага павета: яму належыць маёнтка Старыя Гараны [16, с. 341]. Таксама і ў 1901 г. уладальнікам гэтага маёнтка названы архітэктар Іван Васілевіч Вераніцын, а яго павераным выступае Фёдар Іванавіч Вераніцын [17, арк. 3]. Памёр Іван Васілевіч у 1903 г. – пра гэта праз шмат гадоў паведамляе ў анкеце яго сын [9, арк. 3].

З усяго выглядае, што Іван Вераніцын быў братам Канстанціна і што ў іх была невядомая пакуль па імені сястра, маці Канстанціна Гуцэвіча. Усе тры атрымалі волю яшчэ да адмены прыгону (у выпадку сястры пра гэта кажа дата нараджэння яе сына ў спалучэнні з сацыяльным статусам мужа).

Новыя звесткі змушаюць па-новаму ўявіць жыццё Канстанціна Вераніцына. У Пецярбургу ў 1852–1854 гг. ён вучыўся адначасова з братам і стасаваўся, імаверна, з яго сябрамі-мастакамі. Месца і час напісання паэмы “Два д’яўлы”, пазначаныя ў сшытках А. Рыпінскага (Масква, 7 красавіка 1860 г.), атрымоўваюць простае тлумачэнне: Канстанцін мог завітаць на Вялікдзень да Івана, які акурат тады працаваў у Маскве. Старасць Канстанціна і Лізаветы Вераніцыных прайшла ў атачэнні мноства сваякоў, сярод якіх былі добра адукаваныя людзі: з’яўляюцца новыя накірункі для пошуку лістоў ці дзённікаў, дзе мог быць згаданы наш герой.

Яшчэ адна выснова датычыць самага пачатку біяграфіі Вераніцына: калі вольную Канстанціну ад паноў Бондыравых і іх далейшы клопат

пра яго адукацыю можна было б патлумачыць сентыментальным дбаннем пра вясковыя таленты, то выпуск на волю адразу траіх дзяцей дае новую моц даўно агучанай здагадцы [1, с. 540]: Вераніцыны, цалкам магчыма, былі пазашлюбнымі дзецьмі Васіля Бондырава.

Спіс літаратуры

1. Кісялёў, Г. В. Жылі-былі класікі / Г. В. Кісялёў. – Мінск, 2005.
2. Брыль, А. Ф. Некралог Канстанціна Вераніцына ў газеце “Новае время” / А. Ф. Брыль // Роднае слова. – 2019. – № 12. – С. 23.
3. **Центральный государственный исторический архив Санкт-Петербурга** (ЦГИА СПб). – Ф. 268. Оп. 1. Д. 1891: Об опеке над имуществом в Петербурге и душевно-больной вдовой статского советника Е. А. Вереницыной.
4. **Кабанова, Е. А.** Русские счётные линейки в собрании Политехнического музея. Вычислительный прибор инженера К. Гуцевича / Е. А. Кабанова // История техники и музейное дело: Матер. VIII Междунар. науч.-практ. конф. 2–4 дек. 2014 г. – М.: ИИЕТ РАН, 2015. – С. 263–268.
5. **Российский государственный архив экономики** (РГАЭ). – Ф. 7733. Оп. 18. Д. 2448: Минфин СССР. Личные дела бывших работников. Гуцевич Константин Иванович.
6. **Иванов, А. А. П.** Соколов (Некролог) / А. Иванов // Известия Русского астрономического об-ва. – 1910. – Вып 16. – № 4. – С. 139–141.
7. **ЦГИА СПб.** – Ф. 19. Оп. 126. Д. 568: Метрические

книги церкви Спаса Происхождения Честных Древ при Лесном институте (1882–1888).

8. **Варфоломеев, Ю. В.** Дело М. Бейлиса в материалах Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства / Ю. В. Варфоломеев // Известия Саратовского университета. – Новая серия. – 2012. – Серия: Экономика. Управление. Право. – Т. 12. – Вып. 1. – С. 101–105.

9. **Центральный государственный архив Санкт-Петербурга** (ЦГА СПб). – Ф. Р-3295. Оп. 23. Д. 80. ЛЭТИ: Личное дело: Вереницын Федор Иванович.

10. **Ђурић, О.** Руска литерарна Србија 1920–1941: писци, кружоци и издања / О. Ђурић. – Београд, 1990.

11. **Юбилейный справочник Императорской Академии художеств: 1764–1914.** – Петроград, 1915. – II: Часть биографическая / сост. С. Н. Кондаков.

12. **Российский государственный исторический архив** (РГИА). – Ф. 789. Оп. 14. Литера “В”. Д. 31. Вереницын Иван.

13. Письма художников П. М. Третьякову. 1856–1869 гг. – М., 1960.

14. **РГИА.** – Ф. 733. Оп. 5. Д. 144: Дело по прошению неклассного художника Ивана Вереницына об определении его помощником архитектора Департамента народного просвещения.

15. **Всеобщая адресная книга С.-Петербурга**, с Васильевским островом, Петербургской и Выборгской сторонами и Охтой. – СПб., 1867–1868.

16. **Памятная книжка Витебской губернии на 1878 г.** – Витебск, 1878.

17. **Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі.** – Ф. 2510. Воп. 1. Спр. 1838: Дело о выдаче ссуды, просимой Старого-рянским 28-ми домохозяев товариществом крестьян.

Шпацыр з пісьменнікам

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук

“НЯМІГІ КРЫВАВЫЯ БЕРАГІ”

РЭАЛІІ АКУПАВАНАГА МІНСКА Ў РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА КАРПАВА

Пра месца Уладзіміра Карпава ў літаратуры трапна выказаўся крытык Барыс Бур’ян: «Яго лічылі – і па заслугах! – песняром Мінска ў прозе, горада, які змагаўся з акупантамі, сам быў спалены і зруйнаваны ледзь не дарэшты, потым адрадзіўся нібы фенікс з попелу. І сапраўды, Карпаў быў у гэтым плане энцыклапедыстам. Ведаў назвы ўсіх вуліц, біяграфіі тых нешматлікіх будынкаў, што ацалелі пасля войнаў і пажараў, маршруты вандровак па Мінску Купалы і Галубка (“Бачыў, якая залатая восень гарыць на Залатой Горцы?!” – пытаўся ён, бо сам любіў хадзіць “сцежкамі Багдановіча” па горадзе), ведаў ваенную карту горада, знаў, дзе, калі і хто дзейнічаў тут супраць нямецкіх акупантаў» [4, с. 139]. І гэта пры тым, што сам У. Карпаў нарадзіўся на Паволжы (26 лютага 1912 г., г. Хвалынск, цяпер Саратаўская вобласць – 6 жніўня 1977 г., Мінск), працяглы час жыў на Гомельшчыне і толькі ў 1941 г. завочна закончыў Мінскі педінстытут.

Самае значнае месца ў творчай спадчыне пісьменніка займае цыкл з чатырох раманаў “На перавале стагоддзя”, дзе адлюстравана жыццё Мінска на гістарычным зрэзе 1940 – пачатку 1970-х гг. Першай (хоць па часе напісання і выдання – трэцяй) кнігай тэатралогіі стаў раман “Нямігі крываваыя берагі” (1962), які вырастае часткова з ранейшай аповесці “Без нейтральнай паласы” (1950).

У назве рамана і эпіграфіе (“*На Нямізе снапы сцелюць галовамі, / малоцяць цапамі сталёвымі, / жыццё кладуць на таку, / душу веюць ад цела*”) – адсылка да “Слова аб палку Ігаравым”, дзе гаворыцца пра бітву на Нямізе. Пісьменнік дае зразумець, што прапануе ўвазе чытача эпічны твор, дзе размова пойдзе пра мінскую гісторыю з усім яе трагізмам. Але ў цэнтры ўвагі аўтара гісторыя не такая і далёкая – Вялікая Айчынная вайна, а сярод персанажаў рамана: падпольшчыкі, партызаны, вязні гета, звычайныя мірныя жыхары акупаванага горада, а так-

сама прадстаўнікі нямецкай адміністрацыі і калабаранты.

З аднаго боку, раман напісаны па слядах гістарычных падзей і частка персанажаў нават мае прататыпаў, з іншага – у творы выкарыстоўваюцца мастацкія абагульненні і дапушчэнні, і, суадносячы тэкст У. Карпава з рэальнай храналогіяй жыцця акупаванага Мінска, пільны чытач можа заўважыць шэраг фактычных нестыкоў, якія маглі б стаць тэмай асобнага даследавання. Непасрэднае дзеянне рамана адбываецца ў 1942–1943 гг., аднак, ужываючы прыём рэтраспекцыі або перадаючы ўспаміны персанажаў, аўтар робіць і кароткія экскурсы ў недалёкае мінулае горада і яго жыхароў – пераважна датычнае пачатку вайны.

Погляд на горад і на падзеі, што ў ім адбываюцца, вачыма розных герояў – вельмі арганічны прыём для рамана, дзе псіхалагізм займае заўважнае месца, а змена ракурсаў надае эффект поліфанічнасці: “У кожнага, хто перажыў вайну, ёсць адзін самы страшны ўспамін. Бывае, што сам па сабе гэты выпадак не страшнейшы за іншыя, нават бяскрыўдны ў параўнанні з іншымі, што даводзіцца перажыць пасля” [1, с. 47]. Пры гэтым найбольш блізкі аўтару персанаж, хоць і не аўтабіяграфічны, – адзін з арганізатараў антыфашысцкага падполля, а ў мінулым рабочы інструментальнага завода Міхал Шарупіч. Як зазначае літаратуразнаўца Ганна Навасельцава, менавіта яго вобразу аддадзена найбольшая мастацкая ўвага і, адпаведна, праз яго ўспрыманне “паказаны шматлікія з’явы падпольнай і партызанскай дзейнасці” [2, с. 45]. У адрозненне ад самога У. Карпава, Шарупіч быў мін-

скім старажылам, якога вайна застала ў беларускай сталіцы. Ён на ўласныя вочы бачыў, як 23–24 чэрвеня 1941 г. “...нямецкія бамбардзіроўшчыкі беспакарана лёталі ў небе, скідваючы бомбы і паліваючы вуліцы свінцом...”, пасля чаго “палаў некалькі дзён і начэй” страшны пажар [1, с. 46]. Апісанне горада, пацярпелага ад першых налётаў варожай авіяцыі, утрымлівае немала канкрэтных дэталей, згадак вуліц і іншых гарадскіх аб’ектаў: “Раніцай усё паўтарылася. Загарэўся Універсітэцкі гарадок, цэнтр – Савецкая, Ленінская, вуліца Энгельса. На скрыжаванні Савецкай і Энгельса раптам забіў фантан: бомба парвала водаправодныя трубы. Па Савецкай пацёк хвалісты ручай. Ён збягаў уніз, да Свіслачы, а ўгору ляцелі зямля, каменне, кавалкі трамвайных рэек” [1, с. 46].

Абазнанасць у мінскай тапаграфіі, добрае арыентаванне ў горадзе, безумоўна, дапамагалі Міхалу ў яго падпольнай дзейнасці: ён ведаў адрасы ўсіх канспіратыўных кватэр, разумее, як найхутчэй дабрацца з адной кропкі горада ў іншую. Але акупацыйныя ўмовы стваралі для перасоўвання па Мінску небяспеку і складанасці. Напрыклад, у адзін крытычны момант паранены Міхал шукае шлях да запасной канспіратыўнай кватэры, якая знаходзілася “на другім канцы горада, на вуліцы Горкага (цяпер М. Багдановіча. – В. Ж.), дзе вырас цэлы пасёлак з зямлянак, і дабрацца да яе было гэтак жа цяжка, як выбрацца з горада.

Міхал разумее: усе выходы з Мінска перакрыты, спрабаваць вырвацца з яго можна толькі ўначы, ды і то абыходнымі сцежкамі. Але, ведаючы горад, як старажыл, Міхал жажнаўся: ён не знаў, як выйсці з горада не вуліцамі. <...> Калі сцямнела, ён усё-такі выбраўся з сутарэння і, хістаючыся, як п’яны, наплёўся ў напрамку вуліцы Горкага” [1, с. 422].

Падрабязна і панарамна Мінск паказаны вачыма выведніцы Валі Верас – у час, калі яна ішла ў горад з партызанскага атрада, выконваючы баявое заданне. Вялікая ўвага аддаецца агульнаму архітэктурнаму абліччу горада, яго ўпісанасці ў навакольны ландшафт (Валя набліжалася да Мінска з паўночнага боку – як можна меркаваць, па Даўгінаўскім тракце): “Здалёк Мінск таксама здаўся Валі ранейшым. Заліты сонцам, ён раскінуўся перад ёй паўкругам. Яна з радасным трыпаннем пазнавала абрысы знаёмых будынкаў. Злева, дзе пачынаўся паўкруг, віднелася Балотная станцыя (цяпер парк Дружбы народаў. – В. Ж.) – група шэрых будынін і бярозавы гаёк; далей – безліч ускраінных домікаў, над чарапічнымі і бляшанымі дахамі якіх узвышаліся камяніцы цэнтральных кварталаў; яшчэ далей – зялёная кудзерка Старажоўскіх могілак,

а за ёй стромкая вежа чырвоная касцёла і гмах Дома ўрада...” [1, с. 248].

З рызыкай быць схопленай, увайшоўшы праз КПП у сам акупаваны горад, Валя была ўражаная яго бязлюддзем і разбурэннямі: «На калісьці ажыўленай плошчы Свабоды вецер ганяў пыл, кавалкі паперы, смецце. Без купала стаяла гадзіннікавая вежа. Стрэлкі на цыферблаце застылі, і праз яго шкілет прасвечвалася неба. <...>

На месцы Ленінскай вуліцы асталіся высмаленыя каробкі, недарэчныя коміны ды амярцвелыя груды цэглы, з якіх тырчалі пакручаныя жалезныя бэлькі, іржавая бляха. Вецер кратаў яе, і яна паскрыпвала. Тут жа, паміж руін, зелянелі грады, абгароджаныя ржавымі спінкамі ложкаў. Гэтую вуліцу Валя любіла і заўсёды ўяўляла ў святочным бляску вітрын. <...> Калі Валя падышла да Савецкай, міма прагрукатаў абшарпаны трамвай. <...>

Прамінула руіны кінатэатра “Чырвоная зорка” – падобную на дэкарацыю фасадную сцяну, якая трымалася цудам. На шэрай абліцоўцы чырванелі меціны асколкаў. Над цёмным уваходам недарэчна навис балкон.

Далей некалькі будынкаў захавалася. Але, забруджаныя камуфляжам, адгароджаныя ад вуліцы калючым дротам, і яны выглядалі знявечанымі. Да іх вуглоў прыніклі бетонныя доты з вузкімі амбразурамі. Каля брам, пад’ездаў стаялі вартавыя, і Валі вельмі хацелася быць на процілеглым баку вуліцы» [1, с. 248–249].

Фрагмент не толькі ўражвае карцінамі разбранага горада, ён цікавы і тым, што ў ім згадваюцца асобныя збудаванні, дамінантныя ў даваенным Мінску, але да нашых дзён не захаваныя. Так, напрыклад, гадзіннікавая вежа на плошчы Свабоды стаяла справа ад Кафедральнага касцёла і калісьці належала езуіцкаму калегіуму. Вежа знайшла адлюстраванне ў літаратурных тэкстах іншых аўтараў (А. Александровіча, М. Грамыкі, С. Грахоўскага і інш.), творах жывапісу, на фатаграфіях. А першы гукавы кінатэатр “Чырвоная зорка” (былі “Гігант”), рэканструяваны ў 1928–1930 гг. па праекце інжынера Э. Лосера, знаходзіўся на вуліцы Савецкай (цяпер праспект Незалежнасці), прыкладна там, дзе цяпер рэстаран “Печкі-лавачкі”.

Гэтаксама ў іншым эпізодзе згадваецца былы Дом селяніна, ад якога “два яўрэі цягнулі на двухколцы бочку з вадой” [1, с. 9]. Маецца на ўвазе будынак на рагу вуліц Карла Маркса і Чырвонаармейскай, узведзены архітэктарам Станіславам Гайдукевічам у 1920-я гг. і ўзарваны нацыстамі ў 1944 г.

Захаваныя ж да сёння вуліцы і будынкi, згаданыя ў раманах, дапамагаюць нам больш ярка ўявіць месцы разгортвання апісаных падзей.

Як і ў іншых творах беларускай ваеннай прозы (“Мінскі напрамак” І. Мележа, “Гандлярка і паэт” І. Шамякіна, “Руіны страляюць ва ўпор” І. Новікава, дзённік П. Глебкі і інш.), дзякуючы тапанімічнай канкрэтызацыі можна пры жаданні прасачыць маршруты перасоўвання герояў нават па сучаснай мапе Мінска, хоць, вядома ж, за 60 гадоў, што прайшлі пасля напісання рамана, многае змянілася.

Вось некалькі прыкладаў.

«Дом, дзе павінна была адбыцца нарада, знаходзіўся на Гандлёвай вуліцы. Шаруніч спуціўся паўз манастырскія і царкоўныя муры на вуліцы Бакуніна і збочыў на Гандлёвую. Вуліца гэтая ўцалела, але дамы ўсе былі старыя, абшарпаныя. Ubачыўшы свой пікет – чысцільшчыка ботаў, які, седзячы на нізкім зэдлі, насвістаў “Юрачку”, Міхал паспайнеў» [1, с. 51]. Вуліца Бакуніна ў 1990 г. была перайменавана ў гонар знакамітых славянскіх асветнікаў Кірылы і Мяфодзія; паабапал яе размешчаны комплексы былых бернардынскіх кляштараў – мужчынскага і жаночага. Гандлёвай жа ў 2010 г. была вернута ранейшая гістарычная назва – Зыбіцкая, і ўжо праз некалькі гадоў яна набыла славу галоўнай “тусовачай” вуліцы сталіцы.

Асобную сюжэтную лінію ў творы складае паляванне падпольшчыкаў на мінскага бургамістра Усяслава Яноўскага (прататыпам быў Вацлаў Іваноўскі), апісанае са згадкамі многіх тапанімічных арыенціраў: “Спадзеючыся абгнанаць Яноўскага і раней за яго трапіць на рог Камсамольскай і Савецкай, яны [Кастусь Алешка і Валя Верас] пабеглі між руін ушчэнт разбранага квартала, але калі збеглі з груды цэглы на тратуар, таратайка прамінула ўжо гэтае месца і набліжалася да скрыжавання. <...> Яноўскі ехаў у СД, якое знаходзілася ў адным з карпусоў Універсітэцкага гарадка” [1, с. 259–260].

Крыху пазнейшы маршрут таратайкі, у якой Яноўскі ехаў на “бяседу-сход”, пралягаў, як можна меркаваць, кудысьці ў раён Камароўкі: “Праехалі Круглую плошчу з недабудаванымі дамамі, адкрытую цяпер для вока Злоту Гурку з абшарпаным, без вежаў, касцёлам, адзіны будынак насупроць – шматпавярховы, з паўкалонамі, з балкончыкамі і зашклёнымі вокнамі.

Збочылі ў вузкую, амаль вясковую вуліцу. Нечым звыклым, родным дыхнула ад яе на Яноўскага. Варухнулася жаданне ціха, непрыкметна пажыць у адным з гэтых домікаў – падалей ад шахер-махераў і турбот...” [1, с. 270].

Цяжка сказаць, якая вуліца маецца на ўвазе пад “амаль вяскавай”, але астатнія згаданыя будынкi пазнавальныя, іх можна ўбачыць і сёння: гэта забудова плошчы Перамогі, Троіцкі касцёл Святога Роха на Залатой Горцы (цікава, што

У. Карпаў ужывае назву прадмесця ў польскім вымаўленні – *Злата Гурка*) і так званы дом гарвыканкама на праспекце Незалежнасці, 43 (архітэктар Герасім Якушка).

Шэраг эпизодаў рамана адбываецца ў раёне Старажоўкі або побач. Па Старажоўскай вуліцы, у канцы якой “бялела масіўная брама”, Міхал Шарупіч падыходзіць да “белай цэркаўкі” (Марыі Магдаліны) на Старажоўскія могілкі, дзе ладзілася адпяванне ахвяраў савецкай бамбардзіроўкі. Стары, які хаваў сына, недвухсэнсоўна намякнў Яноўскаму: “А калі на вас такі настрой зараз найшоў, пачніце ўжо з Пуліхава. Вы ж ведаеце: ён тут недалёка ляжыць – паспакувайце яму...” [1, с. 12]. Асобу рэвалюцыянера-тэарарыста Івана Пуліхава і яго магілу аўтар згадвае і далей, пішучы пра эсэраўскае мінулае Яноўскага, звязанага з падрыхтоўкай і арганізацыяй замаху на мінскага генерал-губернатару Курлова ў 1906 г.: “Курлоў астаўся цэлы, а студэнта навесілі пад скляпеністай брамаю гарадскога астрога і, як выклятага богам, пахавалі ля балота, за агароджаю Старажоўскіх могілак” [1, с. 15]. Пазней, у 1954 г., у сувязі з ліквідацыяй гэтага цвінтара, І. Пуліхаў быў перапахаваны на Вайсковых могілках, туды ж перанесены і надмагільны камень.

Падрабязна апісваецца шлях Міхала Шарупіча з сутарэння (дзесьці ў цэнтры горада) на явачную кватэру, што знаходзілася таксама каля Старажоўскіх могілак: “На Стара-Віленскай вуліцы да яго прыбілася сука. Падузда, худая, з яшчэ не вылінялай поўсцю, яна прынюхвалася, глядзела на Міхала тужлівымі вачыма і бегла следам. <...>

На Старажоўскай вуліцы, у скверы, здратаваным, убогім, сука нечакана абагнала яго. Міхал цмокнў губамі, падзываючы яе, і раптам аслупянеў. З другога канца сквера, на алейцы, насустрач яму з палкаю ў руках ішоў Шумскі” [1, с. 419–420].

Зазначым, што вуліца Стара-Віленская захавала сваю назву і сёння, хіба толькі напісанне праз злучок змянілася на злітнае. Ёсць побач і Старажоўская, але неабходна патлумачыць, што ў час дзеяння твора і да 1983 г. так называлася іншая размешчаная паблізу вуліца – сучасная Кісялёва (адсюль і згадкі пра белую браму ў канцы яе). А сквер, дзе Шарупіч нечакана напаткаў здрадніка Шумскага, вядомы як Сцяпанайскі сад, названы так паводле прозвішча яго заснавальніка – мешчаніна Івана Сцяпанавы. Менавіта тут сёння стаіць помнік Тарасу Шаўчэнку.

Наступны эпизод яшчэ больш можа ўвесці ў зман сучаснага чытача: “Дзімін не мог успамінаць, не скалануўшыся, пра лагер на Стара-

жоўскіх могілках, куды трапіў, з’явіўшыся на рэгістрацыю. Неўзабаве яго разам з другімі затрыманымі адправілі ва ўрочышча Дразды, дзе лапінка абгароджанага калючым дротам поплаву назаўтра ж стала чорная. Там ён убачыў смерць. І ўсё-такі першыя тры дні, праведзеныя пад крыжамі Старажоўскіх могілак, глыбей ранілі душу” [1, с. 47–48]. Рэч у тым, што тут маюцца на ўвазе іншыя могілкі, пра гісторыю якіх (у тым ліку перыяду Вялікай Айчыннай вайны) напісаў у адным з артыкулаў гісторык-тапаніміст Іван Сацукевіч: “У Мінску былі яшчэ адны Старажоўскія могілкі, заснаваныя ў 1914 г. для памерлых ад ран у мінскіх шпіталях салдат расійскай арміі. Тыя могілкі знаходзіліся паміж Старавіленскім трактам і вуліцай Чарвякова. На могілках была пабудавана невялікая драўляная капліца, разбураная ў 1920-я гады. Драўляныя крыжы праз 10–15 год паваліліся, і нацысты, выпадкова ці не, вырашылі менавіта на тэрыторыі могілак рускіх салдат Першай сусветнай вайны стварыць першы канцлагер у акупаваным Мінску. Пасля вайны гарадскія ўлады стварылі на гэтым месцы Старажоўскі базар, закрыты толькі ў 1995 г.” [3, с. 110]. Цікава, што апошні ў рамана У. Карпава таксама згадваецца – як ужо існы ў час вайны: на Старажоўскім рынку, у прыватнасці, збіраліся ўцекачы з гета, каб сустрэцца з правадніком і рушыць далей з горада ў партызанскі атрад [1, с. 363].

Натуральна, неаднойчы ў рамана згадваецца і сама Няміга, што дала назву твору. Па гэтай вуліцы праходзіла мяжа мінскага яўрэйскага гета, якое У. Карпаў – напэўна, першы ў беларускай мастацкай літаратуры – абмаляваў з уражальнай падрабязнасцю, дапоўніўшы асноўны сюжэтны апавед гістарычным адступленнем з элементамі рэтраспекцыі: «Гета ў Мінску стварылі ў першыя дні акупацыі. У невялікі раён, цэнтрам якога была Юбілейная плошча, пазней празваная “Шкляфн-плац” [Плошча рабоў (яўр.). – У. К.], пад страхам смерці сагналі дзясяткі тысяч людзей. Прызначылі так званы юдэнрат (адміністрацыйны орган яўрэйскага самакіравання, створаны ў прымусовым парадку па ініцыятыве нямецкіх акупацыйных уладаў; месціўся ў будынку па вуліцы Ратамскай, цяпер Мельнікайтэ. – В. Ж.), арганізавалі паліцыю. Загадалі з цэглы разбураных будынкаў вымураваць сцяну, якая б аддзяліла гіблае месца ад астатняга свету. Праўда, нямецкі педантызм на гэты раз не праявіўся, як звычайна, і замест мураванай сцяны паставілі агароджу з калючага дроту» [1, с. 18]; «Ужо на Кастрычніцкае свята ў сорок першым гітлераўцы правялі “скарачэнне” тэрыторыі гета. З Нямігі, з вуліцы Астроўскага (цяпер Ракаўская. – В. Ж.) і бліжэйшых завул-

каў чорныя грузавікі вывезлі тысячы асуджаных, і свежыя равы ў Тучынцы (раён вуліцы Харкаўскай. – **В. Ж.**) былі засытаны зямлёю. Казалі, што зямля там варушылася, стагнала, пакуль танкі не ўтрамбавалі яе гусеніцамі. <...> Праз два тыдні эсэсаўцы ачупілі Татарскую вуліцу (Дзімітрава. – **В. Ж.**), Замкавую, і праклятыя грузавікі зноў узяліся за сваю работу. У страшны другі дзень сакавіка паўтарылася тое ж, і танкі зноў трамбавалі новыя равы – толькі ўжо не ў Тучынцы, а каля Койданава (Дзяржынска. – **В. Ж.**)...» [1, с. 19].

З дакладнасцю называюцца і іншыя вуліцы, што апынуліся на тэрыторыі мінскага гета. Рэспубліканская (цяпер Раманаўская Слабада) праразала гета наскрозь і лічылася “нейтральнай” – па яе праезнай частцы мог свабодна перасоўвацца транспарт; па ёй праходзіў і адзін з герояў рамана Пятро Дзімін, чыя жонка Дора апынулася ў гета [1, с. 10]. Згадваецца і Глухі завулак, па якім вязняў гета вазілі на расстрэл, “на могілкі, дзе капаюць ўжо не асобныя магілы, а вялізныя ямы” [1, с. 29], – маюцца на ўвазе былыя могілкі на вуліцы Сухой. І пры гэтым, нягледзячы на жорсткі тэрор і правядзенне палітыкі татальнага генацыду, вязні гета вялі гераічную антыфашысцкую барацьбу. У рамана У. Карпава згадваецца, як яўрэі-падпольшчыкі “на Татарскай вуліцы ўстанавілі радыёпрыёмнік, антэну ад якога ўплялі ў вярхоўку для сушкі бялізны” [1, с. 29], а “на Зялёнай вуліцы... выкапалі шэсць вінтовак” [1, с. 31].

На Нямізе, якая дала назву твору, таксама дзейнічалі падпольныя групы; тут адбываецца і кульмінацыйны момант адной з сюжэтных ліній рамана – забойства (хоць пачаткова планавалася захоп у палон) падпольшчыкамі бургамістра Усяслава Яноўскага. Таму, з аднаго боку, сам тапонім Нямігі выглядае ў назве рамана невыпадковым, а з іншага боку, ён – “адзін з многіх”, бо дзеянне ў творы адбываецца ў самых розных раёнах Мінска, так ці інакш звязаных з гісторыяй вайны і падполля: гэта і знакавыя, дамінантныя месцы, і шараговыя, схаваныя і сёння ў глыбіні кварталаў, невялікія і, на першы погляд, малапрыкметныя вулачкі. Фактычна вобраз “Нямігі з крывавамі берагамі” распаўсюджаецца на ўвесь горад.

Так, Прывакзальная плошча згадваецца як кропка горада, у якой разарвалася першая варажыя бомба ў чэрвені 1941 г. [1, с. 258], парк Чалюскінцаў – як месца, дзе размяшчаўся канцлагер для палонных, многія з якіх да пункту прызначэння нават не даходзілі, і пасля перасоўвання вялізнай калоны, суправаджанай узброенымі канваірамі, “на мокрым пукатым бруку Савецкай і Пушкінскай вуліц” заставалі-

ся ляжаць “сотні скурчаных трупаў” [1, с. 388]. Паранены Дзімін “ляжаў на кватэры знаёмага падпольшчыка на Саломеннай вуліцы” [1, с. 177], у “цеснай вузкай каморцы” аднаго з баракаў [1, с. 294]. Валя, застрэліўшы Яноўскага, “прамінула руіны Замкавай вуліцы, потым запятляла па вузкіх, таксама ў руінах, завулках...” [1, с. 275].

На плошчы Свабоды, паводле У. Карпава, з балкона выхваляўся “трыбун упраўскі” [1, с. 8] – сапраўды, у будынку, вядомым як былы Дом прафсаюзаў, у 1941–1943 г. размяшчаўся Генеральны камісарыят “Беларусь” – найвышэйшы орган акупацыйнай цывільнай адміністрацыі. Згадваецца і захаваны да сёння сквер на плошчы Свабоды: у адным з эпізодаў там “патруль палявой жандармерыі вёў арыштаванага” [1, с. 9]. Яшчэ ў адным вядомым скверы – Тэатральным (Цэнтральным, Аляксандраўскім) гітлераўцы каралі смерцю ўдзельнікаў падполля, што таксама знайшло адлюстраванне ў рамана [1, с. 42–44, 53].

Апісваючы ваенна-акупацыйныя рэаліі, У. Карпаў зазірае не толькі ў свядомасць, але часам і ў падсвядомасць герояў. Акрамя рэалістычнага горада, у адным з эпізодаў рамана паказаны і горад фантазмагарычны – такім яго пабачыла Валя ў кашмарным сне, навеяным перажываннямі вайны і даручанага ёй задання: “Абсталалі драўляныя домікі і шматпавярховыя гмахі. Справа, як свечка, гарэла гадзіннікавая вежа на плошчы Свабоды. Купала на ёй не было, але яго ўтварала полымя. Стрэлкі гадзінніка шалёна круціліся, і – што асабліва здзіўляла – вежа пасоўвалася разам з Валяй, не абганяючы і не адстаючы, як месяц, калі глядзіш на яго з цягніка. І толькі калі Валя выбілася з сні, вежа раптам спынілася і рушыла проста на яе” [1, с. 255].

Ствараючы раман пра Мінск часоў Вялікай Айчыннай вайны, У. Карпаў абапіраўся на перажытае асабіста: ён актыўна ўдзельнічаў у партызанскім і падпольным руху, быў сведкам многіх падзей. Былы камандзір партызанскага атрада, а пасля вайны генеральны дырэктар Белаўтамаза Іван Дзёмін (пратаатып Пятра Дзіміна) прыгадваў: “Уладзімір расказваў пра акружанае калючым дротам гета, пра тое, што ў скверах і на плошчах вісельні, канцэнтрацыйныя лагеры на Шырокай вуліцы (Куйбышава. – **В. Ж.**) і Драздах, лагер смерці ў Трасцянец” [5, с. 72]. Натуральна, што ўзнавіць больш-менш поўную карціну антыфашысцкага супраціву мінчан дапамаглі і аповеды іншых удзельнікаў падполля, якія У. Карпаў плённа збіраў – і пазней, у 1970 г. выдаў асобнай кнігай пад назвай “Сквозь огонь і смерць”. Матэрыялы, што назапасіліся ва У. Карпава падчас укладання гэтага зборніка, налічваюць 10 архіўных спраў (Бела-

рускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва, ф. 305, воп. 1, адз. зах. 309–318). Тэму Мінска ў гады Вялікай Айчыннай вайны пісьменнік рэалізоўваў і ва ўласных апавяданнях і ўспамінах, якія склалі кнігу “Прызнанне ў нянавісці і любові” (1976).

У “мінскім тэксце” беларускай мастацкай літаратуры проза Уладзіміра Карпава займае асаблівае, унікальнае месца. Сам ён характарызаваў уласную тэатралогію “На перавале стагоддзя” наступным чынам: «*Своеасаблівым героем тут з’яўляецца Мінск, чыё мінулае, цяперашняе і будучае цікавіць, хвалюе мяне бадай гэтак жа, як і лёс “жывых” дзеючых асоб*» [1, с. 2]. У рамане “Нямігі крывавыя берагі” пісьменнік здолеў паказаць, што Мінск, цэнтр падпольнага і партызанскага руху на Беларусі, пачаў успрымацца як горад-герой задоўга да таго, як афіцыйна атрымаў гэтае пачэснае званне. Адпаведна, і яго архітэктурнае аблічча карэнным чынам змянілася

ў выніку ваенных разбурэнняў, а потым – аднаўлення, калі многія кварталы і цэлыя раёны адбудоўваліся фактычна з нуля. Апошняя яскрава і дэталёва, таксама з выкарыстаннем багатай гістарычнай фактуры, адлюстравана ў наступным рамане тэатралогіі – “За годам год”.

Спіс літаратуры

1. **Карпаў, У.** Нямігі крывавыя берагі : раман : першая кніга з цыкла “На перавале стагоддзя” / У. Карпаў. – Мінск : Беларусь, 1972. – 480 с.
2. **Навасельцава, Г. В.** Жанр рамана ў беларускай літаратуры другой паловы XX – пачатку XXI ст. : манаграфія / Г. В. Навасельцава. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2020. – 268 с.
3. **Сацукевіч, І.** Тапаніміка і тапаграфія мясцін Мінска: барацьба і памяць / І. Сацукевіч // Еврейское сопротивление нацизму на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны 1941–1944 гг. / сост. К. И. Козак ; под ред. В. Ф. Блакирева, К. И. Козака. – Минск : И. П. Логвинов, 2011. – 172 с.
4. **Успаміны пра Уладзіміра Карпава** / склад. і заўв. Л. У. Карпавай. – Мінск : Маст. літ., 1991. – 207 с.

Перазовы

Кацярына ЧАСНАКОВА,
магістр філалагічных навук

ПЕРААСЭНСАВАННЕ МІФА Ў ІТАЛЬЯНСКАЙ І БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРАХ

НА МАТЭРЫЯЛЕ “ДЫЯЛОГАЎ З ЛЕЎКА” ЧЭЗАРЭ ПАВЕЗЭ І “СТАРАСВЕЦКІХ МІФАЎ ГОРАДА Б*” ЛЮДМІЛЫ РУБЛЕЎСКАЙ

УДК 821.161.3+ 821.131.1

У артыкуле разглядаюцца творы італьянскага пісьменніка першай паловы XX ст. Ч. Павезэ і сучаснай беларускай пісьменніцы Л. Рублеўскай. На аснове параўнальна-тыпалагічнага аналізу іх праблемна-тэматычнага зместу і мастацка-вобразнай парадыгмы выяўляецца ідэйна-эстэтычная спецыфіка аўтарскай інтэрпрэтацыі персанажаў старажытнагрэчаскай і старажытнарымскай міфалогіі.

Ключавыя словы: *змест, міф, міфалагічны вобраз, сюжэт, кампазіцыя твора, персанаж, інтэрпрэтацыя, беларуская і італьянская літаратура.*

The article examines the works of the Italian writer of the first half of the XX century C. Pavese and the contemporary Belarusian writer L. Rublewskaya. On the basis of a comparative-typological analysis of their problem-thematic content and artistic-figurative paradigm, the ideological and aesthetic specificity of the authors' interpretation of the characters of ancient Greek and Roman mythology is revealed.

Праблемы ўзаемадзеяння міфалогіі і літаратуры заўсёды былі актуальнымі ў літаратурна-знаўстве. На пачатку XX ст. у англа-амерыканскай навуцы пра літаратуру існавала так званая міфалагічная крытыка, прадстаўленая двума вядучымі напрамкамі – рытуальным (Дж. Фрэйзер) і архетыпавым (К. Г. Юнг). Акрамя таго, вывучэннем пытанняў, звязаных з ўзаемадзеяннем міфа і літаратуры, займалася і семантыка-сімвалічная крытыка структуралізму (Ц. Тодараў). З цягам часу канцэпцыя Дж. Фрэйзера стала такой цікавай і папулярнай, што ў вучонага з’явілася мноства прыхіль-

нікаў, паслядоўнікаў і вучняў, якія пазней на базе Кембрыджскага ўніверсітэта аб’ядналіся ў суполку пад назвай “Кембрыджская школа міфакрытыкі”. У аснове архетыпавага напрамку міфакрытыкі палягае канцэпцыя швейцарскага псіхолога К. Г. Юнга. Яго тэорыя архетыпаў паступова пачала складаць канкурэнцыю Кембрыджскай школе, а пазней і зусім практычна выцесніла яе.

Развіццё міфалагічнага падыходу да вывучэння мастацкіх твораў у савецкім літаратурна-знаўстве па вядомых ідэалагічных прычынах, у сувязі з дзейнасцю метаду сацыялістычнага

рэалізму, доўгі час стрымлівалася. Аднак дзякуючы работам такіх даследчыкаў, як Е. Меляцінскі, Ю. Лотман, С. Аверынцаў, А. Лосеў, У. Проп, М. Бахцін і іншыя, былі пэўныя напрацоўкі ў гэтым напрамку і ў СССР. Перадумовамі да павышэння цікавасці да міфалагічных вобразаў і сюжэтаў у мастацтве ХХ ст. (у тым ліку і ў літаратуры) сталі крызіс пазітывізму, расчараванне ў аналітычных шляхах спазнання жыцця і чалавека, крытыка (што ўзнікла яшчэ ў эпоху рамантызму) буржуазнага свету як безгеройнага і антыэстэтычнага. У звароце да міфа мастакі бачылі надзею на вяртанне да поўнага, цэласнага, архаічнага светаадчування і мыслення.

Усе перыяды развіцця літаратуры ад Антычнасці да постмадэрнізму характарызуюцца своеасаблівым пераасэнсаваннем міфа. Літаратурны міф цікавы тым, што спрыяе пашырэнню сюжэта за межы часу і прасторы, выкарыстанню пазачасавых установак і каштоўнасцяў, а таксама дыстанцыяванню ад сацыяльнай канкрэтыкі і гістарычных рэалій. Тэндэнцыя да выкарыстання міфалагічных вобразаў і сюжэтаў найбольш ярка выявілася ў эпоху мадэрнізму. Самыя вядомыя прыклады такіх літаратурных твораў: “Уліс” Дж. Джойса, “Чароўная гара” Т. Мана, “Працэс” Ф. Кафкі, “Сто гадоў адзіноты” Г. Г. Маркеса і іншыя. З цягам часу тэндэнцыя толькі ўзмацнілася.

На думку італьянскага пісьменніка-неарэаліста **Чэзарэ Павезэ** (1908–1950), шырока вядомага, як “паэта міфаў”, аўтара паэтычных і праязічных твораў, у прыватнасці зборніка эсэ “*Дыялогі з Леўко*”, без міфа няма паэзіі, а без паэзіі немагчыма зазірнуць у глыбіні чалавечага духу і псіхікі, пабачыць, што там схавана. У зборніку эсэ “*Дыялогі з Леўко*” мастацкая рэальнасць у асноўным статычная і ніякіх зменаў не прадугледжвае. Міф у Ч. Павезэ заўсёды сімвалічны; рэальнасць і міф, як чалавек і прырода, у рэчаіснасці непадзельныя, яны закліканы дапаўняць адно аднаго, складаючы суцэльную карціну свету. Усё тое, што аднойчы ўжо адбылося, абавязкова адбудзецца зноў (“*Quel che è stato sarà ancora*” [6, с. 61, 73, 77, 170]), сцвярджае аўтар. Гэтая ідэя чырвонай ніткай праходзіць праз усю кнігу. Верагодна, пісьменнік свядома адсылае чытача да першага раздзела кнігі Эклезіяста, дзе, акрамя іншага, прысутнічае такая ж думка: “Што было, тое і будзе; што рабілася, тое й рабіцьмецца, і нічога новага пад сонцам няма” [1], набліжаючы “*Дыялогі з Леўко*” да кнігі мудрасці.

Варта адзначыць, што Ч. Павезэ вывучаў англамоўную літаратуру ў Турынскім універсітэ-

це, пісаў дыпломную работу па творчасці амерыканскага паэта У. Уйтмэна. Ён пераклаў на італьянскую мову творы Д. Дэфо, Ч. Дыкенса, Г. Мэлвіла, Дж. Джойса, У. Фолкнэра і іншых аўтараў. Некаторыя ідэі, думкі, разважанні, імкненні і перажыванні гэтых пісьменнікаў, несумненна, знайшлі адлюстраванне, ужо з італьянскім каларытам, ва ўласных раманах, апавяданнях і вершах Ч. Павезэ. Асабліва гэта тычыцца амерыканца Г. Мэлвіла, любімага пісьменніка Ч. Павезэ. Зварот італьянскага пісьменніка да міфаў, сімвалаў і архетыпаў можна лічыць уплывам менавіта творчасці аўтара вядомага “Мобі Дыка”.

Зборнік “*Дыялогі з Леўко*”, прызнаны шматлікімі крытыкамі і даследчыкамі творчасці Ч. Павезэ мастацкім шэдэўрам, складаецца з дваццаці сямі дыялогаў. Дадзеная форма абрана аўтарам, верагодна, для таго, каб, па-першае, аблегчыць чытачу ўспрыманне такога нялёгкага ў сюжэтна-кампазіцыйным плане твора, а па-другое, аддаць даніну традыцыі, ушанаваць дзеячаў Антычнасці Платона, Арыстоцеля, Сакрата, Цыцэрона і інш.

Чэзарэ Павезэ працаваў над зборнікам “*Дыялогі з Леўко*” з 1945 да 1947 г. Цікава, што назва кнігі – не проста адсылка да імя старажытнагрэчаскай багіні *Леўкатэі* (ст.-грэч. ‘белая багіня’), але таксама і пераклад з італьянскай на грэчаскую імя жанчыны, якую кахаў Ч. Павезэ і якая была яго музай падчас напісання твора. Гаворка ідзе пра Б’янку Гаруфі (італ. *bianca* ‘белая’) [7].

Італьянец адразу высока ўзняў жаночы вобраз над усімі іншымі персанажамі ўжо тым, што выкарыстаў яго ў назве твора. На працягу ўсёй кнігі пісьменнік малюе жанчыну загадкавай, неадназначнай і нават небяспечнай. Вобраз жанчыны мае ў яго дваісты характар: ён адначасова паядноўвае ў сабе якасці добрай і клапатлівай маці, якая любіць сваё дзіця, і маці жорсткай, катэгарычнай, патрабавальнай. Дамінантныя вобразы ў кнізе – жаночыя, яны ўвасабляюць у сабе пэўны дуалізм: Цырцэя, Артэміда, Медэя, Алена, Арыядна. Усе яны, з аднаго боку, увабленні вялікай міжземнаморскай Багіні-Маці, а з другога, здольны на падман і ашуканства, асабліва ў адносінах да заганных мужчын, якія правакуюць жанчын перамяняцца са стваральніц у разбуральніц, з маці ў забойцаў уласных дзяцей.

Фон, на якім разгортваецца апавед аўтара, – кантраставыя светлы тытанаў і алімпійскіх багоў. Таксама прысутнічаюць два гістарычныя персанажы – старажытнагрэчаскія паэты Сапфо (Сафо) і Гесіёд. Тытаны ўвасабляюць сабой хаатычную сілу прыроды, а багі наступнага пака-

лення – парадак і раўнавагу, ствараючы, такім чынам, пастаяннае сімвалічнае сутыкненне паміж мерай і празмернасцю, паміж космасам і хаосам, гэта значыць паміж тым, што так уласціва людзям.

Кожны дыялог вядуць толькі два героі, і размаўляюць яны на такія тэмы, як каханне, смерць, вернасць, сяброўства, шкадаванне, міласэрнасць, трагічны лёс чалавека, яго прызначэнне, фізічны і душэўны боль. У дыялогах праз узаемадзеянне розных персанажаў Ч. Павезэ паказвае ўсе цёмныя, змрочныя бакі гэтага свету, яго заганы і, галоўнае, падкрэслівае непазбежнасць таго, што адбываецца. Варта адзначыць, што ў творчасці італьянскага пісьменніка ў цэлым і ў зборніку эсэ “Дыялогі з Леўко” ў прыватнасці адчуваецца ўплыў устаноў экзістэнцыялізму, якія знаходзяць адлюстраванне і ў саміх тэмах твора, і ў іх мастацкім выяўленні.

Што датычыць беларускай літаратуры, дык у ёй мы таксама знаходзім прыклады мастацкіх твораў, якія маюць у аснове міфалагічныя або біблейскія сюжэты і вобразы, аднак з некаторай характэрнай асаблівасцю – даволі часта яны падаюцца ў выразным парадыйным ключы, з элементамі бурлеска і травесці. Адзін з такіх твораў належыць невядомаму аўтару канца XVIII ст. – “Ушэсце Хрыстова”, дзе ў перабольшана камічным выглядзе апісваецца біблейская гісторыя. Другі прыклад – знакамітая “Энеіда навыварат” В. Равінскага, створаная на аснове першай песні “Энеіды” Вергілія. Тут беларуская рэальнасць змешваецца са старажытнарымскай, а багі і героі становяцца сялянамі і паводзяць сябе ў адпаведнасці з сацыяльным становішчам і абставінамі. Варта назваць тут і славыты твор “Тарас на Парнасе” К. Вераніцына, у якім аўтар своеасабліва паяднаў розныя гістарычныя эпохі – грэчаскую і рымскую Антычнасць і XIX стагоддзе [2]. Такія прыёмы, як знарочыстая міфалагізаванасць, запазычанне кампазіцыі традыцыйнага міфа і напэўненне яго іншым (часам супрацьлеглым) зместам, адступленне ад выразнай часовай або геаграфічнай прымеркаванасці, супастаўленне герояў літаратурных твораў з міфалагічнымі персанажамі, выкарыстанне шматлікіх сімвалічных матываў, мадыфікацыі традыцыйных сімвалаў міфалогіі (першабытнай і хрысціянскай), адлюстраванне міфалагічных “жыхароў неба” ў заведама зніжаным, нават пачварным выглядзе – характарыстыкі, уласцівыя неаміфалагізму, канцэпцыі ці форме мастацкага мыслення, якую часта выкарыстоўвалі ў творчасці пісьменнікі XX ст. [3].

Адным з яскравых, на наша меркаванне, прыкладаў выкарыстання і інтэрпрэтацыі міфа-

лагічных вобразаў і сюжэтаў, а разам з тым і ўвасаблення некаторых рыс, уласцівых неаміфалагізму ў сучаснай беларускай літаратуры, можна назваць зборнік апавяданняў “*Старасвецкія міфы горада Б**” (2002) [5] Людмілы Рублеўскай (нар. 1965).

Як вядома, беларуская пісьменніца нарадзілася ў Мінску, скончыла Мінскі архітэктурна-будаўнічы тэхнікум, вучылася на аддзяленні паэзіі ў Літаратурным інстытуце імя А. М. Горкага ў Маскве, перавялася на філалагічны факультэт БДУ (скончыла ў 1994 г.). Тэма яе дыпломнага праекта – “Беларускі міф і яго трансфармацыя ў паэзіі 10–20 і 80–90-х гг. XX ст.”, што сведчыць пра даўнюю цікавасць Л. Рублеўскай да міфалогіі і міфаў, якая атрымала ўвасабленне ў літаратурнай творчасці пісьменніцы. 1983 год лічыцца пачаткам творчага шляху Л. Рублеўскай. У некаторых ранніх тэкстах (напрыклад, “Золата забытых магіл”, “Пярсцёнак апошняга імператара” і іншых) крытыкі заўважаюць уплыў творчых ідэй У. Караткевіча. Адной з асноўных задач мастацкіх пошукаў Л. Рублеўскай называе рамантызацыю гістарычнага мінулага беларускага народа, яго этнанацыянальнай самабытнасці. Характэрныя рысы твораў пісьменніцы – “філасофскае асэнсаванне быцця, максімальная шчырасць, спроба вырашыць праблему самаідэнтыфікацыі нацыі праз стварэнне нацыянальнага міфа” [4, с. 660].

Зборнік “Старасвецкія міфы горада Б*” складаецца з дванаццаці аповедаў, незвычайнай інтэрпрэтацыі таго ці іншага старажытнагрэчаскага міфа, упісанага ў кантэкст рэалій беларускага мястэчка. Перад кожным аповедам пададзены кароткі змест антычнага міфа, на базе якога пабудавана сучасная гісторыя. Першапачатковая ідэя аўтара не маскіраваць абраных міфалагічных герояў, а як бы “пераапрунуць” іх і падаць у іншых рэаліях і вымярэннях з мэтай стварэння эфекту пародыі, бурлеска і травесці. У выніку грандыёзныя і трагічныя міфалагічныя падзеі становяцца абсурдным фарсам, эпічныя або трагічныя героі (багі ці напэўбагі) паказаны ў абліччы мяшчан, якія дамагаюцца часам нізкіх эгаістычных мэтаў. На думку аўтара, багі і героі насяляюць “гэты недасканалы свет”, жывуць у абсурдных і пачварных сацыяльных умовах. Напрыклад, гісторыя пра вечнае і трагічнае каханне Арфея і Эўрыдыкі інтэрпрэтуецца так, што гераіня сама збягае ад свайго Арфея, местачковага жыхара, півавара Стася Гарбузака, звычайнага маладога мужчыны без асаблівых талентаў, які скажае прозвішчы пісьменнікаў Байрана і Шылера, называючы іх *Баран* і *Шулер*. Замагільны свет тут прадстаўлены тэатральным

асяродзем, светам відачынства, прытворства і падману, адкуль Стась хоча выратаваць Ксенію [5]. У аповедзе “Артэміда і Актэон” Актэон – гэта “*п’янос Чараціла*”. Ён пераблытаў Артэміду, якая купалася ў сажалцы (тут вада – знак урадлівасці і жаночага пачатку), – “*панну Канстанцыю, уладальніцу багатай радавой сядзібы на ўскраіне горада Б**”, – з велізарнай качкай [5]. У апавяданнях няма інфармацыі, дзе і калі разгортваюцца падзеі, адзінае, што вядома, – назва горада пачынаецца з літары “Б”. Такім чынам чытач можа дадумаць, ствараць мастацкую рэчаіснасць разам з аўтарам.

У зборніку паказаны цікавыя жаночыя вобразы, сучасныя ўвасабленні старажытных багінь, німфаў і іншых персанажаў: панна Канстанцыя (Артэміда), Ксенія Чычаловіч (Эўрыдыка), паненка Аўгіння (Семела), Ганулька (Рэха) і г. д. Некаторыя з іх моцныя духам, рашучыя, мэтанакіраваныя, незалежныя, а некаторыя міласэрныя, сціплыя і пакорлівыя, у кожнай гераіні якасці праяўляюцца індывідуалізавана. У параўнанні з дваістасцю жаночага вобраза ў Ч. Павезэ гераіні Л. Рублеўскай не супярэчлівыя.

Людміла Рублеўская ўздымае ў зборніку так званыя вечныя тэмы: каханне, лёс, абавязак, воля, шчасце, творчасць (тэма мастака і мастацтва). Акрамя таго, у яе аповедах развіваюцца тэмы і праблемы прагі прыгажосці, імкнення да ідэалу, расчаравання, а таксама надзеі. Напісаныя з вялікай доляй іроніі, якая сведчыць пра ўплыў на творчасць пісьменніцы эстэтыкі постмадэрнізму, аповеды не пазбаўлены глыбокіх філасофскіх ідэй і разважанняў. З гэтага пункту гледжання асабліва цікавая гісторыя “Семела і Юпітэр” пра паненку Аўгінню, у якой быў дрэнны зрок. Адночы маскоўскі ўрач-афтальмолаг дапамог дзяўчыне яго паправіць, зняць “ружовыя акулёры”. Калі Аўгіння ўбачыла, хто і што знаходзіцца навокал, яна запытала сябе: “*Што цяпер? У кляштар? Проста пайсці – з дому, з горада, з жыцця?*” Аўтар дадае: “*Аўгінні хацелася выдзерці свае вочы, вярнуцца ў плыткае шчасце няведання...*” [5]. Гераіня вырашае змірыцца з усім, што ёсць: недасканаласць і недахопамі ўсяго навакольнага асяроддзя і самой сябе, нават з непаважлівымі паводзінамі ў адносінах да яе з боку блізкіх людзей. Увогуле, тэмы прагі прыгажосці і пакоры лёсу прысутнічаюць і ў некаторых іншых аповедах зборніка: “Нарцыс і Рэха”, “Арфей і Эўрыдыка”, “Адысей і Сірэны”. Ганулька (Рэха), Стась Гарбузак (Арфей) і Лютысь (Адысей) імкнуцца да лепшага, гатовы спасцігаць новае, спрабаваць змяняцца, каб хоць крыху наблізіцца да аб’екта свайго

кахання – на іх погляд, цэнтра ўсяго прыгожага і дасканаллага, што ёсць у цэлым свеце. Лёсу пакараюцца Ганулька і Стась: Ганулька выйшла замуж за іншага, Стась ажаніўся з сяброўкай Ксеніі Зосыя, каго тытул мясцовай піўной каралевы зусім не бянтэжыў. Толькі Лютысь застаўся верным сабе і працягваў імкнуцца да прыгожага – упарта наведваў рэпетыцыі хору і падтрымліваў дзяўчат, якія з цягам часу спявалі ўсё лепш і лепш.

Чэзарэ Павезэ і Людміла Рублеўская вядомыя шырокаму чытачу як паэтычнымі, так і прэзаічнымі творами. Розныя па ментальнай, гісторыка-культурнай, часовай, а таксама гендарнай прыналежнасці і ідэйна-мастацкай арыентацыі, пісьменнікі для стварэння зборнікаў эсэ і апавяданняў абралі амаль аднолькавую стратэгію – выкарыстанне вобразаў і сюжэтаў старажытных міфаў, але якімі непадобнымі і непаўторнымі атрымаліся іх творы! У італьянскага пісьменніка па мастацкай форме гэта дыялогі, па форме рэцэпцыі навакольнага свету – філасофскія разважання, па ўплыве мастацкага метаду – экзистэнцыялізм і неаміфалагізм; у той час як у беларускай пісьменніцы гэта аповеды, іранічныя разважання, постмадэрнізм і неаміфалагізм. Кожны з аўтараў цікава, вельмі адметна і прадуктыўна рэалізаваў уласны мастацкі талент і зрабіў значны ўнёсак як у сваю нацыянальную літаратуру, так і ў літаратуру сусветную.

Спіс літаратуры

1. **Кніга Эклезіяста, альбо Прапаведніка** [Электронны рэсурс] // Біблія: кнігі Старога і Новага Запавету / пер. В. Сёмухі. – Рэжым доступу: <https://www.biblija.by/bible-ekl>. – Дата доступу: 06.05.2021.
2. **Лебядзевіч, Д. М.** Традыцыі антычнай пародыі ў беларускай літаратуры (матэрыялы ў дапамогу настаўніку) [Электронны рэсурс] / Д. М. Лебядзевіч. – Рэжым доступу: <https://elib.grsu.by/katalog/604727.pdf.pdf?d=true>. – Дата доступу: 01.03.2021.
3. **Лотман, Ю. М.** Литература и мифы / Ю. М. Лотман, З. Г. Минц, Е. М. Мелетинский // Мифы народов мира : энциклопедия. – М., 1980. – Т. 1. – С. 220–226.
4. **Смольская, В. У.** Рублеўская Людміла / В. У. Смольская // Беларускія пісьменнікі : біябібліяграфічны слоўнік / пад рэд. прафесара А. В. Мальдзіса. – Мінск, 1995. – Т. 6. – С. 660.
5. **Хронікі сада камянёў** [Электронны рэсурс] // Сайт пісьменніцы Людмілы Рублеўскай. – Рэжым доступу: <http://lir-book.by/старасвецкія-мифы-горада-6>. – Дата доступу: 06.03.2021.
6. **Pavese, C.** Dialoghi con Leucò / C. Pavese. – Torino : Einaudi, 2014. – 226 p.
7. **Pavese, C.** Note al testo in Dialoghi con Leucò / C. Pavese. – Torino : Einaudi, 2014. – P. 175–178.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 24 жніўня 2021 г.

Лада АЛЕЙНИК,
кандыдат філалагічных навук

СЯМ'Я ЯК ФАКТАР САЦЫЯЛІЗАЦЫІ АСОБЫ Ў АЎТАБІЯГРАФІЧНАЙ ПРОЗЕ АДАМА ГЛОБУСА

УДК 821.161.3.09

У артыкуле аналізуецца мастацкае адлюстраванне сацыялізацыі асобы ў аўтабіяграфічнай прозе А. Глобуса. Разглядаюцца рознаўзроўневыя ўплывы сямейнага атачэння на агульны сацыяльны вопыт чалавека. Вызначаецца роля выхаваўчага патэнцыялу сям'і як аднаго з галоўных фактараў сацыялізацыі.

Ключавыя словы: *аўтабіяграфічная проза, мастацкая літаратура, стыль, сацыялізацыя асобы, сям'я, сацыяльны вопыт.*

The article analyzes the artistic reflection of the socialization of personality in the autobiographical prose of A. Hlobus. The multilevel influences of family environment on the general social experience of the person are considered. The role of the educational potential of the family as one of the main factors of socialization is determined.

Мастацка-аўтабіяграфічная проза амаль заўсёды звязана з двума рознаскіраванымі імкненнямі аўтара: з аднаго боку – цягай да самаспазнання, да асэнсавання свайго ўнутранага свету, абумоўленага шматстайнымі сувязямі са светам знешнім, з другога – свядомым ці міжвольным жаданнем самапрэзентацыі, самапазіцыянавання. Пра мастака ўвогуле расказвае яго творчасць – пра што пісьменнік ні пісаў бы, ён піша пра сябе. Стыль, тэматыка і праблематыка, персанаж і канфлікт – усё мае непасрэдную сувязь з асобай аўтара, з тым, што яго найбольш хваляе, уражвае. Напрыклад, Л. Гінзбург падкрэслівала, што “літаратура выдумкі чэрпае свой матэрыял з сапраўднасці, паглынаючы яго мастацкай структурай” [1, с. 9]. Ю. Бораў адзначаў, што тэкст “захоўвае жыццёвы вопыт аўтара, сама асоба якога ўваходзіць у будаўнічы матэрыял мастацкага вобраза. Біяграфія літаратара... адлюстроўваецца ў яго творчасці...” [2, с. 46]. Паводле сцвярджэння М. Ісакоўскага, у кожнага творцы ёсць “сваё асаблівае кола тэм... якія ён ведае і разумее лепш за ўсе астатнія, якія ён любіць больш, чым якія-небудзь іншыя, з якімі ён звязаны мацней за ўсё. Гэтае кола залежыць ад таго, дзе і як жыў і рос паэт, як ён выходзіўся, што ён рабіў, чым цікавіўся, што бачыў у жыцці” [3, с. 16]. Досвед аўтара ў розных мадыфікацыях і трансфармацыях выяўляецца ва ўсіх яго творах. Аднак з пункту гледжання адлюстравання псіхалогіі пісьменніка, яго аксіялагічных прыярытэтаў, этапаў сацыялізацыі, самаідэнтыфікацыі і творчага станаўлення найбольшым патэнцыялам валодае мастацка-аўтабіяграфічная проза.

Безумоўна, мастацкая аўтабіяграфія не ісціна ў апошняй інстанцыі з пункту гледжання карэляцыі рэальнай фактаграфіі і фантазіі пісьменніка. Фактычны матэрыял так ці інакш пераламляецца скрозь прызму бачання аўтара. Але такія (амаль непазбежныя) асаблівасці жанру

мастацкай аўтабіяграфіі, як персаніфікаванасць, суб'ектыўнасць, пэўная ангажаванасць, дазваляюць найбольш рознабакова і паўнаватарна асэнсаваць ідыястыль пісьменніка. Няма сумневу, што для аб'ектыўнага разумення духоўнага свету мастака прыныповае значэнне маюць яго непасрэдныя самарэфлексіі, ацэнкі сацыяльна-гістарычных падзей, інтэрпрэтацыі грамадскіх з'яў і прыватных жыццёвых сітуацый. Важную ролю мастацкай аўтабіяграфіі як носьбіта рэlevantнай інфармацыі пра пісьменніка яшчэ ў пачатку XX ст. падкрэсліваў нямецкі гісторык культуры і літаратуразнаўца В. Дыльтэй: “Аўтабіяграфія – гэта найвышэйшая і найбольш інструктыўная форма, у якой нам паказана разуменне жыцця. Тут жыццёвы шлях дадзены як штосьці знешняе, пачуццёвае, ад чаго разуменне павінна пранікнуць да таго, што абумовіла гэты шлях у пэўным асяроддзі. <...> Згадваючы розныя імгненні свайго жыцця, спазнання чалавекам як найбольш значныя, ён вылучае і робіць акцэнт на некаторых з іх, а іншыя аддае забыццю. Яго памылковыя ацэнкі значнасці таго ці іншага імгнення жыцця выправіць будучыня” [4, с. 140].

Узровень увагі да пэўнага ўзору мастацка-аўтабіяграфічнай прозы абумоўлены перадаўсім значнасцю асобы аўтара, яго творчымі дасягненнямі, сацыяльна-грамадскай роляй, грамадзянскай пазіцыяй і інш. Як справядліва адзначыла В. Стральцова, гэтая ўвага вызначаецца “не столькі характарам і якасцю апрацоўкі жыццёва-дакладнага матэрыялу, колькі самім маштабам творчай асобы аўтара, ракурсам і арыгінальнасцю яго мастацкага бачання” [5, с. 11]. Натуральна, цікавасць найперш выклікаюць асобы неардынарныя, якія чымсьці вылучыліся з прафесійнага ці грамадскага асяроддзя. Гэта могуць быць асобы таленавітыя і аўтарытэтныя, эпажыяныя і дзёрзкія, экстравагантныя і нават эксцэнтрычныя, але менаві-

та яркія, не шараговыя. У характарыстыках сучаснага беларускага пісьменніка Адама Глобуса (Уладзіміра Адамчыка) сышлося ўсё з пералічанага. Дзеля прыкладу – некалькі вытрымак з крытычных артыкулаў, прысвечаных асобе і творчасці мастака.

Пісьменнік і філосаф Ігар Бабкоў сцвярджае: “Ён – самы вядомы, самы скандальны і самы нераспазнаны творца свайго пакалення. Самы адкрыты – і самы ўтоены. Гатовы ўсё пра сябе патлумачыць – і пры гэтым застацца ў цёмных глыбінях. Поўны гісторый і анекдотаў, эратаман і авантурнік, – і адначасова ўважлівы чытач Басё і Сэй-Сёнагон. Персанаж Борхеса і Букоўскага, сябра Чарана і Анаіс Нін. Пясняр Барселоны і Койданава. Тайны будыст, маньяк слова і колеру”.

На думку журналіста і публіцыста Аляксандра Тамковіча, “Адама Глобуса можна назваць самым спрэчным прадстаўніком беларускага бамонду. Напэўна, шмат хто палічыць яго надта натуралістычным. Напэўна, нехта нават абвінаваціць у адсутнасці маралі. Не буду нікога пераконваць. Адзначу толькі, што прэтэнзіі пры жаданні можна выставіць кожнаму з нас. Галоўнае, на мой погляд, тут зусім іншае. Адам Глобус не мімікруе згодна з сітуацыяй, а шчыра робіць тое, што лічыць неабходным. Нават калі гэта некаму і не падабаецца...”

Паводле меркавання паэта і літаратурнага крытыка Леаніда Галубовіча, “Адам Глобус – працаголік, больш за тое, літароголік... Яго талент палягае ў адточванні майстэрства штодзённай працы. <...> Калі чытаеш яго творы, само па сабе прысутнічае адчуванне, што чытаеш сапраўднае. Няма і каліва сумневу ў мастацкасці яго літаратурных тэкстаў. <...> Стыль лаканічны і ясны. Змест празрысты. Ідэі незавуаліраваныя. Падтэксту, можна сказаць, няма з прычыны адсутнасці двурэшчыннасці і зменлівасці творчых поглядаў. Класіка. <...> Глобус – майстравіта-прафесійны і самасны творца. Так, у меру манерны, строга статычны, нязменна ўстойлівы, як і кожны дабротны твор мастацтва” [6, с. 128–129].

Ствараецца ўражанне, што гаворка ідзе пра розных людзей. Безумоўна, аўтары крытычных артыкулаў не супярэчаць адзін аднаму, але кожны з іх вылучае на галоўны план зусім розныя вартасці, здольнасці і якасці пісьменніка. Вызначэнняў асобы А. Глобуса можна прывесці нямала: паэт, культавы пісьменнік, модны мастак, кнігавыдавец, бізнесовец, пачынальнік беларускай эратычнай прозы, адзін з заснавальнікаў літаратурнага аб’яднання “Тутэйшыя”. Аднак цікавасць да А. Глобуса абумоўлена яшчэ і тым, што яго бацька Вячаслаў Адамчык – вя-

домы пісьменнік, перакладчык і кінадраматург. Малодшы брат Міраслаў Шайбак (Міраслаў Адамчык) – аўтар некалькіх празаічных і драматургічных зборнікаў. Жонка Алена Адамчык – сусветна знакамітая фотамастачка, аўтарка фотакніг “Беларускі”, “Жанчыны Еўропы” і іншых. У 2015 г. з кнігай “СТО грам гіСТОрый” дэбютавала ў літаратуры дачка Ядвіга. Інакш кажучы, сям’я Адамчыкаў – сапраўдны творчы род, беларуская інтэлігенцкая дынастыя. Натуральна, аўтабіяграфічныя творы А. Глобуса не мелі шанцаў застацца па-за чытацкай увагай.

Першы ўзор аўтабіяграфічнай прозы пісьменніка – раман “Дом” (2004), які складаецца з пяці частак: “Унук”, “Дачка і жонка”, “Брат”, “Баба з дзедом” і “Мама + тата”. У 2017 г. выйшла кніга “Сям’я”, дзе змешчаны раман “Дом” са змененым парадкам раздзелаў і новай часткай “Дзядзька. Цётка”. Апроч таго, у якасці самастойных твораў у кнігу ўвайшлі два асобныя раздзелы – “Глобусы” і “Бацькі”.

Творы, якія складаюць кнігу “Сям’я”, – нізка тэматычна аб’яднаных мініяцюр. У лаканічных нататках зафіксаваныя эпізоды з жыцця розных пакаленняў сям’і Адамчыкаў. З абразкоў-нататкаў выбудоўваецца аб’ёмная карціна сямейнага побыту, узаемаадносін і агульнага ладу жыцця дынастыі пісьменнікаў.

Няма сумневу, што сям’я – ключавое звяно ў ланцужку этапаў сацыялізацыі асобы. Сучасныя псіхолагі падкрэсліваюць: «...Сям’я вызначальна ўплывае на развіццё дзіцяці, задае вектар яго сацыяльнага, маральнага і асобаснага развіцця. Наяўнасць эмацыйных фігур ідэнтыфікацыі – бацькоў – стварае базавыя ўмовы для засваення сацыяльнага вопыту: інтэрналізацыі каштоўнасцяў, фарміравання “Я-канцэпцыі”, фарміравання мадэляў сацыяльных паводзінаў» [7, с. 56]. Апавядаючы пра родных, асэнсоўваючы мінулае і сучаснасць, А. Глобус арганічна расказвае пра сябе і ўласную сацыялізацыю: што ўплывала на яго светапогляд, характар, маральныя прынцыпы, як вызначаўся з творчымі напрамкамі і выбарам прафесійнай дзейнасці.

У новым варыянце рамана “Дом” першым раздзелам пісьменнік зрабіў частку “Тата + мама” (раней пачаткам быў “Унук”). Гэта, несумненна, самыя пранізлівыя і балючыя старонкі, прысвечаныя не толькі светлым і пяшчотным успамінам пра бацькоў, але і вельмі цяжкому асэнсаванню іх сыходу, незаменнасці страты. Аднак ізноў жа варта падкрэсліць – кожная мініяцюра шмат вытлумачвае пра самога аўтара. А. Глобус – чалавек вядомы і публічны, не сакрэт, што ў яго здараліся канфлікты ў творчым

асяроддзі. Як не сакрэт і тое, што пераважаюць у яго прафесійныя стасункі, па-сапраўдному блізкі ён толькі з роднымі. Сам А. Глобус так каментуе цяжкасці сяброўства: *“У таты не было і няма сяброў у маім разуменні гэтага паняцця. Можна, у юнацтве ён і меў сябра, але я пра тое нічога не ведаю. Дый калі ўважліва прачытаць татавы творы, наўрад ці знойдзецца яскравы матыў сяброўства. Тата шмат з кім падтрымліваў сяброўскія стасункі, але каб ён на роўных з кімсьці сябраваў – такога не было. <...> І сваю выснову, што сябры знікаюць у пэўным веку, не дзе ў гадоў трыццаць, я зрабіў, назіраючы найперш за татам, а не за сабою”* [8, с. 8]. Дарэчы, крыху далей, у раздзеле “Брат”, ёсць мініяцюра “Выбар”, што складаецца з аднаго радка: *“Выбіраючы паміж сябрам і братам, заўсёды выбіраю брата”* [8, с. 68]. Такім чынам, аўтар выразна і безапеляцыйна падкрэслівае ролю крэўных сувязяў і магутны ўплыў сямейнага атачэння, найперш бацькі. Уплыў абсалютна заканамерны. Сацыялізацыя асобы – працэс стыхійны. У сям’і закладваюцца асновы асобы, дзіця вучыцца выконваць простыя сацыяльныя ролі, засвойвае нормы культуры і ўзоры паводзінаў. Хоць пазней асоба ўваходзіць у іншыя сферы сацыялізацыі, асноўнымі прынцыпамі паводзінаў, як правіла, застаюцца засвоеныя ў дзяцінстве. Аўтар фундаментальнай працы “Сацыялізацыя чалавека” А. Мудрык падкрэсліў: *“Дзеці шматлікімі сувязямі звязаны са светам дарослых, адчуваюць на сабе яго разнастайныя ўздзеянні, выпрацоўваюць неадназначныя адносіны да гэтага свету... Іх камунікацыя са светам дарослых адбываецца і тады, калі яны проста бачаць жыццё дарослых, чуюць іх размовы паміж сабой, назіраюць за іх узаемаадносінамі. І гэта ўплывае на дзіцячую ўспрымальнасць свету мацней, чым звернутыя да іх словы дарослых. Гэта натуральна, бо ўспрымальнасць свету заўсёды, а ў дзяцінстве асабліва, адбываецца не толькі на рацыянальным узроўні, але і на эмацыйным”* [9, с. 323].

Пры ўсіх складанасцях характару А. Глобуса, правакацыйнасці некаторых яго публікацый (згадаем кнігу “сУчаснікі”) застаецца бяспрэчнай і шчырай яго любоў да Бацькаўшчыны. *Бацькаўшчына* – ад *бацькі*. Шэраг мініячюр – “Зялёны акіян”, “Трава”, “Рэчка Ятранка”, “Вёска” і іншыя – дэманструе, як бацькава стаўленне да Беларусі, да навакольнай рэчаіснасці, перадавалася сыну, уплывала на яго свядомасць, душу, светаўспрыманне. Напрыклад, абразок “Камяні”: *“Тата шмат разоў фатаграфавалі камяні. Вялікія валуны, што ляжаць на берагах беларускіх палёў. Захапляцца гэтымі цёплымі,*

парослымі мохам падарункамі ледавіка ён навучыў і мяне. Ёсць у нашых камянях неспазнаная таямніца, як у егіпецкіх пірамідах. Калі доўга глядзець на такія неабдымны, непад’ёмны валун, можна ўбачыць у ім Бога, Буду, будучыню. Я вельмі ўдзячны тату за прагулкі да валуноў. Гэтыя камяні паміж полем і дарогаю сталі сімваламі нашай з татам Радзімы” [8, с. 12–13].

Аўтабіяграфічная проза А. Глобуса дэманструе, што сацыялізацыя асобы адбываецца незаўважна і паступова. Жыццё родных і блізкіх, іх трывогі і клопаты, погляды на свет, ацэнкі падзей і людзей, поспехі і паразы – усё западае ў свядомасць і ўплывае на лёс. Незаўважна, але няўхільна. Нават асэнсоўваючы прафесійную дзейнасць, А. Глобус прыходзіць да высновы, што скіравала яе да літаратурна-выдавецкай справы ў пэўнай ступені крыўда за бацьку, нежаданне апынуцца ў яго становішчы. Абразок “Прыніжэнні”: *«Значна лягчэй перанесці ўласную знявагу, чым бачыць прыніжэнне таты. А можна, яно толькі здаецца. Адно ведаю дакладна: глядзець, як тата прыносіць скрэмананыя рукапісы сваіх твораў ад цэнзараў-рэдактараў, больш, чым непрыемна. Яны выкрэслівалі палітыку, бурлілі сюжэт, кастрыравалі вобразы і мову. Апаўданне “Кароль Нябожа”: ад 32 старонак засталася 18. І так праз усё жыццё, праз усю творчасць. Пэўна, таму большасць сваіх кніжак я выдаваў уласным коштам, паўлегальна і без цэнзараў»* [8, с. 9].

Фактары сацыялізацыі ў сям’і разнастайныя і шматузроўневыя. На асобу ўплываюць умовы, у якіх жыве сям’я, заняткі бацькоў, іх сацыяльны статус і ўзровень адукацыі, матэрыяльны дабрабыт, эмацыйная атмасфера, лад камунікавання і шмат іншага. Заўжды існуе праблема бацькоў і дзяцей – несупадзенне поглядаў, каштоўнасцяў, зацікаўленняў, густаў. Дзеці ніколі не з’яўляюцца абсалютнай копіяй бацькоў, нават калі робяць выбар тых жа напрамкаў творчай і прафесійнай дзейнасці, нават калі маюць да старэйшых членаў сям’і відавочны і бяспрэчны піетэт. Для паўнаважнага фарміравання асобы і яе сацыяльнага станаўлення важная гармонія: бацькі павінны кантраляваць дзіця, але давараць яму; патрабаваць дысцыплінаванасці, але не ўсталёўваць жорсткага прэсінгу; навучаць і пераконваць, але не забараняць мець уласнае меркаванне; вытлумачаць з’явы жыцця, але не навязваць поглядаў. Уменне знаходзіць паразуменне, выбудоўваць дыялог і прыходзіць да кампрамісных рашэнняў – трывалы грунт для прадуктыўнай сацыялізацыі асобы.

У аўтабіяграфічным рамане А. Глобуса выдатна адлюстравана дэмакратычная атмасфера,

што панавала ў сям’і, атмасфера павагі, цеплыні, клапатлівасці і даверу. Фактычна ў кожным раздзеле твора сустракаюцца мініяцюры, дзе нязмушана выяўляецца, як моцна знітаваная сям’я, якім выключным аўтарытэтам карыстаюцца бацькі (абразкі “Маркі”, “Чаканне”, “Ідэалізацыя”, “З натуры”, “Булачкі”, “Сон”, “Валасы” і інш.). “Кніжныя паліцы”: *“Тата любіць сядзець на канапе насупраць кніжных стэлажоў і разважаць пра літаратуру. Я магу гадзінамі стаяць побач і слухаць, слухаць... Завязваецца спрэчка. Няма такога, каб не распачалася палеміка. З-за Камю, ці з-за Дастаеўскага, ці з-за Вавенарга... Абавязкова я ці тата ловім суразмоўніка на памыліцы ў цытаце ці няправільнай даце нараджэння каго-небудзь з класікаў. Спрацацца каля паліц з кнігамі – сямейная традыцыя. <...> Мы розныя, але страшэнна любім сядзець на канапе насупраць кніжных паліц і весці дыялог пра літаратуру”* [8, с. 7–8]. І хоць аўтар падкрэслівае – “мы розныя”, гэта не зусім так. Трапна заўважыў Л. Галубовіч: «На мой погляд, мала хто спрабаваў прыгледзецца (у параўнальным плане) да творчага стылю бацькі і сына Адамчыкаў. А яны ж блізкія, не раўнуючы як дзве поруч ідучыя паралельныя прамыя. Чытаючы апошнія, перадсмяротныя дзённікавыя запісы Вячаслава Адамчыка ў часопісе “Польмя”, я ніяк не мог адстароніцца ад думкі, што яго “зацыкленасць” на прыродзе вынікае з яго прадчуванняў ад сыходу ў гэту самую прыроду (з зямлі ўзятага, у зямлю вернутага)... А “зацыкленасць” сына на прыродзе самога чалавека (сям’і, творчасці, душы, характарах, рэчах) паказвае яго прагавітасць да спазнання жывога ў яшчэ жывым чалавеку...» [6, с. 130]. Вячаслаў і Адам насамрэч розныя, інакш і быць не можа. Але ўплыў бацькі на сына відавочны.

Цікавы факт: нягледзячы на тое, што пра бацьку А. Глобус расказаў кранальна і пранікліва, у цэлым аповед атрымаўся аскетычным, памужчынску стрыманым. Зусім у іншых інтанацыях ідзе гаворка пра маці. Адчуваецца вельмі датклівая эмацыйная і духоўная сувязь А. Глобуса з яго бацькамі.

Некаторыя мініяцюры, прысвечаныя маці, напісаны амаль з дзіцячай непасрэднасцю, шчымлівай пяшчотай. Напрыклад, кароценькая замалёўка “Рука”: *«Адзін з самых даўніх успамінаў пра маму звязаны з яе рукою. Я, двухгадовы, ахоплены страхамі, і не магу заснуць. Прашу: “Мама, дай мне руку”. Мама сядзе на ложка і кладзе далонь на падушку. Я абдымаю цёплую руку, супакойваюся і засынаю»* [8, с. 23]. “Радзімка”: *“На безыменным пальцы левай рукі ў маёй мамы ёсць маленькая радзімка цьмяна-*

залацістага колеру. Такая радзімка была ў бабы Ядзі, якая навучыла маму ў цяжкія хвіліны дакранацца да яе, каб адчуць дапамогу. Такая ж чароўная радзімка ёсць і ў мяне. Калі мне кепска, я дакрануся да радзімкі, і свет цяплее, маркота развейваецца – мама дапамагае мне” [8, с. 26].

Вядома, што эмацыйная блізкасць з маці надзяляе адчуваннем абароненасці, якое пазней развіваецца ў пачуццё ўпэўненасці ў сабе, у сваіх сілах, здольнасцях, магчымасцях. Дарэчы, сучасныя псіхолагі аспрэчваюць меркаванне, што з цягам часу – у падлеткавым ці юнацкім узросце – аўтарытэт бацькоў саступае месца аўтарытэту аднагодкаў. Найноўшыя даследаванні сцвярджаюць, што менавіта маці амаль заўсёды застаецца галоўнай эмацыйна блізкай асобай [10]. Асабліваю важнасць маюць даверлівыя адносіны з маці. Шчыры давер, як адзін са складнікаў агульнай сямейнай культуры, – несумненна каштоўнасць і гарант узаемаразумення. Ён не толькі дазваляе размаўляць на складаныя тэмы і канструктыўна вырашаць супярэчнасці, але і адначасова дысцыплінуе, абавязвае шанаванне адносіны і лічыцца з меркаваннямі адно аднаго. У мініяцюры “Бібліятэкі” А. Глобуса гаворка ідзе нібыта пра кніжны свет. Аднак менавіта мама і давер ключавыя словы ў тэксце: *“З усіх бібліятэк найлепшай была тая, дзе працавала мама. <...> Цяпер маці на пенсіі, жыве сярод кніжак, сабраных татам. У бібліятэкі я амаль не хаджу, чытаю купленае. Калі што трэба, у бібліятэку ідзе сакратарка. Бібліятэка без мамы для мяне не бібліятэка. Кніжны свет змяніўся за апошнія гады, у ім паменела таямніц. Бібліятэкі маміных часоў вабілі якраз забароненымі выданнямі, сховамі-турмамі для кніжак. Мама дазваляла мне чытаць усё, і я ўдзячны за давер”* [8, с. 28].

Яшчэ адна надзвычай важная ўмова прадуктыўнай сацыялізацыі ў сям’і – бацькоўскае адабрэнне. Гэта можа быць і пахвала, і камплімент, і нават невербальны знак – усмешка, пяшчотны жэст, позірк. Але найвышэйшае праяўленне адабрэння, безумоўна, – гонар бацькоў за дзяцей. Адчуванне гэтага гонару дае асоба маральна камфорт, усведамленне ўласнай паспяховасці, дадатковы стымул для новых дасягненняў. Адметна, што А. Глобус не толькі падкрэслівае стаўленне да сябе з боку маці, але і акцэнтуюе ўзаемнасць пачуццяў: *“Мама ганарыцца сваімі дзецьмі, гэта натуральна. Я разумею сапраўднасць і шчырасць яе пачуццяў. Сам, тым не менш, такога гонару за дзяцей яшчэ не адчуваю. Наадварот, заўсёды ганарыўся сваімі бацькамі: татам і мамаю”* [8, с. 29].

Вялікую ролю ў працэсе сямейнай сацыялізацыі, культурна-нацыянальнай ідэнтыфікацыі асобы адыгрываюць прадстаўнікі старэйшага пакалення роду – дзядулі і бабулі. Менавіта яны – носьбіты народнай філасофіі, перанятай ад уласных продкаў і выпрабаванай ды замацаванай цягам індыўдуальнага жыццёвага досведу, яны – прыхільнікі ўстойлівых сямейна-педагагічных традыцый, маральны патэнцыял якіх пацверджаны стагоддзямі, пакаленнямі. Як правіла, дзядулі і бабулі менш строгія за бацькоў, змест іх выхавання часта не мае выразнага дыдактызму, пэўныя настаўленні прыхаваны ў будзённых гаворках, нязначных заўвагах. Нават уплыў самых старэйшых членаў сям’і асэнсоўваецца асобай не адразу, найчасцей – апасродкавана, пераважна на адлегласці ў часе, у сталым узросце. Пра ролю бабулі ў сваім станаўленні, паступовае асэнсаванне важнасці самастойнасці для мужчыны А. Глобус расказвае вобразна, метафарычна. «*Печкуроў усяго тры. “Галоўнае – ты іх сам злавіў”, – казала баба. Праз бабіна “сам” пачынала праступаць мая самасць, маё сапраўднае “я”. Галоўнае – не смажаныя печкуры, чорная патэльня, блакітны агонь і сіні керагаз... Галоўнае – “сам”. У большасці людзей сваё “я” з’яўляецца праз лютэрка. Вось ён – адбітак мяне, вось і я сам. Да мяне самасць прыйшла праз рыбалку, смажанне і паяданне залатых печкуроў з чорным хлебам» [8, с. 49].*

У некаторых радках рамана А. Глобуса, дзе аўтар па-мастацку аналізуе індыўдуальнае сватаўспрыманне ды супастаўляе ўласныя жыццёвыя прыярытэты з каштоўнасцямі дзеда і бацькі, выяўляецца не столькі агульнае і адрознае ў прадстаўнікоў сямейнай дынастыі, колькі іх моцная знітаванасць, выяўляецца роля слаўтай пераемнасці пакаленняў, вынік якой – засваенне этычных абсалютаў. «...Я зразумеў... што занятак майго дзеда – праца на зямлі – не менш значны за высокія пасады і ўладныя рэгаліі. <...> Часам мне падаецца, што дзедавы каштоўнасці – зямля, дождж, бараны, дом, сад, гарод, маляко – больш вартасныя за каштоўнасці бацькі: мова, Радзіма, кнігі, літаратура. Пераўзысці дзеда і бацьку я не збіраўся і не збіраюся. Для мяне ўсё ж найбольш каштоўным з’яўляецца іншае: не сама карова, а пасвінне каровы; не напісаны раманы, вершы, творы, а магчымасць пісаць» [8, с. 52].

Варта заўважыць, што раздзел рамана, прысвечаны бабулі, істотна адрозніваецца ад іншых частак твора. Цэнтральнымі гісторыямі яго сталі чатыры казкі, якія некалі бабуля расказвала ўнуку: “Казка пра дзедаву дачку”, “Казка пра лісічку”, “Казка пра Васілька” і “Казка

пра ваўка” – тыповыя народныя апаведы з традыцыйнымі павучальнымі сюжэтамі. Змест казачных гісторый, як вядома, утрымлівае мноства падтэкстаў, алузій, героі абавязкова надрэзаны шматлікімі вартасцямі – яны смелыя, справядлівыя, разумныя і дабрачынныя. Атажсамліваючы сябе з персанажамі, дзіця незаўважна засвойвае народную мараль, уваходзіць у сістэму спаконвечных духоўных каштоўнасцяў этнасу. Вядома таксама, што ўзоры вуснай народнай творчасці выконваюць не толькі педагагічную функцыю, але і эстэтычную. Жывая гутарковая мова, вобразнасць, паэтыка, алегарычнасць і нават рытміка-інтанацыйны лад народных казак апелююць да эмацыйнага свету слухача, развіваюць мастацкі густ, спрыяюць разуменню самой сутнасці нацыянальнага менталітэту.

Такім чынам, аўтабіяграфічная проза Адама Глобуса выдатна пацвярджае заканамернасць сацыялізацыі ў сямейным атачэнні, пераканальна раскрывае надзвычайную ролю сям’і ў жыцці чалавека. З лірычных мініяцюр, замалёвак і накідаў, прысвечаных родным, вырасла маляўнічае мастацкае палатно, што шмат расказвае пра аўтара – як назапашваўся яго жыццёвы досвед, якія эпизоды паўсядзённасці рабіліся знакавымі і ўплывалі на далейшы лёс, як гартаваўся характар, вызначаліся жыццёвыя арыенціры, як хлопчык зрабіўся адметнай асобай.

Спіс літаратуры

1. **Гинзбург, Л. Я.** О психологической прозе / Л. Я. Гинзбург. – Ленинград : Худож. лит., 1976. – 448 с.
2. **Методология современного литературоведения.** Проблемы историзма / под ред. Ю. Б. Борева. – М. : Наука, 1978. – 368 с.
3. **Исаковский, М.** О поэтах, о стихах, о песнях / М. Исаковский. – М. : Сов. писат., 1968. – 486 с.
4. **Дильтей, В.** Наброски к критике исторического разума / В. Дильтей // Вопросы философии. – 1988. – № 4. – С. 135–152.
5. **Стральцова, В.** Шлях да сябе: Сучасная аўтабіяграфічная проза як мастацкая сістэма / В. Стральцова. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 112 с.
6. **Галубовіч, Л. М.** Сыс і кулуары : літаратурна-крытычныя эсэ / Л. М. Галубовіч. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010. – 176 с.
7. **Белинская, Е. П.** Проблемы социализации: история и современность : учеб. пособие / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М. : МПСУ – Воронеж : МОДЭК, 2013. – 216 с.
8. **Глобус, А.** Сям’я : раманы / А. Глобус. – Мінск : Маст. літ., 2017. – 159 с.
9. **Мудрик, А. В.** Социализация человека : учеб. пособие / А. В. Мудрик. – М. : МПСИ – Воронеж : МОДЭК, 2010. – 624 с.
10. **Реан, А. А.** Отец и мать в сознании детей и подростков / А. А. Реан // Вестник Московского университета МВД России. – 2017. – № 1. – С. 204–209.

Вольга КЛІМАВЕЦ

ЧАРНОБЫЛЬ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

26 красавіка 1986 г. падзяліла сучасную гісторыю нашай краіны на “да” і “пасля”. Аварыя на Чарнобыльскай атамнай станцыі ўскалыхнула ўвесь свет і паклала страшны след на жыццё многіх беларусаў. Яна парушыла звыклы лад існавання, прымусіла больш за сотню тысяч чалавек пакінуць усё нажытае і шукаць прытулку на новым месцы.

Найбуйнейшая тэхнагенная катастрофа за ўсю гісторыю чалавецтва мела каласальныя наступствы. Вялікія тэрыторыі прыйшлі ў запусценне. Агульныя страты да гэтага часу цяжка падлічыць, але, па ацэнках спецыялістаў, прыблізная колькасць пацярпелых ад аварыі склала 8,4 мільёна чалавек, якія жылі ў Беларусі, Украіне і Расіі. Больш за 600 тысяч чалавек удзельнічалі ў ліквідацыі наступстваў выбуху на АЭС.

Асэнсаванню жудаснага здарэння прысвяцілі творы многія беларускія пісьменнікі. Пералічыць усе тэксты немагчыма. Найбольш значныя з іх паэмы “Галгофа” Кастуся Жука, “Не хварэй!” Ніла Гілевіча, “Пагоня” Алеся Камароўскага, зборнікі вершаў і паэм “Палескі смутак”, “Бабчын”, “Хойніцкі сшытак” Міколы Мятліцкага; раман “Злая зорка” Івана Шамякіна, апавесці “Краем Белага шляху” Віктара Карамазова, “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” Віктара Казько, “Родны кут” і “Еўка” Барыса Сачанкі, “Чарнобыльская малітва” Святланы Алексіевіч, “Хронікі” Анатоля Казловіча; п’есы “Салгалі Богу, салгалі” Алега Ждана, “Бездань” Міхаіла Матукоўскага і “Адцуранне” Аляксея Дударова. У 1993 г. апублікаваны зборнік паэзіі “Зорка Палын”. Выйшлі ў выдавецтве “Мастацкая літаратура” два тамы паэзіі, прозы і публіцыстыкі пад назвай “Прайсці праз зону” (1996, 2001).

Ураджаюць вершы **Міколы Мятліцкага** з кніг “Палескі смутак”, “Бабчын”, “Замкнёны дом”.

Родам паэт з вёскі Бабчын Хойніцкага раёна, які моцна пацярпеў ад чарнобыльскай бяды. Вершы М. Мятліцкага напоўнены смуткам і болем, горыччу з-за зламананага лёсу блізкіх людзей, яго асабістага лёсу. У вершы “29 жніўня 1986 года” аўтар успамінае салдат, бэтээры на “вуліцы вясковай”, размову старых (“Тры сівыя бабулі. Тры сухія дзяды”) з вайсковым начальствам:

*Што нам грозіць? – спыталі.
Будуць вас высаляць...
.....
Як спакойна, разважна
Мне казалі тады:*

*Гэты свет неабсяжны,
А падзецца куды?!*

У памяці аўтара ажываюць яго родныя: бабуля Аксіння, бацька “з касой на плячы”, маці з калыскай “маленькай памерлай дачкі” (“Дыпціх чакання”).

Сімвалам беззваротнага шчасця, страчанага кахання можа служыць верш “Палеская мадонна”, дзе закаханы “спалатнелы” юнак тужыць па сваёй “выгнанніцы-мадонне” Святлане. Паэт спадзяецца, што юная паляшучка яшчэ дачакаецца радасці, “небам падарованага сына”, і моліць:

*Божа, дай малому светлай долі,
Каб не ўзяў з сабой у шлях ніколі
У крыві чырвонай колер белы,
Каб пагляд вачэй адкрыта смелы
Не жахнуўся хмары паднябесся,
Абвясціў:
Сышла журба Палесся!*

Мікола Мятліцкі паказвае горкія карціны родных мясцін: “садзіцца стронцый пылам ля дарог”, “астыглая, аглухлая зямля”, “смяротнае шаптанне бадылля”, “не забыты сэрцам Бабчын лёг увесь магільным прахам”, “там адно палын атрутны”, “у зялёнае лісце хіжа, смяротна рэнтгены ўпіліся”. У вершы “Антося” аўтар заўважае: “Што тут жывым назаўжды засталася – / Памяці сцежка / ды бабка Антося / ў соснах стаіць, не адводзіць пагляду. / Вочы як кроплі зялёнага яду”.

Вершам “Апошні Бабчына жыхар” паэт выказвае надзею:

*...ўваскрэсну, як жывы прамень,
Апошні Бабчына жыхар.
Вярнуся з ядзерных пуцін,
І кут мой збудзіцца ад сну.
Яго пакінутых мясцін
Цяпло жывое павярну.*

*Растане тло пагрозных хмар,
Пагодна гляне шыр і высь.
Апошні Бабчына жыхар,
Я стану першым тут калісь...*

Чалавек жыве надзеяй, яго падтрымлівае родная зямля, цудоўная беларуская прырода (вершы “Туман-шарак, ахутаўшы нізіны...”, “Лотаццю расквечаны ўзбалотак...”, “Неўпрыкмет замуражыцца луг...”, “За Браславам ёсць возера адно...”, “Агалосіць восень позняя...”). Верш

“Самыя доўгія летнія дні” М. Мятліцкі заканчвае так: “Чэзла астыць неспатольнай душы / Я не дазволю!” А ў вершы “Мы суддзі тых, хто завяршыў сваё...” лірычны герой сцвярджае:

*Пакуль не раб магільнае трухі,
Я соль жыцця дап’ю з пякучым гневам.
Узважыўшы былых эпох грахі,
Аддам планету рыбам, птушкам, дрэвам.
Павернуць свет
да радасці яны.
Яшчэ нязнанай будучыні сілай.
Мой родны край,
Мой родны шар зямны,
Не станеш, веру, ядзернай магілай!*

Паэт сумняваецца ў стваральнай скіраванасці чалавечага розуму і спадзяецца толькі на нейкі найвышэйшы прыродны сэнс...

Другі том кнігі “Прайсці праз зону” (дарэчы, назву двухтомніка прапанаваў якраз М. Мятліцкі) завяршае яго верш “На полі страт”. Аўтар упэўнены, што чарнобыльская зямля адродзіцца і “між сцяблін зялёных засінее жыцця нязгасны промень – васілёк”. І будзе пратаптана сцежка ў жыцце “насустрэч шчасцю мройнаму, вясне”.

*Юнак на ўзмежку поля закахана
Пад зоркамі сяброўку прыхіне.*

*Пачуе салаўіныя рулады
І сэрца безбязнага біццё.
І новыя зямныя даягляды
Адкрые тут,
На полі страт,
Жыццё.*

На думку Алеся Марціновіча (артыкул “Палыновай зямлі дзівасіл”), Мікола Мятліцкі «піша так, як наўрад ці можа пісаць хто-небудзь іншы. Бо за кожным радком – боль спакутаванай душы, веданне паслячарнобыльскіх рэалій не па чутках. А ўсё таму, што “прайшоў праз зону»”.

Нельга абмінуць і верш “Вечны скарбнік” М. Мятліцкага, прысвечаны памяці Аляксандра Зеланкоўскага – дырэктара Хойніцкага краязнаўчага музея, былога франтавіка. Ён пасля вяртання з вайны клапаціва збіраў “знакі прасветлай жывой даўніны” – ступы, начоўкі, іконы, куфры, услоны, сталы, чыгуны. “...Колькі прайшлося варожых зграй, / Больш, як калоў у тыне. / Ды ўпершыню прадзедаў край / Вечнай пустэчай стыне”. Паэт падумаецца да філасофскага абагульнення: што застанеца ад нас нашчадкамі? І адказвае: тое, што збярог “скарбнік сівы”:

*Ў далечых часу – бы Калізей
Ў тысячагоддзяў тумане –
Хойніцкі краязнаўчы музей
Сведкам трагедыі стане.*

*Суха каўтнуўшы шчымотны боль
Там, на славянскім вечы,
Скажуць пра нас за тамы ўсе большы
Звычайныя хаты рэчы.*

Міхаіл Башлакоў – амаль равеснік М. Мятліцкага. У яго кнізе вершаў “Пяро зязюлі падніму” няма той безнадзейнай распачы і расчаравання, як у творах земляка. Але радкі напоўнены смуткам, таму што не збыліся, пэўна, юнацкія мары пра шчасце: “Ні долі, ні волі, / Ні шчасця, ні песні... / І толькі са мною / Дарогі мае...” Аўтар са скрухай піша пра страчаную маладосць, волю, “што недзе падзеў”, “толькі смутак застаўся ў вачах...”

Успаміны дзяцінства жывяць паэзію М. Башлакова. Ён наўпрост не гаворыць пра наступствы Чарнобыльскай катастрофы, але трагічнасць праступае між радкоў “Дзяўчынка з вядзерцам духмяных суніц”, “Я паеду заўтра ў Церуху”, “Світалыныя коні”, “Гусі ўсклікнулі”, “Лісток жжаўцелы...”

*І хаця памерлі ўсе суседзі,
Аднагодкі з’ехалі кудысьці,
Пастаю, паслухаю, як вецер
Плача ад самоты ў жоўтым лісці.*

За назвамі паселішчаў і рэк на Гомельшчыне: *Убарыць, Галубіца, Гарнастаеўка, Церуха, Нароўля, Ушчыж, Сож*; азёр *Белае, Любенскае* – паўстае родная зямля. Паэт адчувае непарыўную сувязь з асеннім лесам, з лісцёвай замеццю, з вогнішчам “у суцёмках шэрых”, з залатым лістом “на срэбнай павуціне”.

*Вецер сіверны дзьме,
Ў аканіцы грывіць.
І душа не п’яе,
І радок не звініць.*

Асабліва кранае “Паэма стала”. У ёй галоўнае – повязь мінулага і сучаснага як асновы трываласці і ўстойлівасці духу беларускага народа. Стол у хаце змайстраваны дзядзькам Жэнем, суседам, адмысловым сталяром: “Як старанна, з любоўю / Ножкі ён выразаў, / Габляваў. / (Так бы мне габляваць / Свае словы...)”. Бялюткі абрус на стале вытканы бабкай Уллянай, гэта памяць пра яе. Калісьці за сталом маці вышывала ручнік, а лірычны герой пры газніцы чытаў буквар і вучыўся жыццю.

Творчасць М. Башлакова – гімн жыццю, беларускаму народу і ўсёй нашай зямлі. Праз вершы паэт сцвярджае, што самае галоўнае – людская дабрыня, спакой і чалавечнасць.

Працягам шчымлівага летапісу жыцця беларусаў постчарнобыльскага часу і напамінкам пра самую страшную катастрофу ХХ ст. стала анталогія “Прайсці праз зону” (кніга першая – 1996 г.; кніга другая – 2001 г.). У зборніку змешчаны творы паэтаў, публіцыстаў, празаікаў, дра-

матургаў, якія не аднойчы наведвалі зону адчужэння аварыі. Аўтары – як добра вядомыя творцы, так і маладыя.

Прадмову да першага тома анталогіі пад назвай “Голас народнай бяды” напісаў **Іван Шамякін**. Ён заўважае, што ў выніку катастрофы “...ускрайкі трох суверэнных сёння дзяржаў – Беларусі, Расіі і Украіны – апынуліся ў бестэрміновай ядзернай акупацыі, сталіся самотна вядомай на ўвесь свет зонай адчужэння”. Письменнік нагадвае, што “ненавіта з распаду духоўнасці і зачынаўся Чарнобыль, каб потым ужо доўжыцца распадам шчыльна пасеяных радыенуклідаў... страката запэчкаўшы плямамі і карту Беларусі”.

Іван Шамякін наступствы катастрофы ўвязвае з літаратурай, якой патрэбна “прайсці праз зону” і “надаць народнай трагедыі шырокі сусветны розгалас, паспрыяць пазбыцца яе жакотных наступстваў, сагрэць увагай спакутаванае чалавечае сэрца”.

А што ж прывяло нас да такой жудаснай катастрофы? Хто вінаваты, што так званы мірны атам узбунтаваўся і выйшаў з-пад кантролю?

На памяць прыходзіць артыкул “Сповідзь вяртання” **Анатолія Казлова**, які нарадзіўся і жыў у вёсцы Асінаўка Краснапольскага раёна. Аўтар апавядае, што пры ўездзе ў Краснаполле ўзвышаецца стэла, пастаўленая незадоўга да 1986 г. «Цяпер яна нібы прарочы сімвал: вялізны калючы шар-атам на сімвалічных жалезабетонных снапках каласоў. Архітэктар як быццам знарок уклаў у сваё “тварэнне” злавесны сэнс, пазначыў, што краснапольскія палі будучы шчодрасясеюны не толькі зернем, але і нябачнымі атрутнымі часцінкамі цэзію, плутонію, ёду, тэлуру...» – дзеліцца развагамі письменнік.

Давялося прачытаць шмат твораў пра чарнобыльскую трагедыю і яе прычыны. На думку **Алеся Марціновіча**, “у прыродзе, у свеце ёсць узаемасувязі, патлумачыць якія наўрад ці калінебудзь удасца”. А галоўны чыннік – непрадуманая дзейнасць чалавека, самаўпэўненасць, ігнараванне відавочных правілаў бяспекі.

Міколу Маляўку атамная станцыя ўяўляецца вулканам. На ёй людзі...

*Гаспадарылі, як дзеці,
Бы рэактар выбуховы –
Гэта ж тая печ надзейная,
У якой палаюць дровы.
І вулкан жыццё захмарыў,
І цяпер яшчэ, патухшы,
Ён нявечыць нашы мары,
Нашы сэрцы, нашы душы...*

Чарнобыль высвеціў многія загану савецкага часу – крывадушнасць, імкненне вярхоў лагіраваць рэчаіснасць, утойваць ад грамадскасці са-

праўднае становішча і памеры катастрофы. Пераканальна пра гэта апавядае пісьменнік **Анатоль Бароўскі** ў нарысе “Крык у пустыні”. Герой яго нарыса Сяргей Цыцура, заслужаны энергетык Беларусі, ветэран вайны і працы, называе аварыю вайной, бо “была эвакуацыя, была смерць, былі няпраўда і адначасова гераізм людзей...”. Многія сябры-энергетыкі Сяргея заўчасна адышлі ў лепшы свет і вяртаюцца да яго ў снах з пытаннем: чаму ў мірны час загінулі людзі?

Сяргей адчувае, што не можа сказаць ім усёй праўды, і таму сам сабе робіцца ненавісны. “...Сорамна мне за хлусню – усё жыццё вучылі нас гаварыць толькі чыстую праўду, а ў жыцці мы гаварылі толькі няпраўду, крывілі душой... Прабачце мне, ветэраны, даруйце за двурушнасць – я ж дзіця свайго часу, тых уяўных ідэалаў, што нам падсоўвалі ўвесь час...” – вінаваціцца герой А. Бароўскага.

Многія паэты задаюць тое самае пытанне. Напрыклад, **Мікола Трафімчук** у вершы “Дзве эпохі” абмалёўвае найбольшыя недахопы сацыялістычнага ладу: няшчырасць, паказушнасць, звычка выдаць жаданае за здзейсненае...

*Пасадзілі сады ўверх карэннем
Пасярод пыльных бур, мерзлаты.
Пяцігодка для ўроду... Нядрэнна!
Мала, плён каб сабраць, тры гады.*

*Мала ў лозунг і колер паверыць,
Нельга невукам верыць, лгунам.
І даўжэла-вышэла з паперы,
З абясцэненых бляшак сцяна.*

Бодем прасякнуты верш “ЧДУ” (часова дапушчальны ўзровень радыяцыі) **Зінаіды Дудзюк**:

*Усё дапушчальна, калі дапускаем
Разбой і нікчэмнасць, убоства і хлуд.
І горбіцца зябка пад доляю люд,
І ходзіць між намі не мечаны Каін.*

*На колькі пакутных разлічана год
Часовасць жыцця і часовасць хваробы?
Здаля пагражае часовасць народу,
Гісторыя помніць і гэтка зыход.*

Гэтай жа тэме прысвечаны вершы Мікалая Віняцкага (“Санет”), Уладзіміра Мазго (“Дэзактывацыя”), Марыі Гудковай (“Крык”).

Духоўны заняпад нацыі – адна з прычын бяды, у якой знаходзіцца грамадства. У паэме “Зязюля” **Сяргея Законнікава** ёсць такое кранальнае пяцірадкоўе – “Галасаванне”:

*Нічога не бачым, нічога не чуем:
Праўда галосіць, а мы “за!” – галасуем,
Воля галосіць, а мы “за!” – галасуем,
Доля галосіць, а мы “за!” галасуем...
І самі галосім, але “за!” галасуем.*

Кожнаму, у каго жывая і чулая душа, цяжка чытаць гэтыя напоўненыя жалем, шкадаваннем і абурэннем радкі.

Паэма “Зязюля” прысвечана Васілю Быкаву, гэта адзін з самых моцных твораў пра Чарнобыльскую катастрофу. Зязюлю аўтар успрымае як “заведзены Богам гадзіннік жыцця”. Птушка атаясамліваецца аўтарам з пакутніцай-маці, якая страціла дзіця: “І зязюляю шэраю / Стала навечна матуля / Для яе на пагосце / Сышоўся цяпер белы свет”. Смерць дзіцяці спараджае такі сюррэалістычны вобраз: “Мне часта мроіцца, сніцца адно і тое ж. / Назіраю, быццам з галёркі: / Зямля гайдаецца калыскай пустою / На цвічку самотнае зоркі”.

Хочацца спыніцца на нізцы вершаў **Галіны Дашкевіч**, бо значная частка іх стварае ўражанне гармоніі, душэўнай раўнавагі, спакою, дабрыні. Якім замілаваннем да роднай зямлі, мовы прасякнуты яе творы!

*Верасніца, Любавічы, Азяраны...
Так ласкава, нібы сонейка ўранні,
Зіхацяць, пераліваюцца, струменяць
Словы родныя пяшчотна, задуменна.*

*...Верасніца, Любавічы, Азяраны,
Вы – як кветкі на абрусе саматканым;
Дыяменты роднай мовы беларускай;
Вымаўляю – і пяю не напяюся.*

Родную мову апявае і наступны верш:

*На Палессі не гавораць, а спяваюць,
Мову родную да сэрца прытуляюць.
Так дзядуля мой спрадвеку рэзаў бохан,
Як свяцейшы скарб, дарованы ад Бога.*

Малюнак шчаслівага мірнага жыцця мы бачым і ў вершы “У маёй хаце цуды – сонцы свецяць”.

І як жа кантрастуюць з гэтымі карцінамі сямейнай радасці творы “Жанчына ў чорным”, “Сповідзь палешука”, “У Паселічах болей не селяцца”, “Малітва” – з іх адвечным нязбытным пытаннем:

*Завошта нам такія мукі?
Чым правініўся перад Богам
Народ мой шчыры, працавіты?
Мой край заселены трывогай,
Палынным смерчам апавіты.*

“Атама ахвярай” стаў шаснаццацігадовы юнак, якога хавае дзед “у Хільчыцах, пад Туравам старым”.

*Юначыя няздзейсненыя мары,
Як ластаўкі бяскрылыя, у труне,
Палешукі з пакутаю на тварах
Дзяцей і ўнукаў трацяць на вайне.*

*Вайне нябачнай, ды не мени жажлівай,
Дзе кулі-невідзімкі ў сэрца б’юць,
Дзе атамным дажджом спавіта ніва,
Дзе атамныя досвітки ўстаюць.*

Вядома, што пасля высялення з зоны многія людзі не знайшлі сабе належнага прытулку і чалавечага спакою і вымушаны былі вярнуцца назад. Пра гэта верш “Навалокі”:

*– Куды ж мне? – ўздыхнула глыбока. –
Каму я патрэбна, старая?
“Чарнобыльскія навалокі” –
Так нелюдзі нас называюць.*

*Бабулька жыве самасёлам
У вёсцы былой, пахаванай,
Адна на ўсё наваколле,
Як птушка з крылом паламаным.*

Верш “Малітвы” **Сяргея Давідовіча** – сканцэнтраваны агляд беларускай гісторыі савецкага часу: калектывізацыя (“Чаму замест хлеба даюць працадні і пухнуць ад голаду нашыя дзеці?”), рэпрэсіі сталінскіх часоў («Мы ў змрочных бараках жывымі гніём, тут кожны з нас гіне як “вораг народа»»), “полымя жудкае вайны ненавіснай”, Афганістан (“А што беларускі юнак і душман маглі падзяліць між сабой? Невядома...”). Напрыканцы – Чарнобыль і ўсё, што ён прынёс:

*Зямля, што заўсёды, спрадвеку была
Сагрэтая працай, палітая потам,
Якая карміла і продкаў, і нас, –
Ужо не зямля нашых продкаў, а зона.
Жывыя і мёртвыя – хто мы цяпер?
Мы – выбуху цені, ахвяры сістэмы.
Мы зніклі – ні нас, ні жыцця тут няма,
Як помнік злачынству – ёсць мёртвая зона.*

Шмат гадоў прайшло з тае пары. Многіх сведкаў катастрофы – як ахвяр, так і ліквідатараў – ужо няма на свеце. Вырасла новае пакаленне, якое мала ведае пра Чарнобыль і пра тое, як ён паўплываў на жыццё і здароўе нацыі. Але каб не было на Зямлі падобных трагедый, трэба навучыцца жыць па праўдзе і сумленні, атрымліваць урокі з перажытага...

Васіль Жуковіч у вершы “Бывай, бывай, дваццатае стагоддзе!” выказвае выпакутаванае пытанне: “Мая краіна, пойдзеш ты куды? / Няўжо ты здрадзіш праўдзе і свабодзе?!”

Галіна Дашкевіч вершам “Радыяцыя сэрцы зашкальвае...” заклікае беларусаў:

*Успомнім постаці гордыя продкаў,
З імі вечнасію мы павязаны.
Успомнім... Прытыць шуміць наводкай:
Выжыць мы абавязаны.*

Галіна ДЗЯТЛАВА,
галоўны бібліятэкар Магілёўскай абласной бібліятэкі

ЖЫЦЬ З ЗАХАПЛЕННЕМ ДА 95-ГОДДЗЯ ВІКТАРА АРЦЕМ'ЕВА

Найстарэйшы сёння пісьменнік Магілёўскага краю Віктар Арцём'еў нарадзіўся 21 сакавіка 1927 г. на хутары з шасці двароў Чарэйцаў Круг каля вёскі Радзішына Шклоўскага раёна. Сям'я была вялікая: бацька Іван Лукіч, маці Маўра Мітрафанаўна, бабуля Хадора, сёстры Надзея, Марыя, Роза, браты Леанід і Анатолій.

Дзіцячыя гады запомніліся спевамі жаўрукоў і посвістам шпакоў, вабнымі малюнкамі прыроды, бываліцамі, якія баілі суседзі-хутаране, казкам і народнымі песнямі бабулі Хадоры. Хлапчуку глыбока запалі ў душу лірычныя радкі А. Пушкіна, М. Някрасава, Я. Купалы і Я. Коласа, якія на памяць вучылі старэйшыя сёстры Надзея і Марыя. В. Арцём'еў удзячны першым настаўнікам Вользе і Фёдару Лук'янавым. Яны запрашалі да сябе і прапаноўвалі кнігі з сямейнай бібліятэкі, першай была аповесць “Дрыгва” Якуба Коласа, што моцна ўразіла.

У вайну бацька Віктара служыў пад Масквой, пайшоў добраахвотнікам. Уся мужчынская праца ў сям'і лягла на плечы 14-гадовага юнака. Ён стаў сведкам цяжкага адступлення нашых воінскіх падраздзяленняў у 1941 г., на свае вочы бачыў палонных чырвонаармейцаў, здзекі акупантаў і паліцаяў, знішчэнне яўрэяў, прымусовае перасяленне, голад, страты родных і аднавяскоўцаў. Галоўным святам на ўсё жыццё для яго стаў Дзень Перамогі.

Хлопец, які больш за ўсё любіў чытаць, звязаў жыццё з кнігай, абраў бібліятэчнае аддзяленне Магілёўскага культасветвучылішча. Пасля заканчэння яго ў 1948 г. быў накіраваны загадчыкам Парыцкай раённай бібліятэкі Бабруйскай вобласці. Да 1969 г. працаваў ва ўстановах культуры на розных пасадах, у тым ліку загадчыкам аддзела культуры Чэрыкаўскага райвыканкама, інспектарам па бібліятэках упраўлення культуры Магілёўскага аблвыканкама, метадыстам і загадчыкам метадычнага аддзела Магілёўскай абласной бібліятэкі імя У. І. Леніна. З 1969 да 1987 гг. працаваў выкладчыкам Магілёўскага бібліятэчнага тэхнікума імя А. С. Пушкіна.

Прыступкамі да пісьменніцкай дзейнасці стала напісанне нататак і артыкулаў для школьнай насценнай газеты яшчэ ў Радзішынскай школе. З тае пары і ў Ардацкай сямігодцы, і ў Ма-

гілёўскім культасветвучылішчы Віктар рабіў насценную газету, а са жніўня 1948 г. і на ўсё жыццё стаў актыўным няштатным журналістам мясцовых і рэспубліканскіх друкаваных выданняў.

З канца 1970-х гг. Віктар Іванавіч па сумяшчальніцтве працаваў карэспандэнтам-арганізатарам Бюро прапаганды мастацкай літаратуры Саюза пісьменнікаў БССР. З удзелам Аляксея Пысіна, які на той час узначальваў абласную пісьменніцкую арганізацыю, ладзіў літаратурныя сустрэчы. Гэта паспрыяла знаёмству з выдатнымі паэтамі, празаікамі, крытыкамі: І. Чыгрынавым, В. Карамазавым, Р. Баравіковай, Н. Гілевічам, Я. Янішчыц, М. Маляўкам і многімі іншымі. В. Арцём'еў чуў літаратурныя выступленні Я. Коласа, К. Крапівы, П. Броўкі, С. Грахоўскага, К. Сіманова, Я. Далматоўскага, Р. Казаковай, меў кароткую размову з В. Быкавым, Р. Барадзіліным, А. Вазнясенскім... Некалькі гадоў ліставаўся з Я. Брылём.

У асабістай бібліятэцы В. Арцём'ева больш за 200 асобнікаў з аўтографамі вядомых пісьменнікаў. В. Арцём'еў стаў галоўным біёграфам, даследчыкам і прапагандыстам літаратурнай спадчыны Аляксея Пысіна. Віктар Іванавіч ад-

даў шмат намаганняў для папулярызавання яго творчасці. Пісаў артыкулы ў рэспубліканскім і абласным друку, выдаў зборнікі “Вянок Аляксею Пысіну”, “Пысіны: ад прапрадзяды да праўнукаў”, “Урокі Аляксея Пысіна: гісторыі вершаў, нарысы”, “Мая пысініяна”, “Бібліятэка паэта Аляксея Пысіна”. У 2020 г. да 100-годдзя паэта выдаў сваю галоўную кнігу “Народны душою...”, дзе здолеў на поўны рост паказаць постаць Аляксея Васілевіча, яго паэтычны талент, абапіраючыся не толькі на ўласнае меркаванне, але і на пацверджанне навукоўцаў і пісьменнікаў М. Аўрамчыка, Р. Барадуліна, Я. Брыля, Р. Бярозкіна, У. Гніламедава, В. Карамазова, Т. Хоміч і іншых.

З мэтай захавання памяці і папулярызавання творчасці А. Пысіна Магілёўскай абласной бібліятэкай з 2010 г. ладзяцца Пысінскія чытанні. Віктар Іванавіч выступае там і кожны год прэзентуе новую кнігу. Да Пысінскіх чытанняў 2022 г. падрыхтаваў выданне “Як промні вечнасці радкі”, яно дапаўняе кнігаліччэ пра жыццё і творчасць пісьменніка.

Віктар Арцём’еў даследаваў творчасць Анатоля Сербантовіча і прысвяціў літаратурны вянок паэту-аднавяскоўцу, які “звонкім шкоўскім жарванкам з высокага берага рэчкі Бася ля вёскі Ордаць узяцеў у зеніт беларускай паэзіі і зачараваў чытачоў шматгалосай і шматфарбнай мелодыяй вершаў” (А. Пысін). Выдатнаму паэту Івану Пехцераву, з кім сябраваў доўгія гады, прысвяціў кнігу “Пясняр зямлі магілёўскай”.

Родныя мясціны натхнілі В. Арцём’ева на стварэнне краязнаўчых зборнікаў “Чарэйцаў Круг”, “Радзішына”, “Цячэ рэчка Бася”, “Шчодрасць душы”. А галоўнай кнігай жыцця Віктар Іванавіч лічыць выданне “Пісьменнікі і кнігі”. У ім змешчаны ўспаміны пра вядомых беларускіх пісьменнікаў, дзясяткі тэкстаў аўтографу, уласныя рэцэнзіі на кнігі пісьменнікаў-магіляўчан, нататкі пра літаратурныя сустрэчы. Віктар Іванавіч піша толькі пра тое, што сам перажыў ці добра ведае.

Акрамя журналісцкай і літаратуразнаўчай працы Віктар Іванавіч і сам рыфмуе. Стварае прысвячэнні, грамадзянскія і лірычныя вершы, гумарыстычныя і сатырычныя, эсэ, рыфмаваныя апавяданні.

Віктар Іванавіч стаяў ля вытокаў стварэння літаратурнага аб’яднання “Ветэран” пры Магілёўскім гарадскім Савеце ветэранаў, доўгі час быў яго актыўным удзельнікам, намеснікам старшыні аб’яднання і галоўным рэдактарам літаратурных зборнікаў “Вясёлка над Дняпром”, “Рэха часу”, “Мы помнім усё”, “Наша слова – вам”. У апошнія гады ён не так часта ўдзельнічае ў пасяджэннях аб’яднання, але застаецца час-

тым госцем у маладзёжных аўдыторыях: школах, каледжах, універсітэтах, бібліятэках. Чытае новыя творы, дзеліцца павучальнымі эпізодамі доўгага жыццёвага шляху, расказвае пра падзеі Вялікай Айчыннай вайны, разважае з дзецьмі пра чалавечыя каштоўнасці.

Балючая для Арцём’ева-пісьменніка моўная праблема. Ён упэўнены, што родная мова – наймацнейшы падмурак нацыянальнай культуры, але ў цяперашні час яе становішча не найлепшае.

У чым сакрэт даўгалецця і творчай актыўнасці Віктара Арцём’ева? У інтэрв’ю Алене Максімавай “Несбыточное сбывается”, надрукаваным у газеце “Веснік Магілёва” 12 красавіка 2017 г., пісьменнік прызнаўся, што любіць падарожнічаць, гаманіць з цікавымі людзьмі, даглядаць кветкі, слухаць музыку, класіку і народную, адно з хобі – фатаграфія, асабліва пейзажная, а таксама зэльніцтва: “Штогод збіраю больш за два дзясяткі найменняў траў, ведаю карысць і шкоду кожнай, раблю вітамінныя і лячэбныя адвары, настоі...” Чытанне – галоўнае захапленне Віктара Іванавіча: яно знімае стрэс, паляпшае сон, падаўжае жыццё.

Віктар Іванавіч – чалавек прагрэсіўны, адкрыты да ўсяго новага, ён не страціў цікавасці да жыцця і прагі да пазнання новага. У паважаным узросце асвоіў камп’ютар, карыстаецца электроннай поштай і інтэрнэтам. Усё жыццё ён сумленна служыць яе Вялікасці Кнізе, чым і ганарыцца!

Творчыя поспехі і грамадская праца В. Арцём’ева атрымалі высокую ацэнку: ён лаўрэат Прэміі імя Якуба Усікава Магілёўскага абласнога аддзялення Саюза пісьменнікаў Беларусі. У 1967 г. імя В. Арцём’ева занесена ў Кнігу гонару ўпраўлення культуры Магілёўскага аблвыканкама. Віктар Іванавіч мае нагрудныя знакі “За выдатную працу” Міністэрства культуры СССР і “Танаровы ветэран Беларускага грамадскага аб’яднання ветэранаў”, некалькі юбілейных медалёў і дзясяткі ганаровых граматаў.

Галоўная выснова доўгага жыцця Арцём’ева – *нязбытнае збываецца*. Нават у самым смелых марах ён не мог уявіць, што дажыве да такіх гадоў, стане пісьменнікам, а сёння ў яго больш за 30 кніг і брашур! У творчых планах літаратура выданне яшчэ адной кнігі з рабочай назвай “З вышыні гадоў”.

Віктар Арцём’еў наказвае маладым: “*Паверце, калі нечым займаешся з захапленнем, то жыццё становіцца цікавым, змястоўным, лепшым і даўжэйшым. Любіце сваіх бацькоў, родных, малую радзіму, матчыну мову і Айчыну. Будзьце патрыётамі!*”

У ВЯНОК ПРАФЕСАРУ АЛЯКСЕЮ ПЯТКЕВІЧУ

Аляксей Міхайлавіч Пяткевіч (30 сакавіка 1931 г., вёска Навы Свержань Стаўбцоўскага павета – 11 сакавіка 2022 г., Гродна) – прафесар, літаратуразнаўца, крытык, фалькларыст, гісторык беларускай літаратуры і культуры, педагог і краязнаўца.

У 1954 г. скончыў філалагічны факультэт

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у 1957 г. – аспірантуру пры кафедры беларускай літаратуры БДУ. А. Пяткевіч стаяў ля вытокаў развіцця філалагічнай адукацыі на Гродзеншчыне, практычна ўсё жыццё прысвяціў Гродзенскаму дзяржаўнаму ўніверсітэту імя Янкі Купалы (да 1978 г. педінстытут).

Балюча ўспрымаць страту такога волата культуры. Не хочацца гаварыць пра шаноўнага мэтра ў мінулым часе. Да канца доўгага і незвычайна змястоўнага жыцця Аляксей Міхайлавіч заставаўся шпаркім, энергічным чалавекам, але, разам з тым, зусім не мітуслівым, а спакойным, уважлівым, разважным. Яго адметнасцю была выключная талерантнасць, абсалютная карэктнасць. Гэта быў класічны інтэлігентны вучоны-энцыклапедыст, мысляр з цудоўным аратарскім майстэрствам, феноменальнай памяццю, вытанчанымі шляхецкімі жэстамі, прыгожым акадэмічным і навукова-папулярным стылем друкаванага радка. Сапраўдны асветнік, нястомны прапагандыст беларускай літаратуры і культуры, краязнаўства Гродзеншчыны. Адданы Беларусі, патрыёт, мудрэц. Яскравай рысай ягонага характару была і сціпласць у манерах, паводзінах. Ён ніколі не выстаўляў напаказ свае наймаверныя заслугі, дасягненні, шматлікія фундаментальныя працы. Пры гэтым заўсёды радаваўся, цешыўся ўсім, нават самым сціплым, здабыткам калег.

Смуткуюць і родныя, і калегі навукоўца, а таксама сябры-землякі ды пакаленні студэнц-

кай моладзі, выхаванай педагогам. У асобе Аляксея Міхайлавіча Беларусь страціла шматграннага творцу, глыбокага даследчыка рэгіянальнай культурна-асветніцкай традыцыі... Настаўніка... Грамадзяніна... Чалавека...

Згадаем словы самога Педагога: “Роля настаўніка-славесніка, безумоўна, велізарная, і найперш яна гуманістычная, бо настаўнік заўжды на перадавым краі асветы, ён, на сутнасці, павінен быць асветнікам. А асветніцтва – гэта не толькі выкладанне сваёй дысцыпліны, гэта яшчэ і навучанне жыццёвай навуцы. Настаўнік-філолаг павінен не толькі выкладаць мову і літаратуру, але і адкрываць моладзі яе народ, вучыць шанаваць сваё. Ён павінен уплываць на дзіцячыя душы ў самым высакародным кірунку, каб гэтыя душы жылі па-людску. <...>

У даўнія часы шляхецкая інтэлігенцыя з маленства набывала веды не толькі ад бацькоў, але і ад шматлікіх хатніх настаўнікаў. Гэтыя дзеці ўжо з малых гадоў былі эрудытамі, іх душы былі разбуджаны ў першыя гады жыцця. А пасля стала лічыцца, што калі ты не гуманітарый, ты зусім не абавязаны добра ведаць нацыянальную і тым больш сусветную спадчыну. Аднак вузкі спецыяліст – кепскі спецыяліст... Цывілізацыя развіваецца, калі існуе багатая і развітая культура. Без гэтага не можа быць тэхнічнага ці эканамічнага прагрэсу. Таму я і ўзяўся за выкладанне беларускай культуры, каб узбагаціць выкладанне мовы і літаратуры” (Роднае слова, 2021, № 3).

Застаецца багатая інтэлектуальна-духоўная спадчына навукоўцы. Больш як паўтысячы літаратуразнаўчых і культуралагічных прац, у тым ліку 17 кніг.

Міхаіл ПАЖАРЫЦКІ,

бібліятэкар I катэгорыі навуковай бібліятэкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы.

Аляксей Пяткевіч – адзін з першых аўтараў “Роднага слова”. У часопісе былі змешчаны яго публікацыі «Партрэт у літаратурным творы: Партрэтная характарыстыка герояў рамана Івана Мележа “Людзі на балоце»» (1988, № 10), «...І Нёман недалёка”: Гродзенскія адрасы М. Багдановіча» (1991, № 3), “Рака, што працякла праз сэрца: Нёман у творчасці Якуба Коласа” (1997, № 11), “Паэзія з сялянскіх ніў: Творчасць і лёс Міхася Васілька” (2005, № 11).

Пра педагога і навукоўцу апублікаваны артыкулы “Слова пра настаўніка: Аляксей Пяткевіч і Гродна” М. Пажарыцкага (2001, № 3), “Асветнік Аляксей Пяткевіч – абраннік традыцыі” І. Жука (2006, № 3), а таксама грунтоўнае інтэрв’ю М. Грынько «“Нёман і Гародня сталі дарагімі таму, што мне было ўтульна ў студэнцкай аўдыторыі”: Да 90-годдзя з дня нараджэння прафесара Аляксея Пяткевіча» (2021, № 3).

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Да стагоддзя Інбелкульты

Вераніка КУРЦОВА,
кандыдат філалагічных навук

ДЗЕЙНАСЦЬ ДЫЯЛЕКТАЛАГІЧНАЙ КАМІСІІ ІНСТЫТУТА БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ І ЯЕ НАБЫТКІ

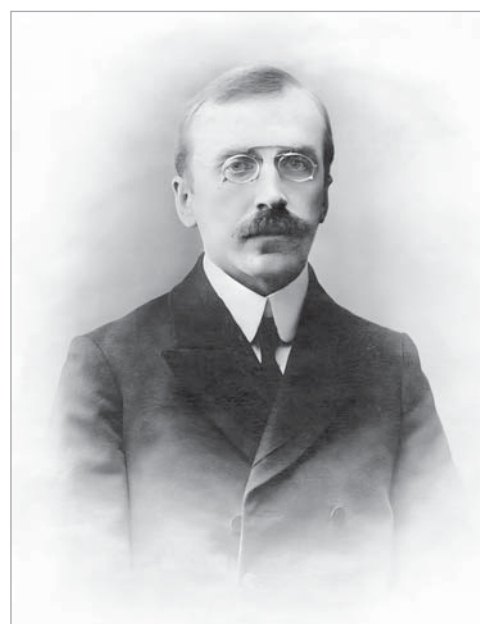
Заканчэнне. Пачатак у № 3.

ПАВЕЛ РАСТАРГУЕЎ ЯК АДЗІН З ВЫДАТНЫХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ ДЫЯЛЕКТАЛАГІЧНАЙ КАМІСІІ

У складзе Дыялекталагічнай камісіі прафесару Паўлу Растаргуеву* належыць асаблівае месца: у беларускім нацыянальным мовазнаўстве ён стаў пачынальнікам дыялекталагічнага вывучэння жывой беларускай мовы. Якраз пра гэта пісаў Пётр Бузук: “...Павел Андрэвіч Растаргуеў быў адным з першых, хто пачаў дыялекталагічную працу ў Беларусі” (цыт. паводле: [23, с. 4–5]). Працаваць у Інстытуце беларускай культуры ў якасці правадзейнага члена гуманітарнай секцыі мовазнаўца пачаў у 1924 г., але з перапіскі П. Растаргуева з Я. Карскім вядома, што запрашэнне прыехаць у Мінск для выкладання ў БДУ ён атрымаў не пазней за кастрычнік 1920 г. [24, с. 278]. Аднак пераезд тады не адбыўся.

Навукова-даследчая дзейнасць П. Растаргуева ў Інбелкульце была непрацяглай – з канца 1924 да 1928 г.**. У 1928 г. ён катэгарычна адмовіўся заставацца тут на працы [25, с. 285], вярнуўся ў Маскву і прадоўжыў выкладчыцкую і навуковую дзейнасць.

Нягледзячы на вельмі абмежаваны тэрмін супрацоўніцтва з Інстытутам беларускай культуры, даследчык паспеў зрабіць досыць многа. У навуковай літаратуры ўказваецца, што, працуючы ў складзе гуманітарнай секцыі, ён “апублікаваў каля 20 даследаванняў, прысвечаных розным пытанням беларускай мовы” [23, с. 4]. Пачаткам навуковага супрацоўніцтва з акадэмічнай установай варта лічыць падрыхтаваны ім рукапіс “Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі”. Якраз у лісце ў Інбелкульт, датаваным

Павел Растаргуеў.

сакавіком 1925 г., Растаргуеў спрабаваў высветліць пытанні з друкам працы [26].

Галоўным напрамкам у навуковых даследаваннях П. Растаргуева было вывучэнне беларуска-рускага сумежжа. Яго цікавілі беларускія і рускія гаворкі кантактнай зоны ў іх гістарычным развіцці і сучасным стане. Прадметам асаблівага навуковага інтарэсу мовазнаўцы сталі гаворкі Браншчыны (часткова Чарнігаўшчыны), а таксама Смаленшчыны. У навуковай лінгвістычнай літаратуры яны вызначаюцца як гаворкі з беларускай моўнай асновай.

Вывучэнню названага дыялектнага абшару прысвечана найбольшая колькасць даследаванняў П. Растаргуева: “Товоры восточных уездов Гомельской губернии в их современном состоянии” (1926), “К вопросу о ляхских чертах в бе-

У папярэдніх нумарах “Роднага слова” Вераніка Курцова разгледзела дзейнасць Слоўнікавай (№ 1) і Тэрміналагічнай (№ 2) камісій Інстытута беларускай культуры і іх набыткі.

* Падрабязней пра жыццё і дзейнасць *Паўла Растаргуева* гл.: Міхайлаў, П. Даследчык беларускай мовы Павел Растаргуеў / П. Міхайлаў, Н. Цяслюк // Роднае слова. – 2021. – № 8. – С. 55–57. – Заўвага рэд.

** Магчыма, працу ў Інбелкульце П. Растаргуеў спыніў у самым пачатку 1928 г. [25, с. 285].

лорусской фонетики” (1927), “Да характарыстыкі беларускіх гаворак” (1928) і інш. Адметнай навукова-даследчай працай, у якой ахарактарызаваны гаворкі сучаснага бранска-гомельскага арэала (былыя паўночныя паветы Чарнігаўскай губерні: Старадубскі, Мглінскі, Суражскі, Навазыбкаўскі і заходняя частка Трубчэўскага павета Арлоўскай губерні), з’яўляецца манаграфія, вядомая ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве пад назвай “Северско-белорусский говор. Исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров” (1927), хоць першапачаткова падрыхтаваны рукапіс меў назву “Северо-черниговский говор” [27, с. 282].

Праведзенае манаграфічнае даследаванне было адметным па навуковых высновах. Аўтар вызначыў, па-першае, што “северска-беларуская гаворка, хоць геаграфічна і належыць да паўночна-ўсходніх беларускіх гаворак, мае шэраг рыс, агульных з паўднёва-заходнімі беларускімі гаворкамі і невядомых іншым чыстым гаворкам Беларусі”, па-другое, што “гаворкі, якія мяжуюць непасрэдна з северска-беларускімі з захаду, поўначы, усходу і поўдня, адрозніваюцца ад іх шэрагам фанетычных і марфалагічных з’яў”. Грунтуючыся на гэтых дзвюх высновах, ён зрабіў наступнае заключэнне: “Прымаючы да ўвагі гэтыя адрозненні і асаблівасці гаворак, выдзяляю іх у асобную групу беларускіх гаворак і называю іх северска-беларускімі, інакш кажучы, у носьбітах гаворак бачу патомкаў старажытных севяран, якія тэрытарыяльна, праўда, пашырыліся на паўночным усходзе і захадзе за кошт сваіх суседзяў” [28, с. 217].

Апублікаванае даследаванне выклікала жывы інтарэс у тагачасных навуковых колах. Вартасць і значнасць навукова-даследчай працы для ўсходнеславянскага мовазнаўства засведчана адметнай узнагародай: манаграфія “Северско-белорусский говор...” у 1928 г. Рускім геаграфічным таварыствам была адзначана залатым медалём.

Нягледзячы на высокае прызнанне даследавання, лінгвістычная эліта неадназначна прыняла высновы, зробленыя Паўлам Растаргуевым.

Яўхім Карскі пісаў: “Галоўная заслуга аўтара ў тым, што ён зафіксаваў факты гаворкі ў цэлым і зрабіў гэта бесстаронне. Гэтым ён не абмежаваўся і зрабіў спробу падвесці сюды і гісторыка-этнаграфічную аснову... У выкладанні фактаў адзначаюцца і рысы, падобныя з велікарускімі, а таксама вылучаюцца тыя рэдкія выпадкі ўплыву маларускага поўдня, якія не могуць не патрапіць на вочы чытачу” [29, с. 474].

З’явілася таксама рэцэнзія П. Бузука. Вось меркаванне старшыні Дыялекталагічнай камісіі: “Пры вывучэнні геаграфіі паасобных з’яў беларускай этнаграфічнай тэрыторыі даследчыцкая праца праф. Растаргуева пазбаўляе неабходнас-

ці самому асабіста праверыць, якімі з’яўляюцца адносіны гэтай тэрыторыі да той ці іншай з’явы. У гэтым галоўная заслуга разгледжанай працы праф. Растаргуева” [30, с. 375]. Выснову прафесара Растаргуева, што даследаваныя гаворкі “становяць сабой паасобную дыялектычную групу беларускае мовы”, П. Бузук не прыняў. Адпаведна П. Бузук не прыняў аргументацыі П. Растаргуева, што вылучэнне дадзеных гаворак у асобную дыялектную групу абумоўліваецца іх неадпаведнасцю класіфікацыі паводле акадэміка Карскага, які лічыў гэтую тэрыторыю мяккаэрай, а таксама класіфікацыі, прапанаванай складальнікамі карты “Опыт диалектологической карты русского языка в Европе”, “якія падзялілі гэтыя гаворкі паміж паўднёва-заходняй і паўночна-ўсходняй дыялектычнымі краінамі*”. Але з думкай Растаргуева, што гаворкі – “патомкі гаворак быўшых севяран”, Бузук згаджаўся: “Цалкам магчыма, што, апроч дрыгавічоў, радзімічаў і крывічоў, у склад будучых беларусаў увайшлі і севяране, але мы не лічым даведзеным, што цалкам усе севяране без рэшты прынялі ўдзел ва ўтварэнні беларускай нацыі; часціна іх магла адысці да будучых украінцаў” [30, с. 375].

Такім чынам, з выяўленай этнагенетычнай адрознасцю гаворак гістарычна кантактнай беларуска-рускай зоны, адлюстраванай у выснове П. Растаргуева аб тым, што **даследаваныя гаворкі ў абшары беларускага дыялектнага масіву з’яўляюцца іх асобнай групай**, ва ўсходнеславянскай славістыцы не згадзіліся.

Сёння ў беларускім мовазнаўстве здзейснены шэраг лінгвагеаграфічных праектаў, сярод якіх і комплекснае лінгвагеаграфічнае даследаванне “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” (1963). Матэрыялы гэтай фундаментальнай працы дазваляюць спраўдзіць ці не прызнаць высновы П. Растаргуева пра асаблівы статус паўднёва-ўсходняй часткі беларускіх гаворак (з працягам на сучаснай тэрыторыі Заходняй Браншчыны).

Паводле вынікаў рэкартаграфічнага абагульнення матэрыялаў дыялекталагічнага атласа ў межах нацыянальнага беларускага лінгваландшафту былі вылучаны згрупаванні гаворак культурна-гістарычнага тыпу. Гэта так званыя занальныя структурна-тэрытарыяльныя ўтварэнні, якія маюць комплекс адрозных асаблівасцей, што характарызуюць іх пераважна з аднаго (часам некалькіх) структурнага ўзроўню. У гаворках беларускай мовы вылучана пяць асноўных дыялектных зон, адна з іх паўднёва-ўсходняя.

* Аўтарскаму паняццю “паміж паўднёва-заходняй і паўночна-ўсходняй дыялектычнымі краінамі” адпавядае паняцце “паміж паўднёва-заходнім і паўночна-ўсходнім дыялектамі”.

Паўднёва-ўсходняя дыялектная зона – адметнае згрупаванне беларускіх гаворак на паўднёвым усходзе Беларусі. Утварэнне мае недастаткова выразныя тэрытарыяльныя межы. У склад паўднёва-ўсходняй зоны ўваходзяць гаворкі Гомельшчыны, частка ці нават усе гаворкі ўсходняга Палесся і паўднёва-ўсходніх раёнаў Міншчыны, гаворкі Магілёўшчыны. У адносінах да гісторыі складвання, напрамкаў і вектараў развіцця занальных згрупаванняў гаворак звычайна фарміруюцца за кошт напластавання ў іх асаблівасцей суседніх моў, іх гаворак. Такі вектар развіцця характэрны для большасці занальных згрупаванняў гаворак беларускай мовы. У адрозненне ад іх **паўднёва-ўсходняя зона складалася і вылучаецца як частка нейкай асобнай беларускай (усходнеславянскай) агульнасці гаворак у мінулым** [4, с. 512]. Гэта азначае, што паўднёва-ўсходняя зона гаворак беларускай мовы – адметнае, гістарычна складзенае рэгіянальнае адасабленне гаворак, распаўсюджаных на паўднёва-ўсходнім абшары беларускай дыялектнай мовы.

Атрыманая лінгвагеаграфічным шляхам высновы аб статусе гаворак паўднёва-ўсходняй зоны фактычна цалкам спраўдзілі заключэнне П. Растаргуева аб іх адрознасці ў межах кантактнага беларуска-рускага арэала. Дыялектная асобнасць гэтых гаворак грунтуецца на шэрагу адметных рыс, уласцівых ім. У комплексе асаблівасцей гэтай тэрыторыі вылучаюцца: адрозненне глухіх-звонкіх зычных у канцы слова і перад глухімі зычнымі, дзеяслоўныя формы *ідом, пяком*; формы неазначальных дзеясловаў тыпу *берагіці, стрыгіці, пеціці*; канструкцыі з прыназоўнікам *паўз (выз)* тыпу *бег паўз сад*; словы *ёмка* ‘чапля’, *карэц* ‘конаўка, кружка’, *адонак, адзёнак* ‘памосткі ў стозе’ і іншыя [31, с. 198].

Многія рысы адрознівальнага моўнага комплексу асаблівасцей, характэрных для беларускіх гаворак паўднёва-ўсходняй зоны, захоўваюцца, як гэта вызначана лінгвагеаграфічным вывучэннем гаворак рускай мовы, у прылеглых да іх гаворках на тэрыторыі Навазыбкава, Старадуба Браншчыны. Паводле адной з лінгвагеаграфічных класіфікацый і групавак гэтых гаворак яны выдзяляюцца ў асобны навазыбкаўскі дыялектны тып [32, с. 145–147].

Усё гэта сведчыць: Павел Андрэевіч Растаргуеў у 20-я гг. ХХ ст. ажыццявіў аб’ектыўны аналіз наяўных дыялектных матэрыялаў, дакладна інтэрпрэтаваў іх і атрымаў угрунтаваныя высновы. Метадалагічна розныя навуковыя даследаванні кантактнай беларуска-рускай гістарычнай зоны, якія праводзіліся ў другой палавіне ХХ ст., спраўдзілі зробленыя ім заключэнні.

Дзейнасць Дыялекталагічнай камісіі ў складзе Інбелкульту, абсалютна мізэрная па часавым вымярэнні, была надзвычай актыўнай і плённай. Інтэнсіўныя палявыя даследаванні былі накіраваны на вывучэнне спантаннай гаворкі жыхароў цэнтральнай, а таксама ўсходняй часткі Беларусі і за яе межамі на ўсходзе і поўдні. Сабраныя матэрыялы абагульняліся і сістэматызаваліся рознымі спосабамі. Пры апісанні гаворак адышлі ад традыцыйных шляхоў характарыстыкі іх рознаўзроўневых асаблівасцей: ад моўнага факта да гістарычнай інтэрпрэтацыі адметнасці. У дыялекталагічных працах характарызаваліся сродкі моўнага забеспячэння маўлення мясцовых жыхароў. А гэта быў ужо адрозны ад папярэдняга этапу ў вывучэнні жывой беларускай мовы спосаб раскрыцця яе асаблівасцей. Яшчэ адным інавацыйным спосабам апісання структуры гаворак стаў лінгвагеаграфічны. Пры гэтым спосабе адметнасці мясцовых гаворак паказваліся праз іх прасторавае пашырэнне і ўзаемасувязь, узаемаўплывы з суседнімі гаворкамі, мовамі. Адлюстраванне моўных з’яў на картах лінгвагеаграфічнага атласа запачаткавала развіццё новага, лінгвагеаграфічнага, напрамку ў нацыянальнай дыялекталогіі. Адначасова былі распрацаваны інавацыйныя тэарэтычныя падыходы да картаграфавання дыялектнага матэрыялу і спосабаў яго інтэрпрэтацыі. Дзякуючы дэталёваму вывучэнню беларускіх гаворак паўднёва-ўсходняга берага і прылеглых да іх гаворак сучаснай тэрыторыі Браншчыны была вылучана асобная дыялектная група беларускіх гаворак.

Навуковая праца Дыялекталагічнай камісіі спынілася раптоўна. Але падзея стала, аднак, заканамернай: у сітуацыі татальнага знішчэння нацыянальнай эліты, якая разгарнулася ў акадэмічных структурах у канцы 20 – пачатку 30-х гг. мінулага стагоддзя, уратавацца было немагчыма. Усе сябры камісіі ў розныя гады былі рэпрэсаваны. П. Растаргуеў, хоць і пакінуў Беларусь ў 1928 г., быў арыштаваны ў Маскве і некалькі гадоў правёў у высылцы. Лёс быў міласэрны да таленавітага навукоўца. Ён застаўся жывы, але быў пазбаўлены права працаваць у сталічных навукова-даследчых і вышэйшых навучальных установах.

Так засталіся нерэалізаванымі агульныя і індывідуальныя навуковыя планы і мары выдатных і амбітных даследчыкаў, якія стваралі нацыянальную дыялекталагічную навуку ў Інстытуце беларускай культуры. Сёння мы карыстаемся іх багатай навуковай спадчынай, якая дагэтуль застаецца актуальнай і запатрабаванай. У новы час, у новых умовах іх набытак прымушае нас таксама шукаць новыя метады і формы працы і рэалізоўваць іх у навукова-даследчай дзейнасці.

Спіс літаратуры

1. **Справаздача фальклорна-дыялекталагічнай камісіі Інбелкульту за перыяд з 01.11.1926 па 01.05.1927 г.** // Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі (далей ЦНА НАН Беларусі). – Ф. 67. Воп. 1. Спр. 23. Арк. 127–130.
2. **Прагакол № 20 пасяджэння Прэзідыума Інбелкульту, якое адбылося 17 чэрвеня 1925 г.** // ЦНА НАН Беларусі. Папка № 9 (з адсканаваных матэрыялаў).
3. **Статут Інстытута беларускай культуры** // Інстытут беларускай культуры. 1922–1928 : дакументы і матэрыялы / В. У. Скалабан, М. У. Токараў. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – С. 183–194.
4. **Крывіцкі, А. А.** Беларуская нацыянальная моватворчасць і сярэдняя (цэнтральная) дыялектная зона беларускай мовы / А. А. Крывіцкі // Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона / уклад. В. Д. Астрэйка [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – С. 507–513.
5. **Асабісты лісток па ўліку кадраў П. А. Бузука** // ЦНА НАН Беларусі. – Ф. 14. Воп. 1. Спр. 15. Арк. 176–177 адв.
6. **Ліст КДБ Беларускай ССР ад 11.11.1990 № Б-1404** // 3 сямейнага архіва К. В. Шашытайшвілі.
7. **Копія працоўнай кніжкі П. А. Бузука** // 3 сямейнага архіва К. В. Шашытайшвілі.
8. **Ліст КДБ СССР, Упраўленне па Валагодскай вобл. ад 29.03.1991 № 10/2-С-23** // 3 сямейнага архіва К. В. Шашытайшвілі.
9. **Мартынаў, В. У.** Ад рэдактара / В. У. Мартынаў // Рамановіч, Я. П. А. Бузук / Я. Рамановіч, А. Юрэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 104 с.
10. **Пісьмо С. М. Некрашэвіча к Е. Ф. Карскому об административной работе в Минске. 25 ноября 1925 г.** // Жизнь и деятельность академика Е. Ф. Карского : сб. док. и матер. : в 2 ч. – Минск : Беларус. навука, 2020. – Ч. 1 : Проблемы истории и культуры Беларуси в документальном наследии Е. Ф. Карского. Материалы семьи / сост. части А. В. Унучек [и др.] ; отв. ред. Л. Д. Бондарь [и др.] ; Нац. акад. наук Беларусі, Ін-т історыі, Санкт-Пецярб. ф-л Арх. Рос. акад. наук. – 442 с.
11. **Бузук, П.** Уводзіны / П. Бузук // Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі. Ч. 1. Фанетыка і марфалогія. Вып. 1. Гаворкі цэнтральнае і ўсходняе Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці XX в. – Мінск, 1928.
12. **Цвяткоў, Л.** [Рэцэнзія] / Л. Цвяткоў // Запіскі аддзела гуманітарных навук. Працы класа філалогіі. – 1928. – Т. 1. – Кн. 2. – С. 376–377. – Рэц. на кн.: Праграма для збірання асаблівасцей беларускіх гаворак і гаворак, пераходных да суседніх моваў / апрац. С. Некрашэвіч і П. Бузук ; Інстытут беларускае культуры. Адзел мовы і літаратуры. Фальклорна-дыялекталагічная камісія. – Мінск, 1927.
13. **Рамановіч, Я. П. А.** Бузук / Я. Рамановіч, А. Юрэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 104 с.
14. **Каспяровіч Мікалай Іванавіч** // Германовіч, І. К. Беларускія мовазнаўцы : у 2 т. / І. К. Германовіч ; склад., прадмова М. Р. Прыгодзіча, І. С. Роўды. – Мінск : БДУ, 2006. – Т. 1. – С. 190–212.
15. **Некрашэвіч, С. М.** Да характарыстыкі беларускіх гаворак Парыцкага раёна : кароткі этнаграфічна-лінгвістычны нарыс / С. М. Некрашэвіч // Запіскі Аддзела гуманітарных навук. Працы класа філалогіі. – 1929. – Т. 2. – Кн. 9. – С. 159–244.
16. **Некрашэвіч Сцяпан Міхайлавіч** // Германовіч, І. К. Беларускія мовазнаўцы : у 2 т. / І. К. Германовіч ; склад., прадмова М. Р. Прыгодзіча, І. С. Роўды. – Мінск : БДУ, 2006. – Т. 2. – С. 54–67.
17. **Галуза, І. У.** Склад і адметнасці выдання “Слоўніка Парыччыны” С. Некрашэвіча / І. У. Галуза // Беларуская дыялекталогія : матэ. і даслед. : зб. навук. арт. ; навук. рэд.

- В. М. Курцова, Л. П. Кунцэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – Вып. 4. – С. 26–32.
18. **Воўк-Левановіч, І.** Важнейшыя рысы гаворкі вёскі Татаркавічы і гаворак ваколічных вёсак / І. Воўк-Левановіч // Запіскі Аддзела гуманітарных навук. Працы класа філалогіі. – 1929. – Т. 2, кн. 9. – С. 148–189.
19. **Бузук, П.** Да характарыстыкі дыялектаў паўднёва-беларускіх і пераходных да ўкраінскіх / П. Бузук // Беларуская лінгвістыка. – 1993. – Вып. 40. – С. 3–12 (перадрук: Sveslavenski zbornik Spomenica o tisućugodišnjici Hrwatskoga kraljevstva. – Zagreb, 1930. – S. 154–167).
20. **Бузук, П.** Да характарыстыкі паўночнабеларускіх дыялектаў. Гутаркі Невельскага і Вяліскага паветаў / П. Бузук. – Мінск : Ін-т беларускай культуры. Фальклорна-дыялекталагічная камісія, 1926. – 15 с. (асобны адбітак).
21. **Бузук, П.** Да характарыстыкі цэнтральных беларускіх дыялектаў. Гутаркі Асіповіцкага раёна / П. Бузук // Запіскі Аддзела гуманітарных навук. Працы класа філалогіі. – 1929. – Т. 2, кн. 9. – С. 245–259.
22. **Крукоўскі Аляксандр Іосіфавіч** // Германовіч, І. К. Беларускія мовазнаўцы : у 2 т. / І. К. Германовіч ; склад., прадмова М. Р. Прыгодзіча, І. С. Роўды. – Мінск : БДУ, 2006. – Т. 1. – С. 229–236.
23. **Расторгуева, Н. Д.** Павел Андреевич Расторгуев / Н. Д. Расторгуева, Е. М. Романович // Расторгуев, П. А. Словарь говоров Западной Брянщины (Материалы для истории словарного состава говоров) / ред. Е. М. Романович. – Минск : Наука и техника, 1973. – С. 3–10.
24. **Пісьмо П. А. Расторгуева к Е. Ф. Карскому с отрицательным ответом на приглашение последнего приехать в Минск для работы в БГУ** // Жизнь и деятельность академика Е. Ф. Карского : сб. док. и матер. : в 2 ч. – Минск : Беларус. навука, 2020. – Ч. 1. – С. 278.
25. **Пісьмо П. А. Расторгуева к Е. Ф. Карскому с сообщением о выходе из печати книги “Северско-белорусский говор” и информацией о том, что больше не работает в Инбелкульте** // Жизнь и деятельность академика Е. Ф. Карского : сб. док. и матер. : в 2 ч. – Минск : Беларус. навука, 2020. – Ч. 1. – С. 284–285.
26. **Расторгуев, П. А.** Пісьмо в Інстытут беларускай культуры от 31.03.1925 г. / П. А. Расторгуев // ЦНА НАН Беларусі. Папка № 9 (з адсканаваных матэрыялаў).
27. **Пісьмо П. А. Расторгуева к Е. Ф. Карскому по вопросу издания работы “Северо-черниговские говоры” и о планах публикации своей следующей работы** // Жизнь и деятельность академика Е. Ф. Карского : сб. док. и матер. : в 2 ч. – Минск : Беларус. навука, 2020. – Ч. 1. – С. 282–283.
28. **Расторгуев, П. А.** Северско-белорусский говор. Исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров / П. А. Расторгуев. – Ленинград, 1927. – 224 с. + 1 карта.
29. **Карский, Е. Ф.** [Рецензия] / Е. Ф. Карский // Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М. : Наука, 1962. – С. 474–475. – Рец. на кн.: Расторгуев, П. А. Северско-белорусский говор. Исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров / П. А. Расторгуев. – Ленинград, 1927. – 224 с. + 1 карта.
30. **Бузук, П.** [Рэцэнзія]: Новыя працы па беларускай дыялекталогіі / П. Бузук // Запіскі Аддзела гуманітарных навук. Працы класа філалогіі. – 1929. – Т. 2, кн. 9. – С. 372–376.
31. **Паўднёва-ўсходняя зона** // Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак / пад рэд. Р. І. Аванесавы, К. К. Атраховіча (К. Крапівы), Ю. Ф. Мацкевіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – 320 с.
32. **Пшеничнова, Н. Н.** Лингвистическая география (по материалам русских говоров) / Н. Н. Пшеничнова. – М. : Азбуковник, 2008. – 220 с.

Валянціна МАРШЭЎСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук

МНАГАЧЛЕННЫЯ ТРЫВАЛЬНЫЯ КАРЭЛЯЦЫІ ДЗЕЯСЛОЎНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ

УДК 811.161.3

У артыкуле разглядаюцца трохчленныя (і больш) трывальныя карэляцыі дзеяслоўных фразеалагізмаў, граматычным цэнтрам якіх з'яўляецца дзеяслоўны кампанент. Трывальную карэляцыю мы вызначаем як здольнасць фразеалагічнай адзінкі пры тоеснасці яе індывідуальнага фразеалагічнага значэння прымаць формы закончанага ці незакончанага трывання, пры гэтым адрознівацца толькі граматычна (граматычным значэннем трывання). Апісваюцца тры тыпы мнагачленных трывальных карэляцый: а) дзеяслоўны фразеалагізм закончанага трывання суадносіцца з дзвюма варыянтнымі формамі незакончанага трывання; б) дзеяслоўны фразеалагізм незакончанага трывання суадносіцца з дзвюма варыянтнымі формамі закончанага трывання; в) дзве варыянтныя формы незакончанага трывання суадносіцца з дзвюма варыянтнымі формамі закончанага трывання. Паказваецца, што спецыфіка трывальнай мнагачленнай карэляцыі дзеяслоўных фразеалагізмаў (у параўнанні з мнагачленнай трывальнай карэляцыяй дзеясловаў) прадвызначаецца перш за ўсё асаблівасцямі індывідуальнага фразеалагічнага значэння.

Ключавыя словы: *дзеяслоўныя фразеалагізмы, марфалагічная катэгорыя, аспектуальнасць, трывальныя карэляцыі, незакончанае трыванне, закончанае трыванне.*

In the article the author considers three-part (and more) aspectual correlations of verbal phraseological units whose grammatical center is the verb component. We defined aspectual correlation as an ability of a phraseological unit to take on perfect or imperfect forms having the equality in its individual phraseological meaning, however differing only in grammatical aspect such as in grammatical meaning of the form. Three types of polynomial aspectual correlations are described, such as: a) a verbal phraseological unit of the perfect form correlates with two variants of imperfective forms, b) a verbal phraseological unit of the imperfective form correlates with two variants of perfect forms, c) two variants of imperfective forms correspond to two variants of perfect forms. The author points out that the specific of the aspectual polynomial correlation of verbal phraseological units (in comparison with the polynomial aspectual correlation of verbs) is predetermined first and foremost by the peculiarities of the individual phraseological meaning.

Як адзначаюць фразеологі, традыцыйна граматычныя катэгорыі вывучаліся і вывучаюцца на лексічным матэрыяле, нягледзячы на тое, што ў мове існуе і іншы тып намінатывых адзінак – фразеалагізмы [1]. Увага да іх граматычнай структуры ўзнікла яшчэ ў 60-я гг. XX ст. (працы А. Ціханавы, Н. Ільчанкі, Ф. Ніканавайтэ, Л. Карнілавай і інш.). Адным з самых важных і складаных стала пытанне трывальнай суадноснасці фразеалагізмаў, якія называліся дзеяслоўнымі (паралельна ў рускім мовазнаўстве ўзнікла назва “працэсуальныя”) і, як і дзеясловы, абазначалі разнастайныя дзеянні, працэсы. Граматычным цэнтрам такіх фразеалагізмаў з'яўляецца дзеяслоўны кампанент, які выступае носьбітам формаў трывання, часу, асобы, ладу, ліку, роду. Фразеологі імкнуліся выявіць спецыфіку праяўлення катэгорыі трывання ў дзеяслоўных фразеалагізмах, вызначыць і сфармуляваць тэндэнцыі і заканамернасці яе функцыянавання. У адрозненне ад іншых катэгорый (такіх, як час, асоба, стан), трыванне ўласціва ўсім формам дзеяслоўных фразеалагізмаў (асабовым, інфінітыўным, дзееспрыметнікавым і дзееспрыслоўным). На думку В. Лебядзінскай, “агульнае трывальнае значэнне самым непасрэдным чынам уключана ў індывідуальнае фразеалагічнае значэнне, зліваецца з ім, з цяжкасцю выдзяляецца з яго” [2, с. 63].

Прадметам нашага даследавання сталі мнагачленныя (тры і больш) трывальныя карэля-

цыі названых адзінак. Трывальную карэляцыю (суадноснасць) мы вызначаем (як і многія іншыя фразеологі) як здольнасць фразеалагічнай адзінкі пры тоеснасці яе індывідуальнага фразеалагічнага значэння прымаць формы закончанага або незакончанага трывання, пры гэтым адрознівацца толькі граматычна (граматычным значэннем трывання). У адпаведнасці з гэтым трывальнай парай мы лічым формы аднаго і таго ж фразеалагізма, якія адрозніваюцца граматычным значэннем трывання: у незакончаным трыванні абазначаюць дзеянне без паказу на яго мяжу, у закончаным – паказваюць на яго ўнутраную мяжу, на завершанасць дзеяння: *паліць свае караблі* ‘рашуча парываць з мінулым, робячы немагчымым вяртанне да яго’ – *спаліць свае караблі* ‘рашуча парваць з мінулым, зрабіўшы немагчымым вяртанне да яго’.

Трывальныя карэляцыі могуць быць двухчленныя і мнагачленныя. У двухчленных трывальных карэляцыях адной форме кожнага трывання адпавядае толькі адна форма супрацьлеглага трывання. Найбольш прадуктыўныя сродкі і спосабы двухчленных трывальных карэляцый апісаны намі ў артыкуле “Прадуктыўныя сродкі ўтварэння трывальных пар дзеяслоўных фразеалагізмаў” [3].

У мнагачленных трывальных карэляцыях адной форме трывання адпавядаюць дзве (ці больш) формы супрацьлеглага трывання. На мнагачленныя трывальныя суадносіны (сярод

дзеяслоўных лексічных адзінак) звярталі ўвагу яшчэ ў XIX ст. (працы В. Вінаградава, А. Земскай, І. Мучнік, С. Емельянавай, А. Ціханова і інш.), больш шырока праводзіліся даследаванні аспектолагамі XX – пачатку XIX ст. (А. Пятрухіна, Л. Ясаі, А. Цітарэнка і інш.). У лінгвістычнай літаратуры ёсць як асобныя выказванні гэтых даследчыкаў адносна мнагачленных карэляцый, так і разгорнутыя іх характарыстыкі [4; 5]. Шырока распаўсюджана думка (гэта адлюстравана і ў лексікаграфічнай практыцы), што ў некаторых дзеясловах закончанага трывання ў выніку працэсаў перфектывацыі і другой імперфектывацыі ўтвараюцца дзве трывальныя пары, якія прынята называць “трывальныя тройкі”. А. Цітарэнка апісвае 6 груп “трывальных троек” дзеясловаў: «1) чыстатрывальныя трохчленныя карэляцыі, у якіх у аднаго дзеяслова закончанага трывання (ЗТ) налічваецца дзве “законныя” пары незакончанага трывання (НЗТ): *пахать – вспахать – вспахивать; учить – выучить – выучивать*; 2) аспектуальныя тройкі, у якіх лексічныя значэнні НЗТ-1 і НЗТ-2 разыходзяцца: *варить – сварить – сваривать*; 3) суплетыўныя трывальныя тройкі: *класть – сложить – складывать* (стену); 4) карэлятыўныя тройкі двухтрывальных дзеясловаў: *модернизировать* (НЗТ) – *модернизовать* (ЗТ) – *модернизировать*; 5) дэрывацыйныя тройкі, у якіх “законную” трывальную пару складаюць толькі два дзеясловы з трох: *солить – засолить – засаливать* (огурцы); 6) словаўтваральныя ланцужкі, у якіх трывальныя пары адсутнічаюць: *читать – почитать – почитывать*» [5, с. 23–35].

Аналіз мнагачленных трывальных карэляцый сярод дзеяслоўных фразеалагічных адзінак паказаў, што трывальныя карэляцыі дзеясловаў і трывальныя карэляцыі дзеяслоўных фразеалагізмаў, нягледзячы на тое, што заснаваны на агульных заканамернасцях, поўнай тоеснасці не маюць. Дзеясловы, трапіўшы ў кампанентны склад фразеалагізма, не толькі мяняюць сваё лексічнае значэнне, але і падпарадкоўваюцца сэнсу фразеалагічнага адзінства ў цэлым. “Гаворачы пра фразеалагічнае значэнне, іншы раз атаясамліваюць фразеалагізм і слова, лічаць іх эквівалентнымі ў сэнсавых адносінах, сцвярджаюць, што большасць фразеалагізмаў дубліруе словы. На самай справе, значэнне фразеалагізма куды багацейшае за значэнне слова, калі толькі такое супастаўленне магчымае. Поўнасцю перадаць сэнс фразеалагізма адным словам ці нават словазлучэннем вельмі цяжка, а то і немагчыма, бо абсалютнай большасцю фразеалагізмаў не толькі называюцца, але адначасова і характарызуюцца пэўныя асобы, прадметы,

прыметы, дзеянні” [6, с. 46]. Напрыклад: *запісаць на лбе* абазначае не толькі ‘запомніць’, але ‘цвёрда запомніць’. Аналагічна такое значэнне маюць і сінанімічныя выразы *зарубіць (засячы) <сабе> на носе (<што>), завязаць вузляк, матаць <сабе> на вус* (што). Выраз *задаваць храпавіцкага* характарызуе ступень інтэнсіўнасці дзеяння ‘моцна спаць’, як і сінанімічныя гэтым выразу адзінкі *даваць храпака, давіць вуха, хварэць на пана* (у 1 знач.) і інш.

Фактычны моўны матэрыял для аналізу браўся намі са слоўніка фразеалагізмаў І. Лепешава [7] метадам суцэльнай выбаркі. Прааналізаваны матэрыял паказаў 3 тыпы мнагачленных карэляцый на ўзроўні фразеалагізмаў (“тройкі” на ўзроўні значэнняў тут мы не закранаем).

Першы тып: НЗТ-1 – ЗТ – НЗТ-2.

Цэнтральным членам “тройкі” выступае дзеяслоўны фразеалагізм закончанага трывання (ЗТ), які карэлюецца з дзвюма варыянтнымі формамі незакончанага трывання (НЗТ-1, НЗТ-2).

Ва ўтварэнні формаў закончанага трывання дзеяслоўных фразеалагізмаў удзельнічаюць прыстаўкі *пра-, з-, у-, ад-, вы-, на-*. Яны не застаюцца ранейшымі па сваім семантычным аб’ёме, а часткова ці цалкам страчваюць яго, становяцца семантычна “пустымі” (“чыстатрывальнымі”): *ліць (праліваць) святло* (на што) (‘растлумачваючы, рабіць зразумелым што-н.’) – *праліць святло* (на што); *таптаць (утоптаць) у грязь* (каго, што) (‘усяляк чарніць, прыніжаць, знеслаўляць каго-, што-н., зневажальна адзвацца, несправядліва абвінавачваючы’) – *утаптаць у грязь* (каго, што), *мяшаць (змешваць) з гряззю* (каго, што) (‘усяляк прыніжаць, несправядліва абвінавачваць’) – *змяшаць з гряззю* (каго, што); *хахлы вязаць (звязаць)* (у каго, каму) (‘даводзіць каго-н. да спрэчкі, правакаваць лянку, непрыязнасць’) – *хахлывязаць* (у каго, каму); *звальвацца (валіцца) на галаву* (чыю) (‘выпадаць на чыю-н. долю, абцяжарваючы каго-н.’) – *зваліцца на галаву* (чыю); *плаціць (адплачваць) той жа манетай* (каму) (‘адказваць тым самым, такімі ж адносінамі, учынкамі і пад.’) – *адплаціць той жа манетай* (каму); *вешаць (навешваць) ярлык* (ярылык) (<каму, на каго, на што>) (‘аднабакова, шаблонна ацэньваць, характарызаваць каго-н.’) – *навешаць ярлык* (ярылык) (<каму, на каго, на што>) і інш.

Другасны імперфектыў (НЗТ-2) у “трывальных тройках” выступае як сінанімічны дублет беспрыставачнаму дзеяслоўнаму кампаненту незакончанага трывання (першаснаму імперфектыву НЗТ-1), у кантэксте яны цалкам узае-

мазамяняльныя: *Дык не трэба так проста і вешаць* (навешваць) *ярлыкі* ('аднабакова, шаблонна ацэньваць, характарызаваць')! *І не трэба крычаць на чалавека, калі ён хоча даказаць, што не вінаваты!* (І. Мележ); *Ні ў кога – у тым ліку і ў публіцыстаў – няма права зневажаць чалавека, навешваць* (вешаць) *на яго ярлыкі* ('аднабакова, шаблонна ацэньваць, характарызаваць') (ЛіМ); *Якая цана той крытыцы, што абмінае промах старэйшага майстра, а маладога мяшае* (змешвае) *з гразцю* ('усяляк прыніжае, несправядліва абвінавачвае')? (Я. Колас); [Прыстром:] *Ці бачыў свет калі, каб памочнік выступаў дзе на шматлюдным сходзе супраць свайго начальства? Ды як выступаў? З гразцю змешваў* (мяшаў) ('усяляк прыніжаў') *думкі, перакананні свайго начальніка* (Х. Шынклер); [Зазыбу] *не вельмі хацелася распачынаць сярод поля сход ды хаклы вязаць* (звязваць) ('даводзіць да спрэчкі, правакаваць лаянку, непрыязнасць') *у людзей* (І. Чыгрынаў).

Дзеяслоўны фразеалагізм закончанага трывання можа суадносіцца з дзвюма варыянтнымі формамі незакончанага трывання суфіксальнага тыпу: *закрасіся ў душу* (чыю, каго) – *закрадацца* (*закрадвацца*) *у душу* (чыю, каго) ('непрыкметна, міма волі ўзнікаць, з'яўляцца'); *скінуць з рахунку* (каго, што) – *скідаць* (*скідваць*) *з рахунку* (каго, што) ('пераставаць улічваць што-н., пераставаць надаваць значэнне чаму-н.');

укласці ў вусны (каго, чые, каму што) – *укладваць* (*укладаць*) *у вусны* (каго, чые, каму што) ('прымушаць каго-н. гаварыць, выказваць што-н.') і інш. У адносінах да дзеясловаў (лексічных адзінак) аспектолагі прытрымліваюцца думкі, што «такія дублетныя формы незакончанага трывання – з'ява іншай прыроды ў параўнанні з выпадкамі канкурэнцыі паміж уласна-трывальным і няўласна-трывальным карэлятам у «трывальных тройках»» [5, с. 27].

Сюды можна аднесці і фразеалагізмы, усе тры члены «трывальных троек» якіх маюць суплетыўныя асновы: *здымаць* (*знямаць*) *стружку* (з каго) ('моцна прабіраць каго-н.') – *зняць* *стружку* (з каго); *класціся* (*лажыцца*) *на плечы* (чые, каго, каму) ('станавіцца прадметам клопату, сферай дзейнасці каго-н.') – *легчы на плечы* (чые, каго, каму); *паднімаць* (*падымаць*) *хвост* ('фанабэрачыся, не лічыцца з кім-н., не зважаць на каго-н.') – *падняць хвост* і інш.

Другі тып: НЗТ – ЗТ-1 (ЗТ-2).

Дзеяслоўны фразеалагізм незакончанага трывання (НЗТ) карэлюе з дзвюма варыянтнымі формамі закончанага трывання (ЗТ-1, ЗТ-2). На лексічным матэрыяле такія карэляцыі падрабязна разглядаліся С. Емяльянавай [8], якая

ўпершыню падрабязна апісала семантычныя адносіны паміж членамі карэляцыі, у тым ліку і паміж звёнамі «троек». На думку даследчыцы, члены трывальных карэляцыі (дзеясловы) могуць мець поўную семантычную тоеснасць; поўную семантычную суадноснасць аднаго варыянта і частковую другога з дзеяслоўнай формай, супрацьлеглай па трыванні; частковую суадноснасць кожнага варыянта з формай супрацьлеглага трывання; частковую суадноснасць усіх трох утварэнняў.

Варыянтныя формы закончанага трывання дзеяслоўнага кампанента фразеалагічнай адзінкі могуць быць а) прыставачнымі ўтварэннямі: *звальвацца на плечы* (чые, каму) ('выпадаць на чыю-н. долю, абцяжарваючы каго-н.') – *зваліцца* (*узваліцца*) *на плечы* (чые, каму); *кывіць душой* (<перад кім, перад чым, для каго>) ('абыходзіцца няшчыра, супраць свайго сумлення') – *накрывіць* (*скрывіць*) *душой* (<перад кім, перад чым, для каго>); *мазаць дзёгцем* (каго, што) ('незаслужана зневажаць, чарніць') – *абмазаць* (*вымазаць*) *дзёгцем* (каго, што); *мяняць пласцінку* ('пераключацца на новую тэму размовы') – *змяняць* (*памяняць*) *пласцінку* і інш.; б) суплетыўнымі ўтварэннямі: *класці галаву на калодку* ('браць на сябе поўную адказнасць за што-н.') – *накласці* (*палажыць*) *галаву на калодку*; *класці пад сукно* (што) ('адкладваць рашэнне чаго-н. – справы, просьбы, заявы; пакідаць без увагі, без руху') – *накласці* (*палажыць*) *пад сукно* (што); *накладаць галавой* ('гінучы, прападаць') – *накласці* (*налажыць*) *галавой* і інш. Усе члены гэтых карэляцыі з'яўляюцца формамі аднаго фразеалагізма з тоесным фразеалагічным значэннем. Прыстаўка ў дзеяслоўным кампаненце фразеалагізма выконвае «чыстатрывальную» функцыю: [Георгій:] *Сваю невінаватасць дакажу я*. [Вацлаў Сова:] *Я гэта ведаю, а пакуль што яны расцягнуць усю друкарню, кнігі, абмажуць* (вымажуць) *дзёгцем чэснае імя* ('незаслужана зняважаць') (М. Клімковіч); [Іван:] *О, яны майстры падняць вэрхал, з мухі зрабіць слана, утапіць сапраўднага вучонага ў балотнай твані, вымазаць* (абмазаць) *дзёгцем* ('незаслужана зняважыць'), *ачарніць* (Б. Сачанка).

Трэці тып: НЗТ-1 (НЗТ-2) – ЗТ-1 (ЗТ-2).

У трывальныя карэляцыі ўваходзяць дзве варыянтныя дзеяслоўныя формы незакончанага трывання (НЗТ-1, НЗТ-2) і дзве варыянтныя дзеяслоўныя формы закончанага трывання (ЗТ-1, ЗТ-2): *укладваць* (*укладаць*) *душу* (у што) ('поўнасцю аддавацца чаму-н., усе сілы, здольнасці накіроўваць на што-н.') – *укласці* (*улажыць*) *душу* (у што); *раскладаць* (*раскладваць*) *па палічках* (што) ('размяшчаць што-н. у пэў-

най паслядоўнасці, у прадуманым парадку) – *раскласці (разлажыць) на палічках* (што) і інш. Аспектолагамі заўважана (на ўзроўні дзеясловаў як лексічных адзінак), што адзін з такіх граматычных дублетаў паступова выцясняецца з ужывання ў мове.

Функцыянаванне мнагачленных трывальных карэляцый сярод дзеяслоўных фразеалагізмаў з апорным дзеяслоўным кампанентам мае сваю спецыфіку ў параўнанні з мнагачленнымі трывальнымі карэляцыямі сярод дзеясловаў, гэта звязана з асаблівасцямі індывідуальнага фразеалагічнага значэння і выяўляецца пры накладанні дзеяслоўнага фразеалагізма на свабоднае словазлучэнне такога ж лексічнага складу. Акрамя “законнай” “трывальнай тройкі” (НЗТ-1 – ЗТ – НЗТ-2), назіраюцца мнагачленныя карэляцыйныя формы незакончанага трывання з дзвюма варыянтнымі формамі закончанага трывання, а таксама дзвюх варыянтных формаў незакончанага трывання і дзвюх варыянтных формаў закончанага трывання.

Спіс літаратуры

1. Казарчук, И. Г. Особенности видовой корреляции процессуальных фразеологизмов с семантикой отношения / И. Г. Казарчук // Вестник КГУ им. Н. А. Некрасова. – 2015. – № 1. – С. 125–128.
2. Лебединская, В. А. Процессуальные фразеологизмы современного русского языка : учеб. пособие по спецкурсу / В. А. Лебединская. – Челябинск : ЧГПИ, 1987. – 80 с.
3. Маршэўская, В. В. Прадуктыўныя сродкі ўтварэння трывальных пар дзеяслоўных фразеалагізмаў / В. В. Маршэўская // Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Сер. А. Гуманітарныя навукі. – 2022. – № 2. – С. 70–73.
4. Храковский, В. С. Аспектуальные тройки и видовые пары / В. С. Храковский // Русский язык в научном освещении. – 2005. – № 9 (1). – С. 46–59.
5. Титаренко, Е. Я. Основы славянской аспектологии : учеб. пособие / Е. Я. Титаренко. – Симферополь : Изд. дом КФУ, 2020. – 118 с.
6. Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дап. для філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. шк., 1998. – 271 с.
7. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008.
8. Емельянова, С. А. Вариантные формы видов в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук (10.02.01) / С. А. Емельянова; Ташк. гос. ун-т им. В. И. Ленина. – Ташкент, 1974. – 21 с.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2022 год

ЧЭРВЕНЬ

1 чэрвеня – 100 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Зубрыча (1922–1968), спевака, заслужанага артыста Беларусі

95 гадоў з дня нараджэння Леанілы Малаш-Аксамітавай (1927–2012), фалькларысткі

75 гадоў з дня нараджэння Георгія Каранта, піяніста, заслужанага артыста Беларусі

2 чэрвеня – 85 гадоў з дня нараджэння Альфрэда Майхровіча (1937–2004), філосафа

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Сацурцы, кампазітара, музыкі, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

4 чэрвеня – 70 гадоў з дня нараджэння Віктара Дзяругіна, кінарэжысёра, мастака

5 чэрвеня – 110 гадоў з дня нараджэння Кастуся Шавеля (1912–1987), паэта

85 гадоў з дня нараджэння Барыса Беляжэнкі (Беліжэнкі; 1937–2016), паэта, журналіста

80 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Рагойшы, літаратуразнаўцы, крытыка, педагога

6 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Валерыя Даўгалы, мастака

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Матроса (1947–2006), акцёра, рэжысёра, заслужанага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Іванова, артыста балета, педагога, народнага артыста Беларусі

7 чэрвеня – 90 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Герчыка (1932–2008), празаіка, публіцыста, перакладчыка

8 чэрвеня – 90 гадоў з дня нараджэння Барыса Чудакова, дырыжора, педагога, заслужанага артыста Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Манаковай, рэжысёра, тэатральнага педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Тамары Тэвасян, артысткі тэатра лялек, заслужанай артысткі Беларусі

10 чэрвеня – 120 гадоў з дня нараджэння Барыса Брэдзянскага (1902–1945), сцэнарыста, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Алега Ойстраха, мастацтвазнаўцы, педагога

11 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Яраслава Пятрова, спевака, народнага артыста Беларусі

12 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Льва Аганова, скульптара

75 гадоў з дня нараджэння Галіны Панфілавай, мастачкі

13 чэрвеня – 70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Квяткоўскага, мастака

25 гадоў таму заснаваны Музей сучаснага выяўленчага мастацтва. Адкрыты ў 1998 г. У 2015 г. уключаны ў склад Нацыянальнага цэнтра сучасных мастацтваў Беларусі

14 чэрвеня – 155 гадоў з дня нараджэння Мітрафана Доўнара-Запольскага (1867–1934), гісторыка, этнографі, фалькларыста, літаратуразнаўцы

120 гадоў з дня нараджэння Валянціна Краўцова (1902–1963), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

15 чэрвеня – 120 гадоў з дня нараджэння Яна Бабровіча (1902–1943), дзеяча рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі, публіцыста

90 гадоў з дня нараджэння Яўгена Каробушкіна (1932–2015), мастака, педагога

16 чэрвеня – 125 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Шлюбскага (1897–1941?), літаратуразнаўцы, этнографі, фалькларыста, бібліяграфі

18 чэрвеня – 70 гадоў з дня нараджэння Віктара Ярэўскі, мастака

90 гадоў з дня нараджэння Галіны Барташэвіч, фалькларысткі

Заканчэнне на с. 89.

Сяргей ВАЖНІК,
кандыдат філалагічных навук

НОВАЯ СІНТАКСІЧНАЯ КАНСТРУКЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ: СІНТАКСІЧНЫ АРХАІЗМ ЦІ СУЧАСНАЯ ІНАВАЦЫЯ?

УДК 811.161.3

У артыкуле апісваецца прадуктыўная сінтаксічная канструкцыя “ідзеца + пра В. скл. / аб М. скл.” і яе сінанімічныя варыянты, што актыўна ўжываюцца ў беларускай інтэрнэт-прасторы. Аўтар паказвае магчымыя крыніцы запазычання гэтых канструкцый і ўнутраныя механізмы беларускай мовы, якія спрыялі іх з’яўленню і распаўсюджванню. Вылучаюцца семантычныя адценні, што адрозніваюць прааналізаваныя канструкцыі. Даследаванне праведзена на багатым ілюстрацыйным матэрыяле.

Ключавыя словы: канструкцыя “ідзеца + пра В. скл. / аб М. скл.”, дэлібератыўны аб’ект, сінтаксічны архаізм, сінтаксічная інавацыя.

The article describes the productive syntactic construction “ідзеца + пра В. скл. / аб М. скл.” and its synonymous variants that are actively used in the Belarusian Internet space. The author shows the possible sources of borrowing of these constructions and the internal mechanisms of the Belarusian language, which contributed to their emergence and spread. The semantic shades distinguishing the analyzed constructions are allocated. The study was conducted on rich illustrative material.

Збіраючы матэрыял да артыкула, звярнуў увагу на разважанні Ю. Пацюпы адносна таго, што “**прыродны беларус** ніколі не абмыліцца і не зблытае” форму загаднага ладу з формай цяперашняга часу дзеяслова *есці*, ніколі не заблытаецца, калі ўжываць часціцу *б*, а калі *бы*, *дзе ж*, а *дзе жа* і г. д. Выбар тут, паводле даследчыка, робіцца на аўтамаце, імгненна [6]. Цікава, а якая рэакцыя будзе ў “прыродных” беларусаў на кантэксты з дзеясловам *ісціся* ў быццыйна-дэлібератыўным значэнні? Параўнаем два кантэксты:

(1) *Ішлося лёгка, таму што сцежка грунтоўна зроблена – маім дзедкам пракладзена, бацькам прытоптана. Сюдой хадзілі яны на працу, на паляванне, на войны, у госці. Ляжаць на сцежцы іх мазалі, іх любоў і нянавіць, пялёсткі пямшчотнасці іх і грудкі злосці. Таму мне ішлося лёгка. Ды раптам сцежка звярнула ўправа. А мне трэба – прама. І я накланіўся сцежцы бацькоў. Ідзеца цяжка* (М. Купрэў);

(2) *Нават да нас даходзілі лятучыя лісткі. Яны з’яўляліся з-за лесу, іх разносіў вецер, іх прывозілі гандляры – за светам такога друкавалася незлічона. У іх ішлося пра карабель дурняў, пра тупасць царкоўных служак, пра ліхога Папу Рымскага, пра чарцяку Марціна Лютэра з Вітэнберга, пра чарадзея Горыдуса, пра доктара Фаўста, пра Гавейна, рыцара Круглага стала, і акурат пра яго, Тыля Уленшпігеля, які цяпер сам прыехаў да нас* (Д. Кельман / пераклад В. Гронскай).

З прыкладам (1) усё проста і зразумела. Тут безасабовы дзеяслоў *ісціся* перадае адно з асноўных значэнняў безасабовых сказаў – ‘стан чалавека’. Суб’ект стану пры такім дзеяслоўным прэ-

дыкаце выражаецца, калі ёсць у гэтым патрэба, праз форму давальнага склону. Дзеяслоў можа спалучацца таксама з прыслоўем або адмоўем. Тлумачальныя слоўнікі падаюць наступную лексікаграфічную дэфініцыю: ‘пра наяўнасць жадання, магчымасці і ўмоў ісці’. Слова падаецца з паметай “размоўнае” [8, с. 564; 9, с. 260].

Дзеяслоўны прэдыкат *ісціся* ў быццыйна-дэлібератыўным значэнні (2) раней у слоўніках не апісваўся, гэтаксама як не апісваліся ў беларускім сінтаксісе безасабовыя канструкцыі з адпаведным дзеяслоўным прэдыкатам.

Наколькі пашыраная канструкцыя “ідзеца + пра В. скл. / аб М. скл.” у беларускай мове? Калі яна з’явілася? Наколькі прадуктыўная сёння? Ці належыць толькі да размоўнай стыхіі?

Актыўнае ўжыванне канструкцыі “ідзеца + пра В. скл. / аб М. скл.” распачалося ў беларускай літаратурнай мове ў 90-я гг. XX ст. Некаторыя карыстальнікі інтэрнэту яшчэ на пачатку XXI ст. выказвалі сваю “раздражнёнасць” адносна высокай частотнасці асобных “новых” слоў у беларускай мове, у тым ліку і адносна *ідзеца*, бо даводзілася сутыкацца з такімі словамі ледзь не штодня. У нас цікавасць выклікае не сам дзеяслоў, а тое, як інтэрпрэтуецца яго значэнне: часцей за ўсё як ‘маецца на ўвазе’. Аднак, як паказвае прааналізаваны матэрыял, такая інтэрпрэтацыя далёкая ад лінгвістычнай ісціны.

Можа падавацца, што “ідзеца + пра В. скл. / аб М. скл.” – гэта інавацыя сучаснай пары (**сінтаксічны неалагізм**), якая ўзнікла пад уплывам польскай або чэшскай мовы (параўн. польск.: *chodzi o N acc / o to, że...*). Але прыклады з тэкс-

таў класікаў беларускай літаратуры канца XIX – пачатку XX ст. сведчаць пра тое, што падобная сінтаксічная структура была вядома беларускай мове і раней. Праўда, даўней дзеяслоў у гэтай канструкцыі не меў зваротнай формы. Параўн.:

(3) ...У Беларусі ёсць многа асобных дыялектаў-гутарак, і ў гаворцы між Магілева над Дняпровым Мозырам і Гродняй бывае вялікая розніца не толькі ў акцэнтах, але ёсць і многа цікавых правінцыяналізмаў. От, напрыклад, некалькі нашых палеска-беларускіх правінцыяналізмаў, – ручаюся, што іх у віленска-гродзенскай беларускай мове або саўсім не ўжываюць, або ўжываюць рэдка. “Нашчадзь” – патомства, будучае пакаленне; “нішком” – ціхачом, пакрыёму, хаваючыся; “плён” – росток, малады белы карэнныч пры зярне і шмат іншых. Мне перш за ўсё **ідзе аб тое**, каб выказаць, што я хачу, каб пачулі мыслы маю і каб словы карэнныя беларускія пры помачы нашай літаратуры атрымалі як найшырэйшае абывацельства. І дзеля гэтага я не сцягну свайго дыялекту, ужываючы словы і звароты агульнабеларускія. Гэтак паступаючы, я кладу ў літаратуру свой прыродны дыялект беларускай мовы, даючы найлепшае з яго. У канцы невядома яшчэ, каторы дыялект беларускі перамога... Гэта трэба памятаць і нашым літаратарам і пурытанізмам не забяўляцца! [2] (упершыню апублікавана ў 1916 г. у віленскай газеце “Томан”)*;

(4) І гэта зразумела, бо пры палітыцы рэальнай і дэмакратычнай, якая ня хоча лавіць жураўлёў у небе, заўсёды **ідзе аб** скурных клясавых **інтарэсах**, аб **скарыстаньні** абавязкавага, прымусявага стану рэчаў у гаспадарстве [1, с. 30] (упершыню апублікавана ў Вільні ў 1921 г.);

(5) Праўда, трэба ўзяць пад увагу, што тут **ідзе аб** клясе прыгнечанай, абрабаванай... [1, с. 32].

Звяртае на сябе ўвагу В. скл. (як у польскай мове) пры дзеяслове *ідзе* ў А. Абуховіча: гл. прыклад (3), і М. скл. – у І. Абдзіраловіча: прыклады (4) – (5).

У сказах (3) – (5) *ідзе* разумеецца так: ‘гутарка (размова, гаворка) *ідзе* (вядзецца)’. Паказальны ў гэтым плане прыклад з прадмовы С. Дубаўца да працы І. Абдзіраловіча: **Гутарка ідзе пра іншую якасць нацыянальнае сьведомасці...** [1, с. 5]. У значэнні ‘гутарка, гаворка’ аўтар “Дасьледзінаў беларускага сьветагляду” ўжывае слова *справа*: (6) Тут **справа не ідзе** аб усім сьвеце, аб усіх славянах... [1, с. 17].

Намі выяўлены **тры варыянты безасабовай канструкцыі** з дзеясловамі *ісці* і *ісціся* з дэлібератыўным аб’ектам.

1. **Стары варыянт** з незваротнай формай дзеяслова і з формай выражэння дэлібератыўнага аб’екта або праз аб В. скл., або праз аб М. скл. (гл. прыклады вышэй). Мажлівы пры гэтым фанетычны варыянт *ідзе – йдзець*: (7) Мне **йдзець аб дасьледжаньне** літуанізмаў у беларускай мове і з слушных заўвагаў у гэтай праблеме я ахвотна скарыстаю (А. Станкевіч).

2. **Сучасны варыянт** са зваротнай формай дзеяслова і з варыятыўнай формай выражэння дэлібератыўнага аб’екта: “*ідзеца + пра* В. скл. / аб М. скл.”. У фактычным матэрыяле дастаткова часта дзеяслоўную пазіцыю займае фанетычны “двайнік” *ідзеца – йдзеца*. Розніцы ў значэнні паміж *ідзеца* і *йдзеца* не выяўлена. Параўн. прыклады з інтэрнэту, што знойдзены праз “Гугл” метадам суцэльнай выбаркі: (8) Не былі **выкарыстаны** вусныя крыніцы (найперш **ідзеца аб** занатаваных **успамінах** членаў дэпутацкай групы...); (9) **Спадарства**, як адэкватна перакласьці **выраз** “отделочные работы”, калі **ідзеца пра кватэру?**; (10) Тут **не йдзеца аб** вялікім **прыбытку**; (11) За кожным з гэтых словаў стаяць апакаліптычныя падзеі, нават калі **йдзеца пра** такую мірную **справу**, як меліярацыя (В. Акудовіч).

У сказах (8) – (11) *ідзеца / йдзеца* гэтаксама варта разумець як ‘гутарка (размова, гаворка) *ідзе* (вядзецца)’. Параўн.: (12) Для “Крыніцы” чарговы раз шукаюць **інвестара**. **Гаворка** пакуль **ідзеца аб** продажы **блакавальнага пакету**...; (13) Калі **ідзеца пра** нацыянальнае **гутарка**, як вядома, можна лёгка сарвацца з ланцугу **ветлівасці і спакойнага абмеркавання**; (14) Але **гаворка ідзеца пра** ранейшы стан.

Часам *ідзеца* ўжываецца са “старым” варыянтам іменнага пашырэння – з прыназоўнікам *аб* і формай **акузатыва**. Намаі зафіксаваны адзін такі прыклад “адхілення” ад сучаснай нормы: (15) Нягледзячы на **правідловасць падобнага сьцьверджаньня**, **паўстае дyleмат: аб якія менавіта цывілізацыі ідзеца?** Мяркуючы па ўжытай лексіцы, пераход на “старую” форму адбыўся тут пад уплывам польскай мовы. Хоць, заўважым, канструкцыя *ідзе(ца) аб тое* мае месца ў маўленні старых віленчукоў, што пацвярджаюць і прааналізаваныя крыніцы.

Адкуль узялася **зваротнасць** у сучасным варыянце? Яна магла ўзнікнуць у выніку **кандэнсацыі**. Навідавоку **кандэнсаваная канструкцыя гутарка (размова, гаворка) + ідзе = ідзеца**. За-

* У прыкладах захоўваецца арфаграфія арыгінальных крыніц.

кон эканоміі моўных сродкаў у дзеянні: прасцей сказаць *ідзеца*, чым *гаворка ідзе*. Аналогія з *гаворыцца* (*пішацца*, *наведамляецца* і г. д.) тут таксама актуальная.

3. **Індывідуальна-аўтарскі варыянт** з дзеясловам *вядзеца*. Мажліва, гэта ўплыў “свайго прыроднага дыялекту” аўтара. Параўн.: (16) *Матэматыкаў – і ўвогуле навукоўцаў – не так шмат, тут не вядзеца пра астранамічныя сумы!* (Я. Радына).

У значэнні зваротнага дзеяслова *ідзеца* / *йдзеца* маюць месца **быццёвыя** і **дэлібератыўныя** складнікі.

Быццёвыя суадносіцца з суб’ектна-лакатыўным актантам гэтага прэдыката. Маецца на ўвазе канкрэтнае месца, дзе адбываецца (дзеецца) нейкая падзея. Гэтаксама як і ў сказах тыпу (17) *У Забалоці днее*; (18) *Вечарэе*; (19) *Імжыць*; (20) *Марозіць*, у якіх, паводле інтэрпрэтацыі падобных сінтаксічных структур у рэчышчы семантычнага і функцыянальнага сінтаксісу (гл., напрыклад, працы В. Мартынава і Г. Золатавай), ёсць **суб’ект-лакатыў**. Гэты актанта вылучаецца ў глыбіннай структуры мадэлі, якую ўтвараюць быццёвыя “атмасферныя” прэдыкаты. Лакатыў можа быць выражаны: як у сказе (17) – у *Забалоці*. А можа і не выражацца фармальна, але пры гэтым мецца на ўвазе: як у сказах (18) – (20).

Лакатыўны суб’ект дастаткова часта матэрыялізаваны ў канструкцыях з *ідзеца* праз указальныя прыслоўі *тут*, *там* і іншыя: (21) *А тут ідзеца аб “прыватных” будынках фізічных ці юрыдычных асобаў*; (22) *Тутак ня ідзеца аб тым, каб згладжваць патрабаванні эпістэمالогіі ў сэнсе іхнага паслабленьня*; (23) *Ільготы для ліквідатараў (тут ідзеца пра тых, хто ня мае інваліднасці)*; (24) *Тут ідзеца пра запыты і артыкулы, напісаныя лацінкай*; (25) *Тут не ідзеца аб вялікім прыбытку*; (26) *Там жа ідзеца пра тое, што насельніцтва настроена не вельмі*; (27) *Навошта ў выбарчым заканадаўстве з’яўляюць лякуны там, дзе ідзеца пра фармаваньне камісіяў*.

Магчымае і назоўнікавае ўвасабленне суб’екта-лакатыва: (28) *У кнізе ідзеца пра малавядомыя старонкі масонскіх ложаў*; (29) *У адказе ідзеца пра тое, што даследчык меў рацыю*; (30) *У апавяданні ідзеца пра містычную гісторыю, якая адбылася менавіта тут*; (31) *У артыкуле ідзеца пра захады, якія яны зрабілі*; (32) *У тэксце, аднак, дакладна ідзеца аб недалёкіх паездках з вядомых будынкаў у цэнтры сталіцы БССР*; (33) *Перад намі кніга Лявіт, дзе ідзеца пра святарства і асвячэнне*.

“Займеннікавы” дзейнік, як у англійскай мове, выяўлены намі ў прааналізаваным ма-

тэрыяле двойчы: (34) *Што тычыцца сейфа, дык тое ідзеца аб будынку музея, вы самі аб гэтым пісалі*; (35) *Гэта ня ідзеца аб тых ці іншых “абмыльных” мерапрыемствах*. Параўн. з англійскімі прыкладамі тыпу: (36) *It’s raining; It’s snowing; It’s getting late now*.

Дэлібератыўнасць непасрэдна звязана з дэлібератыўным аб’ектам, які можа быць выражаны або праз акузатыў з прыназоўнікам *пра*, або праз форму меснага склону з прыназоўнікам *аб*.

Быццёвыя і дэлібератыўныя складнікі ў значэнні прэдыката *ідзеца* цудоўна “відаць” пры перакладзе асобных польскіх прыкладаў на беларускую мову. Параўн.: (37) *О со chodzi? – Што дзеецца / адбываецца? // Пра што ідзеца / ідзе гаворка?* Ключавое слова тут *дзеецца*. Параўн. іншыя кантэксты з гэтым дзеясловам:

(38) *Рэч дзеецца ў беларускай вёсцы – над родным, дарагім кожнаму з нас Нёманам...* [5, с. 62];

(39) *Музыка дзеецца на сцэне, калі ўсе слухачы і выканаўцы аб’ядноўваюцца ў адзін творчы паток*;

(40) *О со chodzi w tym tekście? – Пра што ідзеца (гаворыцца, ідзе гаворка) у гэтым тэксце? А можна, з улікам быццёвага складніка, і так: Што адбываецца ў гэтым тэксце? У чым справа (рэч)? Што самае важнае?*

Апошняе пытанне вынікае з тлумачэння, што даецца ў “Сінтаксічна-генератыўным слоўніку польскіх дзеясловаў”. Параўн.:

chodzi o co – ‘coś jest ważne’

chodzi – N dat + o N acc // o to, że Sent // o to, żeby Sent

(41) *Chodzi tu nie o dziewczynę, ale jej posag; Adamowi chodzi tylko o ten dom i o konie...; Chodzi nam o to, że ten człowiek nigdy nie daje nam spokoju; Chodzi jej tylko o to, żeby zarobić dużo pieniędzy* [11, с. 74].

Звяртаем увагу на асобныя кантэксты, у якіх пры дзеясловах *ісці* і *ісціся* ўжываецца “**ацэначны**” датыў, што выражае дадатковае дэстынатыўна-ацэначнае значэнне (‘для мяне важна’): (42) *Мне ідзець аб даследжаньне літуанізмаў у беларускай мове*; (43) *Мне ж тут ідзеца пра інаша. Мне ідзеца пра рэальную дапамогу, якую розным людзям доўгія гады аказвалі Юлія Андрусшыні і яе маці Яніна*. Параўн. з польскімі сказамі ў пазіцыі (41). Фактычна ў кожным пададзеным кантэксце да дзеясловаў *ісці* і *ісціся* можна дадаць ацэначны датыў.

Адзначым, што т. зв. *датыў карысці / шкоды* быў уласцівы і беларускаму простаму сказу ў сярэдзіне XIX – пачатку XX ст. [3, с. 226–227].

Намі зафіксаваны адзін выпадак ужывання канструкцыі з *ідзеца* і ў навуковым тэкс-

це: (44) *Прычына, на нашу думку, у марфалагічнай прыродзе гэтых слоў: яны паходзяць ад прыметнікаў “патрэбны” і “необходны”, таму тут ідзеца пра неразмежаванне аманімічных формаў – нязменнай (прэдыкатыў) і зменнай (кароткай формы прыметніка)* [7, с. 97].

Узнікае, аднак, пытанне: калі ідзеца ўжываецца з *пра*, а калі з *аб*? Нельга выявіць тут нейкай заканамернасці. Маём справу з цалкам дублетнымі формамі выражэння дэлібератыва, якія беларуская літаратурная мова выпрацавала на працягу шматвяковага развіцця.

Пры спалучальнасці з *ідзе* (*йдзець*) / *ідзеца* (*йдзеца*) сэнсавай ці стылёвай розніцы паміж *пра* В. скл. і *аб* М. скл. не выяўлена. Параўн.:

(45) **ідзеца пра:** чалавека, від *Ното Sapiens*, жабу, сьвецкую літаратуру, кветкі, творчасць, асаблівы сэнс, трансфармацыю, спробу зарабіць, падтрымку, захаванне рэпутацыі, дамовы, Скарыну і праскія традыцыі, праектную працу, сонца, галоўных герояў, “першачаргавікоў”, дзяцей, кватэру, сусветнае дрэва, тэксты, дамову, 5 мільёнаў чалавек, даклад, ахвяраў Берасьцейскага гета, ранейшы стан і г. д.;

(46) **ідзеца аб:** скарзе, абразах і розных малых шкодах, ідэі, вялікім прыбытку, прыстойнасці і маральнасці, продажы, працэсе, занатаваных успамінах, аб праве бязьвізавага руху, самаліквідацыі, адносінах, мове, будынку музея, семінарах, прызнанні фактаў, выкананні абавязкаў, казацкім батальёне, паездках, разуменні працэсу, разнастайнасці ацэнак, публіцыстыцы і г. д.

У беларускіх граматыстаў ёсць пэўныя назіранні адносна ўжывання гэтых прыназоўнікаў. Так, напрыклад, прыназоўнік *пра* часцей спалучаецца з канкрэтнымі назоўнікамі, *аб* – з абстрактнымі. Паводле П. Шубы, з прыназоўнікам *пра* зафіксавана: 67 % – канкрэтных назоўнікаў; 33 % – абстрактных. З прыназоўнікам *аб*: 16 % – канкрэтных назоўнікаў; 84 % – абстрактных [10, с. 224]. У 70-я гг. ХХ ст. П. Шуба прадказваў, што далейшае развіццё гэтых сінанімічных канструкцый прывядзе да іх больш дакладнага размежавання і, як вынік, – прымацаванасці да розных функцыянальных стыляў: прыназоўнік *пра* – да літаратурна-мастацкай і размоўнай сфер, а прыназоўнік *аб* – да навуковай і дзелавай [10, с. 224–225]. Прагноз вучонага спраўдзіўся: спалучэнні з прыназоўнікам *аб* пераважаюць у тэкстах афіцыйна-справавога і навуковага стыляў (напрыклад, Закон аб мовах), што фіксуюць сучасныя даведнікі па літаратурнай працы [4, с. 337–338].

Такім чынам, канструкцыю “*ідзеца + пра* В. скл. / *аб* М. скл.” варта разглядаць як сучас-

ную сінтаксічную інавацыю. Калі стары (незваротны) варыянт канструкцыі з дзеясловам *ідзе* (*ідзе + аб* В. скл. / *аб* М. скл.), відавочна, узнік пад уплывам польскай мовы, на што ўказвае таксама форма аказатыва з прыназоўнікам *аб*, то сучасны (зваротны) варыянт – гэта вынік далейшага развіцця і адаптацыі (“натуралізацыі”, “беларусізацыі”) гэтай структуры ў рэчышчы беларускай літаратурнай мовы.

Канструкцыя “*ідзеца + пра* В. скл. / *аб* М. скл.” зафіксавана ў тэкстах канца ХХ – пачатку ХХІ ст., напісаных пераважна “гарашкевіцай”, дзе адметная не толькі арфаграфія, але і сінтаксіс. З сучаснай канструкцыяй з *ідзеца* карэлююць наступныя адпаведнікі: *гаворыцца аб / пра...*; *гаворка (гутарка, размова) ідзе / вядзецца* і г. д.

Сёння, як паказвае матэрыял, назіраецца пашырэнне ўжывання структуры “*ідзеца + пра* В. скл. / *аб* М. скл.” і змена яе стылістычнага рэгістра: пераход з інтэрнэтна-гутарковай сферы ў сферу мастацка-літаратурную і нават навуковую.

Спіс літаратуры

1. **Абзіраловіч, І.** Адвечным шляхам: Даследзіны беларускага сьветагляду / І. Абзіраловіч ; прадм. С. Дубаўца. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993.
2. **Абуховіч, А.** З папераў Альгерда Абуховіча. Х. Літаратурнае апраўданне [Электронны рэсурс] / А. Абуховіч // Творы. – Мінск : Маст. літ., 1991. – Рэжым доступу: <https://coollib.com/b/377349/read>.
3. **Важнік, С. А.** Датыў карысці / шкоды ў структуры польскага і беларускага сказа: вынікі кантрастыўнага аналізу / С. А. Важнік // Актуальныя праблемы гуманітарнага образования. – Мінск : БГУ, 2018. – С. 222–227.
4. **Жаўняровіч, П.** Даведнік па літаратурнай працы: арфаграфічны, пунктуацыйны, лексічны, марфалагічны, сінтаксічны, тэхнічны ўзроўні / П. Жаўняровіч. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2017.
5. **Калубовіч, А.** Крокі гісторыі : даследаваньні, артыкулы, успаміны / А. Калубовіч. – Беласток – Вільня – Менск : Гамакс – Наша Ніва – Маст. літ., 1993.
6. **Пацюпа, Ю.** “Гаварыць” і “казаць”. Або як наша мова калечыцца памылковым словаўжываннем [Электронны рэсурс] / Ю. Пацюпа // АРСНЕ-пачатак. 01.09.2019. – Рэжым доступу: <https://gazeta.arche.by/article/231.html>.
7. **Рамза, Т. Р.** Гутарковыя канструкцыі: заканамернасці ці адметнасці ўжывання? (на прыкладзе выказванняў з мадальнымі прэдыкатывамі) / Т. Р. Рамза // Вестник Полоцкого гос. ун-та. Серия А. – 2011. – № 2. – С. 95–102.
8. **Глумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1978. – Т. 2.
9. **Глумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – Мінск : БелЭн, 1996.
10. **Шуба, П. П.** Об ограничениях в сочетаемости компонентов (на материале белорусских предложных конструкций) / П. П. Шуба // Проблемы лексикологии. – Мінск : БГУ, 1973. – С. 219–225.
11. **Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich.** – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : Wydwo PAN, 1980. – Т. I. / pod red. K. Polańskiego.

Аляксей ТУЧЫНСКІ,
старшы выкладчык кафедры раманскіх моў
факультэта міжнародных адносін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

МОВА ЯК МЕХАНІЗМ ЗАМАЦАВАННЯ І ТРАНСЛЯЦЫІ ЭТНАКУЛЬТУРНАГА ВОПЫТУ ДА ПРАБЛЕМЫ ПЕРАКЛАДУ БЕЛАРУСКІХ МОЎНЫХ НАМІНАЦЫЙ

УДК 811.161.3:008(045)

Артыкул прысвечаны безэквівалентнай лексіцы беларускай мовы ў адносінах да рускай мовы. Прыводзяцца тэматычныя групы, характарызуюцца асноўныя спосабы трансляцыі беларускіх лексічных адзінак на рускую мову.

Ключавыя словы: *моўная карціна свету, безэквівалентная лексіка, беларуская мова, руская мова, тэматычная група, пераклад.*

The article describes non-equivalent lexis of the Belarusian language in regard to the Russian language. The thematic groups are cited, the major ways of translation of Belarusian lexical units into Russian are characterized.

Пры ажыццяўленні міжкультурных кантактаў часта сустракаюцца сітуацыі, калі дэнататыўна-сігніфікатыўнае значэнне лексічнай адзінкі не можа быць суаднесена з адпаведным паняццем у культуры мовы перакладу. У тэорыі перакладу лексічныя адзінкі, якія адлюстроўваюць спецыфічныя рэаліі той ці іншай краіны і не маюць эквівалентаў у іншай мове, вызначаюцца як *безэквівалентныя адзінкі*.

Будучы фактам нацыянальна-культурнай спадчыны, такія адзінкі адлюстроўваюць у мове спосабы ўспрымання свету носбітам гэтай мовы. Мова валодае здольнасцю перадаваць, фіксаваць і захоўваць інфармацыю аб спасцігнутай чалавекам рэчаіснасці. Канцэптуальная карціна свету – гэта “сукупнасць ментальных канструктаў, канцэптаў, якія адлюстроўваюць усвядомленыя і неўсвядомленыя калектыўныя веды на ўзроўні свядомасці” [4, с. 152]. З аднаго боку, важна ўлічваць, што некаторыя прадметы і з’явы рэчаіснасці характарызуюць побытавыя, сацыяльныя, культурныя, экалагічныя і іншыя ўмовы жыцця толькі аднаго народа. Для нашага даследавання цікавасць уяўляюць беларуская і руская мовы, якія знаходзяцца ў найбліжэйшым сваяцтве: псіхалагічна чалавек больш настроены на агульнае ў беларускай і рускай мовах, чым на рознае. З іншага боку, менавіта пры наяўнасці значнага падабенства лексічнага матэрыялу індывідуальныя прыметы структуры розных сістэм выяўляюцца з найбольшай выразнасцю.

Распрацоўкай пытанняў тэорыі лексічнай безэквівалентнасці беларускай мовы ў параўнальна-супастаўляльным аспекце з рускай мовай займаюцца беларускія вучоныя. У працы “Лексічныя лакунны і сродкі іх запаўнення” І. Роўда паказвае, што супастаўляльнае даследаванне рускай і беларускай моў выяўляе вялікую колькасць лакун, прырода запаўняльнікаў якіх не з’яўляецца аднастайнай і мае розную эксплі-

кацыю. Вучоны адзначае: разуменне безэквівалентных слоў, што змяшчаюць культурна-семантычны кампанент, грунтуецца на правільным успрыманні паняццяў, якія раскрываюцца гэтымі словамі. Для поўнага ўяўлення пра з’яву безэквівалентнасці ў рамках супастаўленых моў неабходна праводзіць аналіз на ўзроўні мовы і маўлення [5].

Артыкул “Пра некаторыя спецыфічныя словаўтваральныя тыпы беларускай мовы (у параўнанні з рускай)” Н. Даўбешкі прысвечаны разгляду фактаў безэквівалентнасці ў сістэме дзеясловаў, прыметнікаў і назоўнікаў, абумоўленых адсутнасцю або меншай прадуктыўнасцю ў рускай мове асобных словаўтваральных тыпаў. Аўтар вылучае тэматычныя групы найменняў, якія маюць выразную нацыянальна-культурную семантыку, і адзначае, што “пранікненне беларускіх рэалій у побыт рускага народа не спрыяе ўзнікненню рускамоўнай адпаведнасці. Пры неабходнасці абазначэння рэаліі выкарыстоўваюцца беларусізмы з прыметай этнаграфічнай прыналежнасці” [2, с. 95–96].

У даследаванні “Безэквівалентная лексіка ў святле тэорыі намінацыяўнай дэрывацыі” А. Гіруцкага адзначаецца, што пры паўторнай намінацыі (абазначэнне дэнатата сродкамі / або па мадэлі іншай мовы) ва ўмовах мастацка-літаратурнага білінгвізму безэквівалентная лексіка можа выкарыстоўвацца ў якасці мастацка-выразнага сродку [1].

На падставе супастаўляльнага аналізу вынікаў анкетавання студэнтаў у артыкуле “Безэквівалентная лексіка ў білінгвальнай моўнай свядомасці беларусаў (эксперыментальнае даследаванне)” А. Лавіцкага сцвярджаецца, што безэквівалентная лексіка, адлюстроўваючы ў моўнай свядомасці частку асабістага светаўспрымання, непарыўна звязана з нацыянальнай самаідэнтыфікацыяй [3, с. 662–663].

Асаблівую цікавасць выклікае праца Ірыны Шкрабы – аўтара слоўніка безэквівалентнай лексікі. Даследчыца падкрэслівае, што «традыцыйны перакладчыцкі прынецп «слова праз слова» не здольны з аднолькавым поспехам дзейнічаць на ўсёй лексічнай прасторы», і адзначае, што «калі беларускае слова мае складаную структуру значэння, з многімі прыватнымі прыкметамі названага прадмета, то ўзрастае верагоднасць таго, што ў рускай мове магчымы адзіны спосаб яго семантычнага тлумачэння – апісальны, а само слова ў такім выпадку набывае статус безэквівалентнага» [6, с. 7].

Ва ўмовах пастаяннага ўзаемадзеяння моўных карцін свету роднай і іншай моў адбываецца перанос і / або інтэрферэнцыя культурных канцэптаў, таму аб’ём супадзення іх значэнняў у мовах можа быць зусім розны, што выяўляецца пры ўліку прынецпу міжмоўнай карэляцыі культурных канцэптаў у супастаўляльных мовах. У моўнай карціне свету кожнага канкрэтнага народа побач з універсальнымі ёсць спецыяльныя культурныя канцэпты, характэрныя для канкрэтнай лінгвакультурнай супольнасці, якія па-свойму трактуюць менталітэт гэтага народа. Прывядзем у якасці ілюстрацый некаторыя тэматычныя групы безэквівалентнай лексікі беларускай мовы ў адносінах да рускай, якія яскрава вызначаюць нацыянальна-адметны склад лексічнай сістэмы:

– выдатныя людзі ў гісторыі краіны; такія намінацыі называюць удзельнікаў важных гістарычных падзей, родапачынальнікаў дынастыі вялікіх князёў, першадрукароў, філосафаў-гуманістаў, пісьменнікаў і асветнікаў, грамадскіх дзеячаў, вучоных, выдаўцоў першых кніг на старабеларускай мове і першых кніг усходніх славян, канцлераў, ваяводаў, гетманаў, выдатных дзяржаўных і палітычных дзеячаў і г. д. (*Рагвалод, Рагнеда, Еўфрасіння Полацкая, Міндоўг, Альгерд, Ягайла, Вітаўт, Свідрыгайла, Жыгімонт Караль, Францыск Скарына, Кірыла Тураўскі, Клімент Смаляціч, Васіль Цяпінскі, Мікола Гусоўскі, Сымон Будны, Леў Сапега, Адам Міцкевіч, Франц Савіч, Вініэнт Дунін-Марцінкевіч, Тадэвуш Касцюшка, Кастусь Каліноўскі, Францішак Багушэвіч, Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Алесь Гарун, Максім Гарэцкі, Алаіза Пашкевіч* і інш.);

– помнікі мастацтва, архітэктуры, прыродныя аб’екты; сюды аднесены назвы помнікаў дойлідства, ландшафтных заказнікаў і нацыянальных паркаў і крыніц, біясферных запаведнікаў, навучальных устаноў, замкавых і палацава-паркавых комплексаў і ансамбляў, храмаў, рэзідэнцый вялікіх князёў, фартыфікацыйных збудаванняў, музеяў народнай архітэктуры і по-

быту, навукова-даследчых і асветніцкіх цэнтраў традыцыйнай культуры і падобнага (*Косаўскі замак, Брэсцкая крэпасць, Ружанскі палац, Альманскія балоты, Белавежская пушча, Езуіцкі калегіум, Палессе, Мірскі замак, Каложская царква, касцёл Святой Тройцы ў Гервятах, Аўгустоўскі канал, Навагрудскі замак, Крэўскі замак, Нясвіжскі замак, Хатынь, Налібоцкая пушча, Бабруйская крэпасць, Буйніцкае поле, Браслаўскія азёры, Сафійскі сабор, касцёл Яна Хрысціцеля* і інш.);

– адзенне, абутак, тканіны; адзенне выступае этнічным і сацыяльным паказчыкам і выконвае шэраг функцый (практычную, абрадавую, эстэтычную, этнакультурную, магічную). Розныя тыпы і віды беларускага адзення складваліся гістарычна, яны адлюстроўваюць змены побыту народа, яго густ: гэта назвы галаўных убораў, адзення, абутку, дываноў і падобнага (*кашміроўка, брыль, баваўнянка, каноплянка, гафтак, ляміоўка, плюшаўка, дзеравяшкі, зрэбнікі, кажурыва, капа, кілім, лахі, ступак, хадакі, хуста, шарак, шаты* і інш.);

– прылады працы і прыстасаванні; да гэтай групы адносяцца назвы машын, малаткоў, рыдлёвак, зашпілек, жэрдак, калоў, дзяржальняў, ашэткаў, чаранкоў, кліноў, дубцоў, бізуноў, труб, бочак, абручоў, калодак, а таксама розных прыстасаванняў (*адбой, апоўзіны, арфа, асвер, ашэтак, бірулька, ваўначоска, жогаг, вочап, грабілка, дратаванка, жыгала, запатылак, клявец, копанік, паплеціна, рэхва, чапальнік, частаколіна, цурубалка, шуфель* і інш.);

– хатнія рэчы; сюды ўключаюцца шматлікія прадметныя таксанаміі, якія групуюцца па тэматычнай прыналежнасці і, адпаведна, па характары дэнататыўнай суаднесенасці. Асэнсаванне артэфектаў як праекцыі быцця чалавека на навакольную рэчаіснасць можа трактавацца як адзінства, неаддзельнасць і датычнасць да жыццядзейнасці чалавека і артэфектнай прасторы. Побытавыя артэфекты асэнсоўваюцца як вынік стваральнай дзейнасці, вынік імкненняў пераўтварыць і ўдасканаліць аб’ектыўную рэальнасць, у якой стваральная праца разглядаецца як дзейная канцэптуалізацыя свету (*ворчык, днушка, зэдлік, імбрычак, кавяла, кубел, куфель, міса, мажджэр, мядніца, набытак, ночвы, протар, прыскрынак, пэндзлік, рагавень, рондаль, складанчык, сцізорык, трапкач, філіжанка, шалі, шаршатка, шыдэлак* і інш.);

– будынкi, памяшканні; адной з самых старажытных артэфектных метафар лічыцца метафара дому, бо чалавек з даўняга часу спрабаваў стварыць утульнае жыллё і схавацца ў ім ад дажджу, снегу і рознага роду прыродных катаклізмаў. Да гэтай групы аднесены назвы дамоў, будынкаў, памяшканняў, прыбудоў, жылля, да-

хаў, хлявоў і падобнага (*абшыванка, апушына, багажня, брама, вазоўня, весніцы, гаспода, гмах, замчышча, камяніца, леснічоўка, лядоўня, мур, мураванка, падпаветка, прыгрэбнік, прыпечак, пустка, скляпенне, сушня і інш.*);

– каляндар; тут знаходзіць яркае адлюстраванне нацыянальна-культурнае бачанне свету і міфалагічныя ўяўленні аб рэчаіснасці. У названую групу ўваходзяць найменні перыядаў пачатку і завяршэння касьбы, сяўбы, ворыва, копкі, а таксама царкоўных святаў, народных звычаяў, абрадаў, песень, танцаў, міфічных істот, духаў, прывідаў, страшыдлаў, нячыстай сілы і г. д. (*адправа, ваўкалак, грамніцы, дакопкі, дакоскі, дапрадкі, дасеўкі, дзядзькаванне, заворыны, закоскі, запасванне, засеўкі, калядніца, кантычка, кляштар, копіша, нячысцік, піліпаўка, пасад, пятроўка, угодкі, фэст, шчадрэц і інш.*);

– нацыянальная кухня; лексіка харчавання ў слоўнікавым складзе беларускай мовы займае важнае месца і характарызуецца вялікім колькасным складам. Да яе адносяцца назвы хлеба, аладак, бліноў, алею, круп, каш, малака, напояў і г. д. (*алей, асушак, аўсянік, бондачка, бярозавік, гамёлка, гарбата, гарбузік, грачанік, груца, дранік, жытнік, здор, зносак, кляновік, крупеня, лёк, лой, мацунак, мачанка, прыгаркі, пяхонік, скавароднік, сырадой, таўчонік, шмалец і інш.*);

– прафесійная дзейнасць; семантычны патэнцыял полісемантычных адзінак часцей за ўсё вызначаецца стэрэатыпамі прафесій, сфарміраванымі беларускай нацыянальнай свядомасцю ў адносінах таго ці іншага віду прафесійнай дзейнасці. Да намінацый гэтай групы аднесены назвы гаспадарак, заводаў, майстэрняў, рамёстваў, а таксама рабочых і спецыялістаў (*бровар, вапельнік, ваўначос, вясляр, гантар, гарбарня, гарбарства, кавальства, каморніцтва, мулярства, рымарня, сальнік, солтыс, тартак, цагельня і інш.*).

Акрамя таго, значэнне безэквівалентных слоў можа ўскладняцца элементамі ацэначнасці, якая ўзнікае пры называнні аб'ектаў рэчаіснасці, уласцівасці якіх уключаюцца ў сістэму каштоўнасных арыентацый людзей і выклікаюць стэрэатыпныя ацэнкі. Са станоўчай канатацыяй ужываюцца назоўнікі *бацькавіч, дружбак, заможнік, клапатун, руплівец*. Адмоўная канатацыя змяшчаецца ў назоўніках *банкарт, недаверак, галамоўза, гняўко, мітуслівец, нехайнік, нядбалец, няўклюд, панаваты, папіхач, фацэт, цемнік*.

Разгледжаная лексіка ў значнай ступені адлюстроўвае беларускую культурную карціну свету і своеасабліваць лексічнага складу бе-

ларускай мовы. Вынікі даследавання сведчаць, што адрозненні выяўляюцца ў любым спалучэнні моў, аднак найбольш выразна яны падкрэсліваюць адрозненні блізкароднасных моў і культур, дзе працэнт агульнага, падобнага даволі высокі. Лексіка з прыведзеных тэматычных груп пацвярджае той факт, што безэквівалентныя адзінкі беларускай мовы не толькі абазначаюць і называюць прадметы і з'явы рэчаіснасці, але і выклікаюць эмацыйна-этычныя і эстэтычныя асацыяцыі, дэманструючы тым самым самабытнасць беларускай нацыянальнай культуры.

У структурным плане пераважаюць простыя лексічныя адзінкі, якія складаюцца з адной каранёвай марфемы (*адбой, ночвы, протар, фацэт*). Ёсць таксама лексічныя адзінкі з двух і больш слоў (*Браслаўскія азёры, Сафійскі сабор, касцёл Яна Хрысціцеля*). Часта выкарыстоўваюцца суфіксальныя дэрываты (*кашміроўка, баваўнянка, дашчанік, замчышча, камяніца, чапальнік, паўтарак, бацькавіч*) і словы, утвораныя прэфіксальным і прэфіксальна-суфіксальным спосабамі (*дакопкі, дакоскі, набытак, нябожа, нядбалец, недаверак, прыгрэбнік, прымурак*).

Вялікая колькасць прааналізаваных адзінак адносіцца да беларускай лексікі, аднак ёсць і запызчаныя словы (*сурвэта, шыдэлак, мур, банкарт*).

Спіс літаратуры

1. **Гируцкий, А. А.** “Безэквівалентная лексіка” в свете теории номинативной деривации / А. А. Гируцкий // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках : тез. докл. респ. конф., 26–28 мая 1982 г. : в 2 ч. / Ин-т языкознания Акад. наук БССР, Гродн. гос. ун-т ; редкол.: В. М. Никитевич (отв. ред.) [и др.]. – Гродно, 1982. – Ч. 2. – С. 40–42.
2. **Даўбешка, Н. П.** Пра некаторыя спецыфічныя словаўтваральныя тыпы беларускай мовы (у параўнанні з рускай) / Н. П. Даўбешка // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках : материалы VIII Междунар. науч. конф., 15–16 апреля 2003 г., Гродно / С. А. Емельянова (отв. ред.) [и др.]. – Гродно : ГрГУ, 2003. – С. 95–99.
3. **Лавицкий, А. А.** Безэквивалентная лексика в билингвальном языковом сознании белорусов (экспериментальное исследование) / А. А. Лавицкий // Вестн. Рос. ун-та дружбы народов. Серия : Вопросы образования. – 2017. – Т. 14. – № 4. – С. 661–664.
4. **Рецкер, Я. И.** Теория перевода и переводческая практика : очерки лингвист. теории перевода / Я. И. Рецкер ; доп. и коммент. Д. И. Ермоловича. – М. : Р. Валент, 2004. – 244 с.
5. **Роўда, І. С.** Лексічныя лакуны і сродкі іх кампенсацыі (супастаўляльнае сістэмна-функцыянальнае даследаванне беларускай і рускай моў) : аўтарэф. дыс. ... докт. філал. навук : 10.02.01; 10.02.02 / І. С. Роўда ; Бел. дзярж. ун-т. – Мінск, 1996. – 35 с.
6. **Шкраба, І. Р.** Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі / І. Р. Шкраба. – Мінск : БелЭн, 2008. – 320 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 30 лістапада 2021 г.

Вікторыя РАМАНОВА,
аспірант кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Максіма Танка

ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ АПІСАННЯ КАНАТАТЫЎНЫХ АКЦЫЯНАЛЬНЫХ ДЗЕЯСЛОВАЎ НА МАТЭРЫЯЛЕ “ТЛУМАЧАЛЬНАГА СЛОЎНІКА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ”

УДК 81'373.47 + 81'374.3

У артыкуле тлумачыцца ўзаемасувязь канатацыі і акцыянальнасці на лексічным узроўні. Разгледжаны асаблівасці апісання акцыянальных дзеясловаў-канататываў у тлумачальным слоўніку. Пашыраны і ўдакладнены спіс памет, неабходных падчас фіксацыі канататыўных лексем у лексікаграфічным даведніку. Прапанавана структура слоўнікавага артыкула, рээстраванае слова якога – канататыўны акцыянальны дзеяслоў.

Ключавыя словы: *канатацыя, кампаненты канатацыі, акцыянальнасць, канататыўныя акцыянальныя дзеясловы, лексікаграфія, структура слоўнікавага артыкула, сістэма памет.*

The article explains the relationship between connotation and actionality at the lexical level. The features of the description of actional verbs-connotatives in the explanatory dictionary are considered. The list of litters required during the fixation of rope lexemes in the lexicographic reference book has been expanded and clarified. The structure of a dictionary entry is proposed, the registry word of which is a connotative actional verb.

У працэсе маўленчай камунікацыі адбываецца актуалізацыя моўных сродкаў, якія адлюстроўваюць карціну свету моўцы. Дынамізм светапогляднай пазіцыі ствараюць дзеясловы. Нярэдка шматзначнасць моўнаму выражэнню надаюць менавіта дзеясловы-канататывы. Рэалізацыя апошнімі канататыўнага значэння ў пэўнай ступені вызначае семантычную структуру выказвання. Немалаважную ролю адыгрываюць канататыўныя дзеясловы падчас актуалізацыі мэты акта маўлення. Пэралічанае абумоўлівае значнасць лексікаграфічнага апісання дзеясловаў з канататыўным значэннем у беларускай мове.

Агульнапрызнанай у лінгвістычнай навуцы лічыцца ідэя пра тое, што семантычным ядром дзеясловаў дзеяння з'яўляецца акцыянальнасць, або т. зв. характар дзеяння. Для паўнаватраснага разумення ўзаемасувязі канатацыі і акцыянальнасці ў дзеяслоўнай адзінцы неабходна ўдакладніць два аспекты: 1) паняцце “канатацыя” і структуру канатацыі; 2) семантычную структуру акцыянальнага дзеяслова.

Актыўна распачатыя ў XIX ст. шматлікія спрэчкі адносна пытанняў вызначэння дэфініцыі паняцця “канатацыя”, а таксама колькаснага і якаснага складу канатацыі ў лінгвістыцы працягваюцца і сёння. Паколькі аналіз сутнасці гэтага дыспуту не з'яўляецца мэтай артыкула, то разгледзім разуменне паняцця і пэралічым тыя структурныя часткі канатацыі, якіх, па нашым меркаванні, мэтазгодна прытрымлівацца ў дадзеным даследаванні. Так, пад *канатацыяй* разумеецца дадатковы кампанент лексічнага значэння (= сузначэнне), якое мадыфікуе дэнататыўны кампанент за кошт інфармацыі, звязанай з нацыянальна-культурнымі трады-

цыямі моўцы. У якасці кампанентаў канатацыі абраны: ацэначнасць, эматыўнасць, экспрэсіўнасць і вобразнасць. Стылістычны кампанент не быў уключаны ў структуру канатацыі па той прычыне, што, на нашу думку, ён не раскрывае ацэначны, эматыўны, экспрэсіўны або вобразны кампаненты, а толькі аб'ядноўвае пералічаныя ў канататыўным сэнсе.

Пытанне семантычнай пабудовы акцыянальных дзеясловаў разглядае ў сваёй працы Л. Стахава [1]. Яна зазначае, што некаторыя даследаванні ўказваюць на існаванне ўніверсальнай семантычнай структуры дзеясловаў акцыянальнага тыпу. Гэтая структура ўяўляе сабой камбінацыю з трох частак: 1) суб'ектная тэма; 2) уласна акцыянальнасць, г. зн. акцыянальнае ядро, якое складаецца з рэлятыва (ідэя дзеяння), акцыянала (дзеянне) і акцыента (вынік дзеяння); 3) аб'ектная тэма. Такое камбінаванне частак у семантыцы дзеяслова дэманструе наяўнасць сувязі ідэі дзеяння, што заключана ў акцыянальным ядры, з суб'ектам і / або аб'ектам, на які дадзенае дзеянне накіравана.

Такім чынам, акцыянальнасць цесна звязана з дадатковымі семантычнымі кампанентамі лексем, г. зн. канататыўнымі адценнямі значэння, з'яўленне якіх абумоўлена асаблівасцямі светапогляду моўцы, яго адносінамі да аб'екта гутаркі. Асноўныя і дадатковыя семантычныя кампаненты дзеяслоўнай лексемы фарміруюць яе лексічнае значэнне. Гэта значыць, можна гаварыць пра наяўнасць ўзаемасувязі паміж канатацыяй і акцыянальнасцю на лексічным узроўні.

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці лексікаграфічнага апісання канататыўных акцыянальных дзеясловаў, якія адлюстроўваюць сферу дзейнасці чалавека. Прадметам даследавання

выступаюць дзеясловы з семантычным ядром “дзеянне”, якому, у сваю чаргу, уласцівы эматыўнасць, ацэначнасць, вобразнасць і экспрэсіўнасць.

Фонд канататыўных дзеясловаў літаратурнай мовы адносна поўна адлюстраваны ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” [2]. Менавіта да апошняга мы звярнуліся ў пошуках лексічнага матэрыялу. Падбор дзеяслоўных адзінак праводзіўся на аснове лексікаграфічных памет (стылістычных і памет эмацыянальнай ацэнкі): *перан.* (пераноснае), *разм.* (размоўнае), *асудж.* (асуджальнае), *высок.* (высокае, высокага стылю), *груб.* (грубае), *жарт.* (жартаўлівае), *зневаж.* (зневажальнае), *іран.* (іранічнае), *лаянк.* (лаянкавае), *неадабр.* (неадабральнае), *незадав.* (незадавальняльнае), *пагард.* (пагардлівае). Падкрэслім, сёння пералічаныя паметы – адзіны лексікаграфічны сродак характарыстыкі прагемы.

Дзеяслоў прызнаны сінтаксічным стрыжнем выказвання, таму немагчыма пераацаніць яго значнасць у камунікатыўным працэсе. Адметна, што лексікаграфічнае адлюстраванне значэння дзеяслова-канататыва абапіраецца на сістэмна-фармальнае, а не на камунікатыўна-прагматычнае прадстаўленне мовы. Гэта выразна відаць на прыкладзе памет, выкарыстаных у тлумачальным слоўніку.

Падчас аналізу была заўважана непазлядоўнасць ва ўжыванні памет, якія павінны быць пры апісанні канататыўных дзеясловаў. Напрыклад, дзеяслоў *абáбіцца* [2, с. 10] мае пры абодвух значэннях ‘пра мужчыну: пераняць некаторыя жаночыя рысы характару; стаць дробным’ і ‘пра жанчыну: стаць нехайнай, перастаць сачыць за сабой’ памету *разм.* (размоўнае), а дзеяслоў *абляпíць* са значэннем ‘акружыць’ [2, с. 21] – памету *перан.* (пераноснае). Першая названая памета з’яўляецца стылістычнай характарыстыкай, другая памета ўказвае на вобразны характар лексемы. На нашу думку, абодва прыклады павінны ўтрымліваць паметы *разм.* і *перан.* Дзеяслоў *бéгаць* [2, с. 108] – ‘заляцацца да каго-небудзь, хутка рухацца, мільгацець (аб прадметах, пальцах, вачах і пад.)’ – мае пры пералічаных значэннях толькі памету *разм.*, аднак падаецца відавочнай неабходнасць выкарыстоўваць яшчэ і памету *перан.* Значым, што частка дзеясловаў-канататываў мае побач з дэфініцыйнай паметы *разм.* і *перан.* Напрыклад, *агрыза́цца* ‘груба, са злосцю адказваць на заўвагі’ [2, с. 36], *адбíць* ‘прымусіць баяцца што-небудзь рабіць; знішчаць, адабраць (памяць, жаданне і пад.)’ [2, с. 39], *адбрыка́цца* ‘пазбавіцца ад чаго-небудзь непажаданага’ [2, с. 39], *гыркаць* ‘груба гаварыць, бурчаць’ [2, с. 204] і інш.

У названым слоўніку пры дзеясловах, што маюць у семантыцы канататыўнае адценне, выкарыстоўваецца толькі адна памета ацэнкі – *неадабр.* (неадабральнае). Напрыклад, пры дзеясловах *адміністрава́ць* ‘кіраваць чым-небудзь фармальна, бюракратычна’ [2, с. 50], *в́ыехаць* ‘выкарыстаць для сваёй выгады чыю-небудзь працу, якія-небудзь акалічнасці’ [2, с. 157], *загры́зіці* ‘змучыць, давесці да цяжкага душэўнага стану папрокамі, прыдзіркамі, лаянкай і падобным’ [2, с. 261], *кульга́ць* ‘мець многа прабелаў (пра чые-небудзь веды, пра якую-небудзь справу, работу)’ [2, с. 384], *лакéйнічаць* ‘выслужвацца, падхалімнічаць’ [2, с. 390] і інш. Падкрэслім, у падобных прыкладах адлюстравана ацэнка дзеяння з пункту гледжання сацыяльнай нормы, прынятай у грамадстве.

Спынімся на паметах, якія выкарыстоўваюцца для абазначэння эматыўнасці ў складзе канататыўнай дзеяслоўнай лексемы. Прывядзем прыклады. З паметай *груб.* (грубае) падаецца дзеяслоў *адбраха́цца* ‘сварачыся, спрачаючыся, адказаць на папрокі, нападкі; адмовіцца ад чаго-небудзь; выкруціцца’ [2, с. 39], а таксама дзеяслоў *выць* ‘плакаць уголас’ [2, с. 171] і іншыя; з паметай *пагард.* (пагардлівае) – дзеяслоў *ацiра́цца* ‘быць, знаходзіцца дзе-небудзь, каля каго-небудзь без пэўнага занятку; хадзіць, швэндацца, нічога не рабіць’ [2, с. 97], а таксама дзеяслоў *валачы́цца* ‘заляцацца’ [2, с. 133] і іншыя; з паметай *асудж.* (асуджальнае) падаецца лексема *пагна́цца* ‘кінуцца наўздагон, каб дагнаць’ [2, с. 508] і іншыя; з паметай *зневаж.* (зневажальнае) – *скавыта́ць* ‘крыўдзіцца, скардзіцца, плакаць’ [2, с. 751], *чаўпiць* ‘гаварыць недарэчнасці, глупства, бязглуздзіцу; паўтараць; плесці адно і тое ж’ [2, с. 923] і іншыя. У прыведзеных прыкладах назіраецца перадача эмацыянальнага зместу маўлення, якое належыць моўцу.

Такім чынам, сістэма памет, прынятая ў тлумачальным слоўніку для абазначэння лексем з канататыўным значэннем, патрабуе ўдакладнення і ўпарадкавання.

Апісанне сэнсавага аб’ёму канататыва мэтазгодна праводзіць з улікам асаблівасцей семантычнай структуры дзеяслова. У залежнасці ад асаблівасцей праяўлення канататыўнай прыметы семантычная структура акцыянальнага дзеяслова-канататыва павінна ўключаць наступныя кампаненты:

1) ацэначнасць – станоўчая / пазітыўная / адабральная або адмоўная / негатыўная / неадабральная ацэнка, якая перадаецца адпаведнымі паметамі: *адабр.* (адабральнае), *асудж.* (асуджальнае), *задав.* (задавальняльнае), *неадабр.* (неадабральнае), *негат.* (негатыўнае), *незадав.*

(незадавальняльнае), *нейтр.* (нейтральнае), *ухвал.* (ухваляльнае). Ацэнка носіць умоўны характар, паколькі заснавана на суб'ектыўным стаўленні і асаблівасцях светапогляду (моўцы / слухача / таго, хто выконвае дзеянне / таго, хто пераказвае змест падзей). Каб пазбегнуць грувасткасці і квазіаб'ектыўнасці ў рамках слоўнікавага артыкула, бачыцца апраўданым адлюстраванне ацэнкі таго ці іншага дзеяння з пункту гледжання грамадскай нормы;

2) эматыўнасць – выражэнне той ці іншай эмоцыі, паказчыкам якой могуць стаць паметы тыпу: *вulg.* (вульгарнае), *гнеўн.* (гнеўнае), *груб.* (грубае), *грэбл.* (грэблівае), *дакор.* (дакорлівае), *жарт.* (жартаўлівае), *захapl.* (захапляльнае), *зневаж.* (зневажальнае), *іран.* (іранічнае), *ласк.* (ласкальнае), *лаянк.* (лаянкавае), *пабудж.* (пабуджальнае), *паваж.* (паважлівае), *пагард.* (пагардлівае), *раздражн.* (раздражняльнае), *уніж.* (уніжальнае), *спачув.* (спачувальнае), *урачыст.* (урачыстае), *фамільяр.* (фамільярнае) і іншыя;

3) экспрэсіўнасць – нізкая або высокая ступень праяўлення дзеяння; для яе абазначэння ў складзе дэфініцыі дастаткова выкарыстоўваць словы – паказчыкі меры і інтэнсіўнасці: напрыклад, *мала / слаба, многа / моцна* і іншыя;

4) вобразнасць – дасягаецца за кошт той сэнсавай нагрукі, якая фарміруецца ў выніку ўзаемадзеяння ацэнчнасці, эматыўнасці і экспрэсіўнасці; для яе абазначэння патрэбны паметы тыпу *алегар.* (алегарычнае), *вобр.* (вобразнае), *метафар.* (метафарычнае), *перан.* (пераноснае) і інш.

Адзначым, што неабходна выкарыстоўваць стылістычныя паметы: *абл.* (абласное) або *дыял.* (дыялектнае), *жаргон.* (жаргоннае), *прастам.* (прастамоўнае), *разм.* (размоўнае), паколькі ўсе яны ўказваюць на розныя абмежаванні ва ўжыванні (тэрытарыяльныя, прафесіянальныя і тыя, якія абумоўлены асаблівасцямі сітуацыі зносі і яе ўдзельнікаў).

Падкрэслім, у сучаснай лексікаграфіі праблемным застаецца пытанне маркіроўкі канататыўных лексічных адзінак. Прыведзеная намі схема лексікаграфічнай падачы дэфініцыі дзеяслова-канататыва носіць рэкамендацыйны характар і патрабуе далейшага ўдакладнення.

Спынімся на структуры слоўнікавага артыкула. Апошні, на наша меркаванне, павінен уключаць: 1) рээстравае слова (інфінітыў) з пазначэннем націску (не пазначаецца ў аднаскладовых словах і адзінках з націскным ё); 2) граматычныя паметы: часцінамоўная прыналежнасць слова – *дзеясл.*, формы змянення (1, 2, 3-я асобы і форма загаднага ладу) і ўказанне трывання дзеяслова – *зак.* або *незак.*; 3) паметы-маркёры канататыўнасці; 4) тлумачэнне зместу

(з улікам асаблівасцей дэнататыўнага і канататыўнага макракампанентаў); 5) ілюстрацыйны матэрыял.

Прывядзем прыклады.

БУРКАВАЎЦЬ, буркую, буркуеш, буркуе; буркуем, буркуеце, буркуюць; буркуй; *незак. Адабр., жарт., перан., разм.* Лагодна і пяшчотна размаўляць. *А Васіліна ласкава буркавала...* (П. Місько).

ВІТРУБІЦЬ, вітрублю, вітрубіш, вітрубіць; вітрубім, вітрубіце, вітрубяць; вітрубі; *зак. Задав., жарт., разм.* Нешта з'есці ў вялікім аб'ёме. *“Дзед!.. А ты тое палена падняў бы?” – “...Відаць падняў бы. Каб толькі витрубіў усю гэтую юшку ды мо яшчэ каб умяў усяго шчупака”* (Я. Брыль).

ЗМЫЛІЦЦА, змылюся, змылішся, змыліцца; змылімся, змыліцеся, змыляцца; змыльвайся; *зак. Негат., спачув., перан., разм.* Змяніць / страціць тыя ці іншыя якасці з пэўных прычын. *Жылле паперацёрлася, як лямец на хамуце ў кабылы, яму дай напругі – згарыць апошняе, голас змыліўся – хрып ды храп, а душа ўсё тая самая, як была, просіць, нібы маладая, песень, не абкізаных на радыёхвалях ды на тэлевізарах, а сваіх, якія мала хто ведае* (В. Карамазыў).

ЛЯПАЦЬ, ляпаю, ляпаеш, ляпае; ляпаем, ляпаеце, ляпаюць; ляпай; *незак. Асудж., дакор., перан., разм.* Гаварыць што-н. неабдуманна, нетактоўна. *Адзін прыезджы... ляпнуў чорным словам на сход* (М. Лужанін).

РАЗЯВІЦЦА, разяўлюся, разявішся, разявіцца; разявімся, разявіцеся, разявляцца; разяўся; *зак. Неадабр., груб., перан., прастам.* Сказаць што-н., гаркнуць. *...Цяўлік надта любіў разяўляцца на ўсіх... лез на кожнага, як жаба на корч* (М. Стральцоў).

У прапанаваным намі слоўнікавым артыкуле адлюстравана ўласна лінгвістычная і прагматычная інфармацыя пра загаловае слова. Сістэматызаваная ў выглядзе лексікаграфічных каментарыяў слоўнікавая інфармацыя дазваляе адлюстраваць складаную структуру лексічнай адзінкі з улікам яе функцыянавання як у сістэме мовы, так і ў маўленні.

Спіс літаратуры

1. Стахова, Л. В. Акциональные глаголы объектно ориентированного класса [Электронный ресурс] / Л. В. Стахова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Режим доступа: <https://www.gramota.net/materials/2/2017/9-1/51.html>. – Дата доступа: 15.10. 2021.
 2. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад.: І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭн, 2016. – 968 с.
 3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984.
- Артыкул паступіў у рэдакцыю 29 снежня 2021 г.*

Святлана МАСЛЕНІКАВА,

кандыдат філалагічных навук,

Вольга ХАЛУПА,

магістрант філалагічнага факультэта Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы

СУПАСТАЎЛЯЛЬНЫ АНАЛІЗ БЕЛАРУСКІХ І НЯМЕЦКІХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ, ЯКІЯ АПІСВАЮЦЬ ЭМАЦЫЯНАЛЬНЫ СТАН РАДАСЦІ

УДК 811.112.2

У артыкуле падаюцца выяўленыя з актуальных фразеалагічных слоўнікаў беларускія і нямецкія фразеалагізмы, якія апісваюць эмацыянальны стан радасці чалавека. Ажыццяўляецца іх колькасны падлік і вызначаецца роля ў папаўненні фразеалагічнага фонду абедзвюх моў. Устойлівыя выразы аналізуюцца ў супастаўляльным аспекце адносна наяўнасці ў іх складзе кампанентаў-саматызмаў.

Ключавыя словы: *беларуская мова, нямецкая мова, радасць, саматызм, супастаўленне, фразеалагізм.*

The article presents Belarusian and German phraseological units that describe the emotional state of joy identified from actual phraseological dictionaries. Their quantity is counted and their role in replenishing of the phraseological fund of the two languages is determined. The set expressions are analyzed in a comparative aspect according to the presence of somatic components in their composition.

Даследаванне фразеалагізмаў не ўяўляецца сэнна без супастаўлення, якое дазваляе выявіць агульнае і адметнае ў іх функцыянаванні ў розных мовах, у нашым выпадку беларускай і нямецкай. У артыкуле аналізуюцца беларускія і нямецкія ўстойлівыя выразы, якія абазначаюць пазітыўны эмацыянальны стан, у прыватнасці стан радасці. Менавіта пры дапамозе такіх фразеалагічных адзінак можна апісаць свае эмоцыі і пачуцці, аказваючы такім чынам пэўны ўплыў на людзей. Гэта дазволіць выявіць асаблівасці дзвюх культур, беларускай і нямецкай, падкрэсліць іх індывідуальнасць і самабытнасць, што складваліся на працягу стагоддзяў.

Матэрыял даследавання ўзяты з актуальных фразеалагічных слоўнікаў нямецкай мовы Л. Біновіча [1] і беларускай мовы І. Лепшава [2; 3] метадам суцэльнай выбаркі.

Сярод разгледжаных намі 348 беларускіх фразеалагізмаў, якія абазначаюць стан чалавека, толькі 43 указваюць на пазітыўныя эмоцыі, 20 з якіх (з улікам сінанімічных канструкцый) абазначаюць радасць:

выскаляць (выскаліць) зубы; зубы грэць на сонцы; прадаваць зубы; скаліць зубы (у 1-м знач.); сушыць зубы ‘смяяцца, рагатаць; насміхацца з каго-н.’;

душа (сэрца) спявае (радуецца) ‘каго-н. ахоплівае радаснае хваляванне’;

з усёй душой ‘1) з вялікай радасцю, ахвотай (даваць, адносіцца, частаваць і пад.); 2) старанна, з вялікім уздымам, захапленнем (рабіць, працаваць, брацца і пад.)’;

качацца (класіцца, кіснуць) са (ад) смеху; пакаціцца са (ад) смеху; бакі рваць; брацца за жываты (ад смеху); паехаць ад смеху; паміраць ад смеху ‘моцна, да знямогі смяяцца’;

на радасцях ‘з нагоды якой-н. удачы, радаснай падзеі’;

на ўсе трыццаць два (зубы); на ўвесь рот (у 2-м знач.); *на ўсе застаўкі* (у 5-м знач.) ‘1) шырока, прыветліва (смяяцца, усміхацца і пад.); 2) шырокая, прыветлівая (усмешка)’;

у вусы / у бараду / у кулак / у рукаў смяяцца, пасміхацца разм. ‘ціха і непрыкметна смяяцца, пасміхацца’.

Стан чалавека ў нямецкай мове апісаны ў 402 фразеалагізмах, дзе маюць месца толькі 74 ўстойлівыя выразы, сэнс якіх звязаны з пазітыўнымі эмоцыямі, у прыватнасці 34 – з радасцю (улічваючы сінанімічныя канструкцыі):

bei guter Laune sein ‘быць у добрым настроі’;
den Bauch schütteln (sich den Bauch halten vor Lachen) ‘падарваць жывот (ад смеху)’ (літар. трэсці жывот; трымацца за жывот ад смеху);

die Engel singen hören ‘не помніць сябе (ад радасці)’ (літар. чуць, як спяваюць анёлы);

die lustige Person ‘паяц, блазан, скамарох, марыянетка’ (літар. вясёлая асоба);

die Platze kriegen ‘лопнуць ад смеху’;
durch die Finger lachen ‘пасмейвацца ўпотаі’ (літар. смяяцца праз пальцы);

ein fideles Haus (Huhn) ‘вясёлун’ (літар. вясёлая хата / курыца);

ein lustiger Kauz ‘вясёлун’ (літар. вясёлы дзівак);

ein gelungener Kerl ‘забаўны, смешны хлопец’ (літар. удалы хлопец);

eine Lache aufschlagen (in eine Lache, in ein Gelächter, in Gelächter ausbrechen) ‘пачаць рагатаць, смяяцца’ (літар. падымаць рогат);

einen Spaß an etw. haben ‘радавацца чаму-н’ (літар. знаходзіць задавальненне ў чым-н.);

gut in Fahrt sein ‘быць у форме, у добрым настроі, добра сябе адчуваць’ (літар. быць добрым у яздзе); *hoch hergehen* ‘працякаць шумна, весела, жвава’ (літар. высока набліжацца);

j-m ein Lächeln abgewinnen ‘выклікаць у каго-н. усмешку’ (літар. выйграць чыю-н. усмешку);

lachen, dass einem die Augen übergehen; Tränen lachen ‘смяяцца да слёз’ (літар. смяяцца так, што вочы вылазяць);

lachen, dass man sich den Bauch halten muss ‘надрываць живот ад смеху’ (літар. смяяцца так, каб трэба было трымаць живот);

lustig und guter Dinge ‘вясёлы і жыццярэдасны’ (літар. вясёлы і ў добрым настроі);

sich (D) das Lachen verbeißen ‘стрымлівацца ад смеху’;

sich (D) einen Ast, einen Bruch, einen Buckel, einen Frack lachen ‘лопнуць ад смеху; надарвацца ад смеху’ (літар. насмяяць сабе галінку, разрыў, горб, фрак);

sich (D) ein Loch in den Bauch lachen ‘надрываць живот ад смеху’ (літар. насмяяць сабе дзірку ў жываце);

sich (D) vor Lachen die Seiten halten ‘смяяцца да ўпаду’ (літар. трымаць сябе за бакі);

sich gütlich tun (an D) ‘у 2-м знач. адпачываць, атрымліваць асалоду; весяліцца’ (літар. рабіць нешта палюбоўна);

sich vor Lachen ausschütten wollen ‘паміраць са смеху, лопацца ад смеху’ (літар. хацець выліць сябе ад смеху);

sich vor Lachen wälzen (biegen) ‘заходзіцца, пакатвацца ад смеху’ (літар. валяцца, качацца / гнуцца / згінацца ад смеху).

Як паказала наша даследаванне, групы выяўленых фразеалагізмаў і ў беларускай, і ў нямецкай мовах даволі вялікія. Гэта тлумачыцца тым фактам, што эмоцыя радасці, якая выражаецца з дапамогай устойлівых адзінак, з’яўляецца (побач з эмоцыямі шчасця, каханьня, гневу, злоснасці і да т. п.) універсальнай, агульнай для ўсіх людзей, у тым ліку беларусаў і немцаў. Атрыманыя вынікі дазволілі ўбачыць колькасную перавагу выяўленых фразеалагізмаў у нямецкай мове (34) у параўнанні з беларускай (20). Два нямецкія ўстойлівыя выразы, акрамя значэння радасці, маюць яшчэ і супрацьлеглае значэнне, указваючы на боль: *den Bauch schütteln (sich den Bauch halten vor Lachen)* ‘падарваць живот (ад болю)’; на злосць: *die Platze kriegen* ‘лопнуць ад злосці’.

Цікава, што ў прааналізаваных фразеалагізмах беларускай і нямецкай моў часта сустракаюцца кампаненты-саматызмы і іх дэрываты. Гэта тлумачыцца тым, што назвы частак цела чалавека адносяцца да старажытнага пласта лексікі і актыўна выкарыстоўваюцца ва ўстойлівых выразях, якія абазначаюць эмоцыі і пачуцці. У выяўленых фра-

зеалагізмах абедзвюх моў сустракаецца кампанент-саматызм *живот / der Bauch*: брацца за *живаты* (ад смеху); *den Bauch schütteln (sich den Bauch halten vor Lachen)*; *lachen, dass man sich den Bauch halten muss*; *sich (D) ein Loch in den Bauch lachen*.

Толькі ў нямецкіх прааналізаваных фразеалагізмах, якія абазначаюць радасць, маюць месца кампаненты-саматызмы *die Augen* ‘вочы’ (*lachen, dass einem die Augen übergehen*); *der Buckel* ‘горб’ (*sich (D) einen Buckel lachen*); *die Finger* ‘пальцы’ (*durch die Finger lachen*).

У беларускай мове сустракаюцца ўстойлівыя выразы са значэннем радасці, у склад якіх уваходзяць кампаненты-саматызмы *барада* (у *баряду* смяяцца, пасміхацца); *зубы* (выскаляць / выскаліць *зубы*; *зубы* грэць на сонцы; прадаваць *зубы*; скаліць *зубы* – у 1-м знач.; сушыць *зубы*; на ўсе трыццаць два *зубы*); *кулак* (у *кулак* смяяцца, пасміхацца); *рот* (на ўвесь *рот*); *сэрца* (*сэрца* спявае, радуецца).

Такім чынам, 45 % беларускіх і 25 % нямецкіх фразеалагізмаў, якія абазначаюць радасць, маюць у сваім складзе саматычны кампанент. Агульны кампанент-саматызм для абедзвюх моў – *живот*, які сустракаецца ў выяўленых нямецкіх устойлівых выразях часцей за ўсё. У беларускай мове большая частка фразеалагізмаў са значэннем радасці мае ў складзе саматычны кампанент *зубы*. Вялікая колькасць кампанентаў-саматызмаў у складзе фразеалагічных адзінак у абедзвюх мовах тлумачыцца тым, што чалавек пазнае навакольны сусвет з дапамогай свайго цела. Да таго ж, каб выразіць пачуцці і эмоцыі, чалавек актыўна карыстаецца мімікай і жэстамі, якія немагчымы без удзелу пэўных частак цела.

Наша даследаванне паказала, што эмоцыя радасці адлюстравана толькі ў невялікай колькасці выяўленых устойлівых адзінак: 7 % ад агульнай колькасці фразеалагізмаў, якія абазначаюць стан чалавека, у нямецкай мове і 6 % – у беларускай мове. Цікавым фактам з’яўляецца наяўнасць значнай колькасці фразеалагізмаў, якія абазначаюць негатыўныя эмоцыі (страх, гнеў, зайздрасць, злоснасць і пад.), напрыклад: *вочы на лоб лезуць (лезлі, палезуць, вылазяць, вылазілі)* ‘у 2-м знач. хто-н. выказвае моцны спалох, страх’; *in tausend Ängsten schweben* ‘трапятаяць ад страху’ (літар. у тысячы страхах лунаць) і да т. п., што можа стаць прадметам іншага даследавання.

Спіс літаратуры

1. Бинович, Л. Э. Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович ; под ред. С. И. Константиновой. – М. : Аквариум, 1995. – 768 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 1. – 590 с.
3. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Выд. 2-е, дап. і выпр. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 2. – 968 с.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Рыхтуемса да алімпіяды

Іна БУБНОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
Святлана ЛЯСКЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук

АНЛАЙН-АЛІМПІЯДА ПА СТАРАСЛАВЯНСКАЙ МОВЕ – 2022

ПРЫКЛАДЫ ЗАДАННЯЎ

У 2021 г. алімпіяда па стараславянскай мове перайшла ў анлайн-фармат. Мэта правядзення дыстанцыйнай алімпіяды – пашырэнне і паглыбленне ведаў па стараславянскай мове, па гісторыі развіцця славянскіх, найперш беларускай і рускай моў*. У маі 2022 г. мы працягваем дыстанцыйны фармат спаборніцтва. Каб удзельнікі маглі лепш падрыхтавацца, зарыентавацца ў матэрыяле, спецыфіцы яго падачы, прапануем прыкладныя алімпіядныя заданні і іх аналіз.

У структуру заданняў уваходзяць агульнаадукацыйныя і вузкасפעцыяльныя пытанні, звязаныя з веданнем сістэмы стараславянскай мовы. У гэтым годзе алімпіядныя заданні размеркаваны па чатырох блоках: “Стараславянскае пісьменства” (10 пытанняў), “Стараславянская графіка, фанетыка і марфалогія” (16 пытанняў), “Развіццё славянскага пісьменства і славянскіх моў” (9 пытанняў), “Стараславянская спадчына ў сучасных рускай і беларускай мовах” (10 пытанняў тэставага + 1 творчага характару). Пытанні вузкафілалагічнага блока складаюць каля 30 % ад агульнай колькасці, таму мяркуем, што ўдзельнікам гэтага года будзе лягчэй справіцца з заданнямі.

Алімпіядны тэст зварстаны сродкамі Google Forms. Прыклады на стараславянскай мове змешчаны ў графічным фармаце (малюнак), што не патрабуе ўсталявання спецыяльнага шрыфту. Удзельнікі тэста могуць выбраць і мову выканання (беларускую / рускую). Абавязковыя для запаўнення палі пазначаны зорчэчкай. У алімпіядным тэсце большасць заданняў закрытага тыпу (з варыянтамі адказаў), ёсць заданні адкрытага тыпу, дзе адказ трэба ўпісаць самастойна. Звяртаем увагу, што колькасць правільных

адказаў на адно пытанне можа вар’іравацца ад 1 да 4. Адказ будзе залічвацца пры выбары ўсіх магчымых правільных адказаў.

Раздзел “Стараславянскае пісьменства” ўключае агульныя пытанні ўзнікнення і існавання стараславянскай мовы, дыялектнай асновы стараславянскай мовы. Ёсць пытанні, што патрабуюць ведання пэўных дат, звязаных з жыццём першаасветнікаў Кірылы і Мяфодзія, з развіццём стараславянскага пісьменства. Які са стараславянскіх помнікаў пісьменства названы па імені перапісчыка? Трэба выбраць з прапанаваных варыянтаў: а) Астрамірава Евангелле; б) Клоцаў зборнік; в) Сінайскі псалтыр; г) Охрыдскія лісткі; д) Савава кніга. З пералічаных тэкстаў толькі Савава кніга названа па імені перапісчыка Савы. Астрамірава Евангелле (1056–1057) напісана для наўгародскага пасадыка Астраміра, Клоцаў зборнік знойдзены ў бібліятэцы П. Клоца і названы па прозвішчы ўладальніка. Сінайскі псалтыр захоўваецца ў манастыры Святой Кацярыны на гары Сінай, а Охрыдскія лісткі атрымалі назву ад г. Охрыд.

Пытанні тыпу *Дзе знаходзіўся манастыр, у якім жыў Мяфодзій да Вялікамараўскай місіі?* актуалізуюць веды па фактах жыцця і дзейнасці Кірылы і Мяфодзія. Варыянты адказаў: а) на гары Сінай; б) на гары Алімп; в) на гары Зограф; г) на гары Казбек. З агіяграфічнай (жыццёвай) літаратуры вядома, што да Вялікамараўскай місіі Мяфодзій жыў у манастыры на гары Алімп.

Блок “Стараславянская графіка, фанетыка і марфалогія” складаецца з пытанняў, розных на веданне стараславянскай графікі, гісторыі кірылічных і глагалічных помнікаў, фанетычных працэсаў праславянскага перыяду, якія адлюстраваліся ў розных групах славянскіх моў. Заданні гэтага блока патрабуюць навыкаў рэканструкцыі праформ, г. зн. старажытных праславянскіх форм. І наадварот: умення бачыць вы-

* Інфармацыя пра алімпіяду і парадак яе выканання была апублікаваная ў часопісе “Роднае слова” [1], падрабязны каментар і правільныя адказы на пытанні алімпіяды змешчаны ў: [2].

нікі рэалізацыі праформ у розных славянскіх мовах. Сюды ўваходзяць пытанні на веданне граматычных катэгорый стараславянскай мовы і іх супастаўленне з формамі сучасных беларускай і рускай моў, на параўнанне і выяўленне агульных і адрозных рыс. Як называецца стараславянская літара **ѡ**? а) *Яць*; б) *юс вялікі*; в) *есць*; г) *юс малы*; д) *іжыца*. Стараславянская літара **ѡ** абазначала насаваы галосны прыэдняяга рада [ɛ] і мела назву *юс малы*.

Пры выкананні задання *Укажыце адпаведнікі да праславянскай рэканструкцыі *kolsъ* трэба ўспомніць заканамернасці развіцця праславянскага спалучэння галосных з плаўнымі паміж зычнымі ў розных групах славянскіх моў, а таксама ўласнабеларускія працэсы. Таму адпаведнікамі да праславянскай рэканструкцыі **kolsъ* трэба пазначыць формы *класъ* – ст.-сл.; *колас* – рус.; *колас* – бел.

Заданне *Запішыце стараславянскі адпаведнік да праславянскай рэканструкцыі *moltъ*. Адказ пішыце вялікімі літарамі, без прабелаў – адкрытага тыпу, дзе адказы не прапануюцца. Дапамога вызначыцца з формай папярэдняга задання, дзе названы варыянты, сярод якіх ёсць і стараславянскі. У стараславянскай мове на месцы праславянскага спалучэння галосных з плаўнымі паміж зычнымі развіваецца няпоўнагалоссе, таму правільны адказ будзе МЛАТЪ (ўсходнеславянскі адпаведнік – молат).

Пытанне *У якіх словах ёсць рэдукаванія галосныя?* патрабуе выбраць з адказаў а) *злато*; б) *жньць*; в) *грѣхъ*; г) *біетъ*; д) *жити*. Будзьце ўважлівымі: правільных адказаў можа быць некалькі, іх трэба пазначыць усе. Рэдукаванія галосныя ёсць у варыянтах б, в, г. У слове *жньць* гэта рэдукаванія галосны прыэдняяга рада сярэдняга пад'ёму *ь*, які сустракаецца ў кожным складзе; *грѣхъ* – рэдукаванія галосны задняга рада сярэдняга пад'ёму *ѣ* на канцы слова; у *біетъ* літара *ѣ* пасля галоснага абазначае два гукі: [j], [e], *И* ў пазіцыі перад [j] з'яўляецца рэдукаваным *ь*.

Заданне *Вызначыць словы, у якіх развіліся насаваы галосныя з праславянскіх форм *minti, *semen, *romintis, *imeni* звязана з гісторыяй узнікнення насаваых галосных. Правільны адказ **minti, *semen, *romintis*, у якіх дыфтангічныя спалучэнні галосных з насаваымі зычнымі знаходзіліся ў пазіцыі, што прычыла закону адкрытага складу. Пазіцыяй, што спрыяла пераходу дыфтангічных спалучэнняў у адзін гук, была:

- пазіцыя на канцы слова (**semen* > ст.-сл. *сема*, бел. *семя*);
- пазіцыя перад зычным (**minti* > ст.-сл. *мати*, бел. *мяць*; **romintis* > ст.-сл. *памать*, бел. *памяць*).

З сучасных славянскіх моваў насаваы галосныя захаваліся толькі ў польскай мове і некаторых македонскіх і славенскіх гаворках. У астатніх славянскіх мовах яны страцілі насаваы прыгук. Так, у беларускай, рускай і ўкраінскай мовах **ѡ** [ɛ] у сваім гучанні супаў з **ѡ** [a] (ст.-сл. *има*, бел. *імя*, *імені*), а насаваы **ѡ** [ɔ] – з галосным гукам [y] (ст.-сл. *дѡбъ*, бел. *дуб*).

На пытанне *Да якога тыпу скланення ў стараславянскай мове адносіўся назоўнік сѣма?* прапануюцца варыянты адказаў а) з *старажытнай асновай на *ā, *jā*; б) з *старажытнай асновай на *ō, *jō*; в) з *старажытнай асновай на *i*; г) з *старажытнай асновай на *ī*; д) з *старажытнай асновай на *y*; е) з *старажытнай асновай на зычны*. У стараславянскай мове было 6 тыпаў скланення, якія яна атрымала ў спадчыну ад праславянскай мовы. Назоўнікі розных тыпаў захоўвалі свае старажытныя адметнасці пры скланенні. Відавочна, тут правільны адказ е. Гэта можна заўважыць і ў сучасных рускай і беларускай мовах: пры скланенні ў такіх назоўніках з'яўляецца ўстаўка *-ен-* (*семені*, *імені*, *племені*).

Блок “Развіццё славянскага пісьменства і славянскіх моў” уключае пытанні функцыянавання пісьменства на ўсходнеславянскіх землях у старажытнасці, пра групы сучасных славянскіх моў. Апошні блок “Стараславянская спадчына ў сучасных рускай і беларускай мовах і літаратурах” дазваляе пабыць даследчыкам-этымолагам, вызначыць паходжанне і семантыку лексічных і фразеалагічных адзінак, задумацца над асаблівасцямі выкарыстання стараславянізмаў у сучасных беларускіх і рускіх тэкстах, ацаніць іх стылістычныя магчымасці.

У заданні *Назавіце фразеалагізмы, у якіх адлюстравана стараславянскае няпоўнагалоссе сярод варыянтаў адказаў а) заблудшая овца; б) битъ баклуши; в) тридцать сребреников; г) преломити хлеб; д) повергать во прах* правільнымі з'яўляюцца в і д. Тут няпоўнагалоссе ёсць у словах *сребреников*, *прах*, ва ўсходнеславянскай мове ім адпавядалі варыянты з каранем *серебро*, *порох* (бел. *серабро*, *порах*).

У біблейскі выраз *кающаяся ...* з варыянтаў уласных імён а) *Марія*; б) *Елена*; в) *Марианна*; г) *Ангелина*; д) *Магдалина* трэба ўставіць апошні. Выраз узнік на аснове новазапаветнага вобраза шляхам яго пераасэнсавання. У хрысціянскай традыцыі сімвалам пакаяння выступае *Марыя Магдаліна*, але ва ўстойлівым спалучэнні функцыянуе толькі імя *Магдаліна*.

Пры працы з заданнямі тыпу *Выпішыце нумары стараславянізмаў: 1) Грядущие 2) годы 3) таятся 4) во 5) мгле, 6) но 7) вижу 8) твой 9) жребий 10) на 11) светлом 12) челе* (А. Пушкін) трэба вызначыць, у якім слове ёсць адмет-

ная стараславянская рыса (фанетычная, марфалагічная, лексіка-семантычная). Правільны адказ у дадзеным выпадку будзе 1, 9 і 12. У слове *грядущие* вылучаецца стараславянскі суфікс *-ущ-*; *жребий* – стараславянскае няпоўнагалоссе (*жребий*); *чело* з’яўляецца семантычным стараславянствам.

Улічваючы, што ў сучаснай беларускай літаратурнай мове стараславянстваў значна менш, чым у рускай літаратурнай мове, іх роля як стылістычнага сродку нязначная. Таму ў беларускіх мастацкіх тэкстах яны сустракаюцца спарадычна. Так, у заданні *Вытшыце нумар стараславянства: 1) Ты – 2) з 3) дрэва 4) часу 5) Кволя 6) галіна (Р. Барадулін)* правільны адказ толькі адзін – 3. Тут вылучаецца стараславянскае няпоўнагалоссе (*дрэва*).

Спадзяёмся, што папярэдні разгляд пытанняў будзе добрай асновай для смелага праходжання па спасылцы для дыстанцыйнага выканання алімпіяды па стараславянскай мове. Дадаткова можна карыстацца артыкуламі, раней надрукаванымі ў “Родным слове” [2–8] і падручнікамі па дысцыпліне [9].

Спіс літаратуры

1. Бубновіч, І. Традыцыйная алімпіяда па стараславянскай мове: Новы фармат / І. Бубновіч, С. Ляскевіч, А. Станкевіч // Роднае слова. – 2021. – № 4. – С. 68.
2. Бубновіч, І. Алімпіяда па стараславянскай мове – 2021: Аналіз і вынікі / І. Бубновіч, С. Ляскевіч, А. Станкевіч // Роднае слова. – 2021. – № 8. – С. 59–63.
3. Бубновіч, І. Дні пісьменства і культуры : 3 вопыты работы / І. Бубновіч, С. Ляскевіч // Роднае слова. – 2019. – № 8. – С. 49–53.
4. Бубновіч, І. Дыдактычны сінквейн : Выкарыстанне ў сярэдняй і вышэйшай школе / І. Бубновіч, С. Ляскевіч // Роднае слова. – 2019. – № 4. – С. 49–53.
5. Бубновіч, І. “На пачатку было Слова...”: Сцэнар літаратурна-музычнай кампазіцыі [да Дня беларускага пісьменства] / І. Бубновіч, С. Ляскевіч // Роднае слова. – 2019. – № 8. – С. 58–60.
6. Бубновіч, І. Мова: гісторыя і сучаснасць : Граматычныя катэгорыі стараславянскага і беларускага назоўніка / І. Бубновіч, С. Ляскевіч // Роднае слова. – 2019. – № 11. – С. 51–54.
7. Ляскевіч, С. Ад стараславянскага АЗЪ да сучаснага беларускага Я / С. Ляскевіч, І. Бубновіч // Роднае слова. – 2020. – № 9. – С. 37–39.
8. Ляскевіч, С. Ад АЗЪ да ДЖЫЦЫ: Лёс стараславянскіх займеннікаў – назваў літар кірыліцы ў сучаснай беларускай мове / С. Ляскевіч, І. Бубновіч // Роднае слова. – 2020. – № 11. – С. 46–49.
9. Каўрус, А. А. Стараславянская мова / А. А. Каўрус, М. М. Круталевіч. – Мінск: Беларуская навука, 2005. – 386 с.

Пры інфармацыйнай падтрымцы “Роднага слова”

Запрашаем паспрабаваць свае сілы ў алімпіядзе, прысвечанай памяці святых роўнаапостальных Мяфодзія і Кірыла, і такім чынам далучыцца да святкавання Дзён славянскага пісьменства і культуры.

Алімпіядныя заданні даступныя па QR-кодзе з 2 да 23 мая 2022 г.

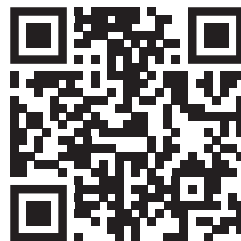
Да ўдзелу запрашаюцца студэнты I, II курсаў філалагічных факультэтаў вышэйшых навучальных устаноў, а таксама ўсе ахвотныя.

Працэдура рэгістрацыі адкрывае доступ да заданняў алімпіяды, выкананне якіх разлічана на 60–70 хвілін. Звяртаем увагу, што пасля заканчэння тэста трэба абавязкова націснуць “Адправіць” і дачакацца пацвярджэння “Дзякуй, адказы прыняты!” / “Спасибо, ответы приняты!”. Усе ўдзельнікі даведаюцца вынікі, а таксама атрымаюць спасылку, дзе будуць змешчаны імёны пераможцаў.

Спадзяёмся на вашу актыўнасць і зацікаўленасць!

URL тэста на беларускай мове

URL тэста на рускай мове

Для адкрыцця анкеты з камп’ютара / ноўтбука выкарыстоўвайце апошнія версіі браўзераў Chrome, Firefox, Microsoft Edge.

© Распрацоўка: Бубновіч І., Ляскевіч С., Станкевіч А.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ

III ЭТАП XXXVIII РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ. 2021/22 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД (IX КЛАС)

Заданне 1. Запішыце ў правым слупку, насупраць адпаведнай выявы, слова, якое найбольш дакладна называе аб'ект у левым слупку табліцы. Падкрэсліце літару, якой абазначаны націскны гук.

Максімальная колькасць балаў – 4.

Заданне 2. З прапанаваных ніжэй слоў, ужыўшы іх у патрэбнай граматычнай форме, складзіце шэсць фразеалагізмаў з кампанентамі-прыметнікамі, прыведзенымі ў левым слупку табліцы. Атрыманыя фразеалагізмы запішыце ў правым слупку насупраць адпаведных ім значэнняў.

Словы-кампаненты для складання фразеалагізмаў: *знаходзіць, кропка, мова, муха, мяшок, на, па, пайсці, сцэжка, удараны, укусіць, як, за-стаіцца, месца, не.*

Заўвага: прыметнікі, прыведзеныя ў левым слупку, таксама трэба паставіць у патрэбную граматычную форму.

Максімальная колькасць балаў – 6.

<i>агульны</i>	'дабівацца, дасягаць поўнага паразу-мення; дамаўляцца'	
<i>крывы</i>	'пачаць жыць нядобра сумленна, дзейнічаючы хітрыкамі і падманам'	
<i>мёртвы</i>	'у ранейшым стане нерухомасці, нязменнасці [быць, заставацца]'	
<i>пыльны</i>	'прыдуркаваты, з дзівацтвамі'	
<i>шалёны</i>	'хто-н., нечакана раззлаваўшыся, занадта гарачыцца'	
<i>мокры</i>	'хто-, што-н. будзе знішчана. Нярэдка як пагроза'	

Заданне 3. Учыйцеся ўважліва ў групу слоў з падобнымі характарыстыкамі; няправільнае разуменне іх значэнняў можа выклікаць памылку. Складзіце сказы з гэтымі словамі, каб не памыляцца ў іх выкарыстанні.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Слова	Варыянт сказа
цвёрды	
каляны	
мулкі	
чэрствы	
шорсткі	
грубы	

Заданне 4. Усе мы ведаем самыя распаўсюджаныя этыкетныя выразы: "Прабачце, калі ласка!", "Добры дзень!" і іншыя. Упішыце нумары пералічаных этыкетных выразаў у табліцу паводле значэнняў.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Этыкетныя выразы:

1. Будзьце жывенькі, здаровенькі!
2. Вельмі прыемна!
3. Дабранач!
4. Дазвольце Вас прывітаць!
5. Дазвольце выказаць маю ўдзячнасць!
6. Даруйце! Даруйце мне!
7. Добрага ранку!
8. Засцеражы вас Бог!
9. Смачна есці!
10. Спору Вам!
11. Усяго найлепшага!
12. Хай Вам шчасціць!

Этыкетны выраз	
значэнне	нумар
знаёмства, прывітанне	
пажаданне перад сном	
прабачэнне	
пажаданне падчас яды	
развітанне	
пажаданні на розныя выпадкі	
выказванне падзякі	

Заданне 5. Размяркуйце прапанаваныя словы па адпаведных слупках табліцы ў залежнасці ад колькасці марфем (улічваючы нулявыя марфемы). Графічна абазначце ўсе марфемы ў словах.

Максімальная колькасць балаў – 8.

Штосьці, шэсцьдзясят, адзець, учора, непры-вабны, ёй, вышыўка, апрабоўванне.

Словы з 1 мар-фемай	Словы з 2 мар-фемамі	Словы з 3 мар-фемамі	Словы з 4 мар-фемамі	Словы з 5 мар-фемамі	Словы з 6 мар-фемамі

Заданне 6. Паводле “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”, слова *адзін* (*адна, адно, адны*) мнагазначнае і ў адпаведнасці з тым, якое значэнне рэалізуе ў пэўным тэксце, можа адносіцца да розных часцін мовы. Запішыце, якое значэнне мае гэтае слова ў наступных прыказках і сказах, узятых з мастацкіх і публіцыстычных твораў, і якой часцінай мовы з’яўляецца.

Максімальная колькасць балаў – 6.

1. *Адной* рукой і вузла не завяжаш (прыказка).
2. *Адна* толькі курыца грабе ад сябе (прыказка).
3. *Аднаму* густа, а другому пуста (прыказка).
4. Усе чэрці *адной* шэрсці (прыказка).
5. *Адзін* неразумны чалавек вырашыў выпрабаваць чароўную сілу каменя (А. Бутэвіч).

6. Бо не можа быць так, каб толькі *адзін* з нас быў чалавекам. Альбо мы абое людзі, альбо ніводзін з нас не чалавек (С. Мрожак).

Нумар сказа	Значэнне вылучанага слова	Часціна мовы
1		
2		
3		
4		
5		
6		

Заданне 7. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Скворца у нас любяць больш за ўсё. Недаром у кожнай дэревне, у кожным доме висяць на дэревьях скворечнікі. Когда прылятаюць скворцы, хораша становіцца на душе. Тэперь точно знаеш: кончылася зима і впереди многа весёлага. Тёмныя перыя скворца іграюць на сонцы всіма цвэтамі радуіа. А песня у него звонкая, разнаобразная. Іногда в песне скворца вдруг слышится странный звук, похожий на ржанье коня. Любители птичьего пения так и называют этот звук “жеребчик” (по Ю. Ковалю).

Заданне 8. Суаднясіце літаратуразнаўчыя тэрміны і паняцці з іх азначэннямі. Улічыце, што сярод азначэнняў ёсць “лішнія”.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Тэрміны і паняцці		Азначэнні тэрмінаў і паняццяў	
А	Адухаўленне	1	Адзін з відаў метафары, прыпадабненне нежывога прадмета да жывой істоты
Б	Алегорыя	2	Паказ жыццёвых з’яў або чалавека ў камічным, смешным выглядзе; нязлосны, добразычлівы смех
В	Гумар	3	Іншасказальнае адлюстраванне прадмета ці з’явы праз вобразы, якія маюць пераносны сэнс
Г	Параўнанне	4	Форма востракамчнага, выкрывальнага паказу адмоўных з’яў, пры якім крытыкуюцца загань грамадскага жыцця або асобных людзей

Д	Перыфраза	5	Кантраснае супастаўленне процілеглых вобразаў, думак, перажыванняў для ўзмацнення ўражання ад іх ці выяўлення іх супярэчлівасці
Е	Сатыра	6	Адзін з відаў метафары, перанясенне чалавечых уласцівасцей на з’явы прыроды
		7	Супастаўленне дзвюх з’яў з мэтай іх характарыстыкі адной праз другую
		8	Выраз, у якім назва з’яў або прадметаў падаецца праз апісанне асобных вызначальных прымет

А	Б	В	Г	Д	Е

Заданне 9. Уважліва разгледзьце фрагменты двух канвертаў, якія выдаваліся да юбілеяў класікаў беларускай літаратуры. Напішыце, хто намалёваны на канверце, а ў адпаведным радку запішыце нумары фактаў, якія адносяцца да жыцця і творчасці менавіта гэтага мастака слова. Памытайце, што не ўсе з пералічаных фактаў адносяцца да гэтых асоб, а некаторыя могуць адносіцца да абодвух пісьменнікаў.

Максімальная колькасць балаў – 6.

Канверт 1

Канверт 2

Факты з жыцця і творчасці:

1. Месца нараджэння – Вязынка.
2. Месца нараджэння – Акінчыцы.
3. Месца нараджэння – Мінск.
4. Аўтар толькі аднаго прыжыццёвага зборніка вершаў.
5. Супрацоўнічаў з газетай “Наша Ніва”.
6. Янка Сіпакоў прысвяціў яму верш:
Ён навучыў, здаецца, гаварыць
Па-беларуску нават кіпарысы,
Барвінак на магільніку гарыстым
Ён навучыў, здаецца, гаварыць.
Паўднёва сонца плавіцца ўтары,

Зямля гарачая, нібыта прысак...
Ён навучыў, здаецца, гаварыць
Па-беларуску нават кіпарысы.

7. На вокладцы яго першага зборніка напісана назва музычнага інструмента.

8. Вядомы як аўтар шматлікіх аповесцей і апавяданняў.

9. Удзельнічаў у стварэнні Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускай акадэміі навук, Саюза пісьменнікаў БССР.

Першы канверт прысвечаны юбілею _____, да яго жыцця і творчасці адносяцца факты: _____.

Другі канверт прысвечаны юбілею _____, да яго жыцця і творчасці адносяцца факты: _____.

Наступныя факты не адносяцца да жыцця і творчасці ніводнага з названых пісьменнікаў: _____.

Заданне 10. Уявіце, што вы – складальнік зборніка твораў беларускай літаратуры. Эпіграфам да гэтага зборніка павінны стаць радкі Ніла Гілевіча: “Неўтаймаваны боль планеты, / Непераможны крык жыцця!”

Прапануйце дзве розныя версіі такога зборніка. Для кожнай версіі падбярыце арыгінальную назву і па 4 мастацкія творы (укажыце назву і аўтара для кожнай з іх), якія павінны быць змешчаны ў кнізе. Патлумачце ідэю, якую вы ўкладаеце ў зборнік.

Назву кнігі напішыце на малюнку вокладкі.
Максімальная колькасць балаў – 6.

Першы зборнік

<i>Неўтаймаваны боль планеты, Непераможны крык жыцця! Ніл Гілевіч.</i>	Змест _____ _____ _____
--	----------------------------------

Ідэя першага зборніка: _____

Другі зборнік

<i>Неўтаймаваны боль планеты, Непераможны крык жыцця! Ніл Гілевіч.</i>	Змест _____ _____ _____
--	----------------------------------

Ідэя другога зборніка: _____

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

* * *

Хмары плаваюць над намі,
Зеляніна ўсё радзей.
Раз’яднанне, раз’яднанне
Дрэў, і птушак, і людзей.

Лісця жоўтае кружэнне,
Насцярожанасць травы.
Адчужэнне, адчужэнне
Ад высокай сінявы.

Гром апошні раз прагрукаў...
Дзе самоту мне падзець?
Ток і лазня, печ і грубка,
Вы ядналі век людзей.

Што людзей яднае зараз?
А ўсё тое ж: поле, цэх.
Часам чара, часам кара,
Часам грэх, а часам смех.

А суседзі сына жэняць,
Тут не восеньскі настрой...
Лісця жоўтае кружэнне,
Спелы яблычны настой.

Пімен Панчанка, 1978.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

	панэль
	бляшанка
	запальнічка
	крыльца (крыльца)

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 2.

агульны	‘дабівацца, дасягаць поўнага паразумення; дамаўляцца’	знаходзіць агульную мову
крывы	‘пачаць жыць нядобрасумленна, дзейнічаючы хітрыкамі і падманам’	пайсці па крывой сцежцы
мёртвы	‘у ранейшым стане нерухомасці, нязменнасці [быць, заставацца]’	на мёртвай кропцы
пыльны	‘прыдуркаваты, з дзівацтвамі’	як пыльным мяшком удараны
шалёны	‘хто-н., нечакана раззлаваўшыся, занадта гарачыцца’	шалёная муха ўкусіла
мокры	‘хто-, што-н. будзе знішчана. Нярэдка як пагроза’	мокрага месца не застанецца

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 3.

Слова	Варыянт сказа
цвёрды	Зямля стала цвёрдая пасля марозу
каляны	Тканіна была каляная, непрыемна калоло цела
мулкі	З-за мулкай пасцелі я не мог заснуць

чэрствы	Не купіў нічога да чаю, бо ўсе булкі былі чэрствыя
шорсткі	Машына ехала па шорсткім асфальце
грубы	Раней сляне насілі адзенне з грубага палатна

Каментарый. За кожны правільна падабраны сказ – 1 бал.

Заданне 4.

Этыкетны выраз	
значэнне	нумар
знаёмства, прывітанне	2, 7, 4
пажаданне перад сном	3
прабачэнне	6
пажаданне падчас яды	9
развітанне	1, 8, 11
пажаданні на розныя выпадкі	10, 12
выказванне падзякі	5

Каментарый. За кожны правільны адказ – 0,5 бала.

Заданне 5.

Словы з 1 мар-фемай	Словы з 2 мар-фемамі	Словы з 3 мар-фемамі	Словы з 4 мар-фемамі	Словы з 5 мар-фемамі	Словы з 6 мар-фемамі
учора (корань)	[й-о]й (корань, канчатак)	шт-о-сьці (корань, канчатак, постфікс)	шэсьць-дзясят (корань, нулявы канчатак, корань, нулявы канчатак)	не-пры-ваб-ны (прыстаўка, прыстаўка, корань, суфікс, канчатак)	а-праб-оў-ва-нн-е (прыстаўка, корань, суфікс, суфікс, канчатак)
		а-дзе-ць (прыстаўка, корань, суфікс)		вы-шы-ў-к-а (прыстаўка, корань, суфікс, суфікс, канчатак)	

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 6.

Нумар сказа	Значэнне вылучанага слова	Часціна мовы
1	колькасць	лічэбнік
2	ніхто іншы, акрамя курыцы	прыметнік
3	супрацьпастаўленне асоб	прыметнік (субстантываваны) / назоўнік
4	аднолькавай	прыметнік
5	нейкі	займеннік
6	нехта, хтосьці, для вылучэння адной асобы з іншых	займеннік

Каментарый. За кожны правільны адказ – 0,5 бала.

Заданне 7. Прыкладны варыянт перакладу.

Шпака ў нас любяць больш за ўсіх. Нездарма ў кожнай вёсцы, каля (ля) кожнай хаты вісяць на дрэвах шпакоўні. Калі прылятаюць шпакі, добра становіцца на душы. Цяпер дакладна (нэўна) ведаеш: скончылася зіма і наперадзе многа

(шпакі) вясёлага. Цёмныя пёры (цёмнае пер'е) шпака гуляюць (пераліваюцца, зіхацяць) на сонцы ўсімі колерамі вясёлкі. А песня ў яго звонкая, разнастайная. Часам у песні шпака раптам чуецца дзіўны гук, падобны да ржання (на ржанне) каня. Амагары птушынага спеву так і называюць гэты гук “жарэбчык”.

Каментарый. За кожную памылку (любога тыпу) ад максімальнай колькасці балаў адымаецца 0,1 бала, але павінна атрымацца не менш за 0 (нуль) балаў.

Заданне 8.

А	Б	В	Г	Д	Е
1	3	2	7	8	4

Каментарый. За кожны правільны адказ – 1 бал.

Заданне 9. Першы канверт прысвечаны юбілею *Максіма Багдановіча*, да яго жыцця і творчасці адносяцца наступныя факты: 3, 4, 5, 6.

Другі канверт прысвечаны юбілею *Янкі Купалы*, да яго жыцця і творчасці адносяцца наступныя факты: 1, 5, 7, 9.

Наступныя факты не адносяцца да жыцця і творчасці ні аднаго з названых пісьменнікаў: 2, 8.

Каментарый. За кожнае правільнае вызначэнне факта – 0,5 бала, за правільнае вызначэнне пісьменніка – 0,5 бала.

Заданне 10. **Каментарый.** За кожную арыгінальную назву і канцэпцыю зборніка – 0,5 бала; за кожны твор (з указаннем яго назвы і аўтара), які адпавядае назве зборніка, – 0,5 бала. Назвы зборнікаў павінны прынцыпова адрознівацца адна ад другой; калі прынцыповых адрозненняў няма, то другая частка не ўлічваецца. Пажадана пры вызначэнні арыгінальнасці ўлічваць, наколькі назва зборніка адрозніваецца ад назваў прапанаваных іншымі ўдзельнікамі алімпіяды. Пры ацэнцы падборак твораў важна ўлічыць прынцыповую ўмову – назваць толькі чатыры творы. Калі іх болей, то ўлічваецца выключна першыя чатыры.

За адпаведнасць назвы двух зборнікаў і сукупнасці падборак твораў ідэі эпіграфа – 1 бал.

Падрыхтавалі

Вячаслаў КАРАТКЕВІЧ,

начальнік упраўлення маніторынгу якасці адукацыі, навуковы супрацоўнік лабараторыі гуманітарнай адукацыі Нацыянальнага інстытута адукацыі,

Валерый БАРАНОВІЧ,

кандыдат філалагічных навук,

Ірына КАРАТКЕВІЧ,

кандыдат філалагічных навук,

Вольга ШАРШНЁВА,

кандыдат філалагічных навук.

Мікалай НАВУМЧЫК,
настаўнік-метадыст, намеснік дырэктара
па вучэбна-метадычнай рабоце Маларыцкай раённай гімназіі

АЛЕСЬ ЖУК. “СТАРЫ БАБЁР” (УРЫВАК З АПОВЕСЦІ “ПАЛЯВАННЕ НА АПОШНЯГА ЖУРАЎЛЯ”) (VI КЛАС)

УРОК I. УСТУПНЫЯ І АРЬЕНЦІРОВАЧНЫЯ ЗАНЯТКІ

Мэта: зацікавіць творчасцю Алеся Жука, са-
дзеінічаць свядомаму засваенню зместу твора, ак-
цэнтаваць увагу на яго экалагічнай скіраванасці.

Задачы: спрыяць узбагачэнню слоўнікава-
га запасу, развіваць уменне складаць цытат-
ны план твора, вуснае маналагічнае маўленне;
выхоўваць беражлівыя адносіны да прыроды,
расліннага і жывёльнага свету.

Абсталяванне: партрэт Алеся Жука, выста-
ва яго зборнікаў; фотаздымкі пейзажаў роднага
краю; фотаздымкі “дзеінасці” баброў.

Эпіграф:

Высякаюць лясы,
І няшчадна вытоптаваюць боты
За дзялянкай дзялянку –
Верасы, і багун, і чарот,
На мяжы растапталі
Жывую яшчэ берасцянку,
Што будзіла над полем святанні
Штогод...

Сяргей Грахоўскі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Праверка дамашняга задання.

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Неяк я ішоў уздоўж нешырокай,
але паўнаводнай і глыбакаватай лясной рэчкі, ці,
правільней, канавы з павольнай і непрыкметнай
плынню. Кінулася ў вочы: на берагах нехта па-
валіў бярозы, усюды былі зрэзанья палкі, абгры-
зеныя і паламаныя галінкі лазняку. Прайшоўшы
яшчэ некалькі крокаў, убачыў плаціну, якая пера-
гарадзіла рэчку ↓ (дэманстрацыя фотаздымкаў).
Як вы думаеце, чыя гэта справа? (Адказы вучняў.)

Адказ на гэтае пытанне дапамогуць даць адгад-
кі на загадкі: 1. Не рыба, а плывец, не конь, а хо-
дзіць, не піла, а рэжа. 2. У ваду нырае смела, / Хатку
ён будзе ўмела, / Пад вадой і на вадзе / Будаўніцтва
ён вядзе. 3. Адгадайце, хто такі / На нагах гусіных /
Сярод быстрае ракі / Збудаваў плаціну.

Гэта бабры. Сёння мы будзем гаварыць пра іх.

Настаўнік паведамляе тэму і мэты ўрока, дэ-
манструе партрэт Алеся Жука, звяртае ўвагу
на выставу кніг пісьменніка, каратка знаёміць
з яго асноўнымі этапамі жыццёвага і творчага

і шляху ↓. Далей на-
стаўнік акцэнтуюе
ўвагу на тым, што на
ўроку будзе вывучаю-
цца твор пісьменніка,
назва якога зашыфра-
вана ў рэбусе.

• Праца ў парах.

Заданне. Разгадайце
рэбус ↓.

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

Настаўнік. Твор
назваецца “Стары
бабёр”. Гэта ўрывак з аповесці “Паляванне на
Апошняга Жураўля” (часткі з II, III раздзелаў),
напісанай у 1978–1982 гг. Яна не страціла сваёй
актуальнасці, надзённасці і сёння.

• **Калектыўнае чытанне ўрыўка з аповесці**
(на ланцужку).

• Лексічная праца.

Тлумачыцца лексічнае значэнне слоў *сажалка*,
плаціна, *калонія*, *бор*, *трыснёг*, *рагоз*, *драсён*,
плёс, *завоіна*, *крыжанка*, *торф* і інш.

• **Праверка першаснага ўспрымання твора**
(гутарка на пытаннях).

1. Ці спадабаўся вам твор Алеся Жука? Над
чым прымусіў задумацца?

2. Якія старонкі ўрыўка з аповесці чыталіся
з асаблівай цікавасцю?

3. Ці ўсё ў творы, на ваш погляд, з’яўляецца
рэальным, праўдзівым. Ці ёсць элементы выду-
маня, казачныя?

4. Хто з’яўляецца галоўным персанажам
твора?

5. Што вы ведаеце пра рачных баброў? Чым
яны вядомы? Дзе любяць сяліцца? Як жывуць? ↓

• Праца ў групах.

Вучні складаюць і запісваюць у сшытак цы-
татны план урыўка з аповесці.

• Калектыўная праца.

Вучні на ланцужку пераказваюць змест тво-
ра на складзеным плане ад імя першай асобы.

• Аналітычная гутарка.

1. Дзе жыла калонія баброў? Зачытайце. (На ад-
ным з узгоркаў стаяў стары панскі будынак. “Ця-

Сімвалам ↓ пазначаны
матэрыялы, даступныя для
спампоўвання і азнаямлення,
спасылкі па qr-кодзе.

пер яго цяжка пазнаць. Ён даўно перароблены пад школу. Некалі ў лагу ляжалі вялікія сажалкі. Цяпер яны зараслі трыснягом, чаротам, але з іх выцякала вада, бегла ручаём, які пакрысе большаў і які перапынілі плацінаю невялічкага заводзіка, дзе рабілі газіраваную ваду. Нявычышчанае азерца густа зарасло трыснягом, толькі перад самаю плацінаю, на глыбейшым, быў плёс. А далей, дзе ручаёк рабіў завоіны, у балотнай лагчыне, парослай алешнікам, яшчэ адну плаціну даўным-даўно паставілі бабры. Там, дзе яны забалоцілі сабе месца, і жыла іх невялікая калонія. З аднаго боку ад рэчачкі стаяў на ўзгорку бор, над ім хат з пяць маленькае вёсачкі. І гэты заводзік. Сюдою мала хто хадзіў, мала хто ездзіў, і яны жылі тут спакойна, без клопату. Хапала на іх і лазы, і карэнчыкаў, і травы. Тут была іх маленькая радзіма”.)

2. Чаму бабёр выправіўся ў вандроўку? (Бабёр адчуваў, што “трэба ісці не пазней чым гэтым летам. Бо пазней невядома, ці астанецца ў яго сіла, каб прывесці туды маладую сваю сям’ю, пабудовацца і пакінуць іх там, на спрадвечным месцы. А зрабіць гэта можа толькі ён адзін, бо ён памятае пра тое, што яму расказвалі старыя бабры, яго бацькі, і толькі ён адзін можа знайсці дарогу”.)

3. Якога чалавека нагадае вам стары бабёр сваёй любоўю да малой радзімы? (Чалавека, які жыў на чужыне, але думае пра тое месца, дзе нарадзіўся і вырас. У старога бабра была настальгія па родных мясцінах, таму і накіроўваецца ён туды, дзе жыў раней.)

4. Чаму ж бабры пакінулі сваю радзіму? (Чалавек бяздумна ўмяшаўся ў спакойнае і размеранае жыццё баброў і парушыў іх звыклы лад жыцця: “...Тое месца, пра якое яму расказвалі старыя бабры, дзе было гэтак прасторна і адкуль іх выгналі вялікія машыны, якія не пакінулі на рацэ ні прысадаў, ні травы, ні самой глыбокай ракі. Тады яны пакінулі сваю радзіму”.)

5. У жыццё баброў ўмяшаўся чалавек сваёй гаспадарчай дзейнасцю – меліярацыяй. Што такое меліярацыя? (Меліярацыя – сістэма мерапрыемстваў па карэнным паляпшэнні зямель з мэтай іх найбольш эфектыўнага выкарыстання. Яна можа ўключаць гідратэхнічную меліярацыю – арашэнне, абвадненне, асушэнне; хімічную меліярацыю – вапнаванне, гіпсаванне глебаў; агралесамеліярацыю – стварэнне поляхоўных лясных палосак; культурна-тэхнічную працу – карэннае паляпшэнне фізіка-хімічных і біяхімічных уласцівасцей глебы.)

6. Да якіх змен – станоўчых ці адмоўных – у прыродзе прыводзіць меліярацыя? Чаму яна змяняе аблічча зямлі, яе ландшафт? (Нерацыянальная меліярацыя наносіць непараўную шкоду жывой прыродзе, збядняе яе. Меліярацыя можа ўносіць змены ў глебу, водныя рэсурсы, клімат, рэльеф, раслінны і жывёльны свет. Яна

можа прывесці да знікнення асобных відаў жывёл і раслін, паменшыць іх колькасць, унесці змены, напрыклад, у клімат, зменшыць колькасць вады ў рэках, істотна паўплываць на гаспадарчую дзейнасць чалавека. Умяшальніцтва ў працэсы прыроды не праходзіць бяследна.)

IV. Абагульненне і замацаванне.

• Гутарка па пытаннях.

1. Уважліва прачытайце эпіграф да ўрока. Як вы яго разумееце?

2. Уявіце, што вы – стары бабёр з твора. Што вы адчуваеце? Што хацелі б сказаць сучаснікам?

3. Чаму экалагічныя праблемы, ахова прыроды павінны хваляваць кожнага чалавека? (Зямля – агульны наш дом, пра які неабходна разам клапаціцца. Стан прыроды ў выніку бяздумнай дзейнасці чалавека пачынае пагражаць існаванню самога чалавека.)

4. Як вы разумееце паняцце “генетычная памяць”? Якую сувязь можна знайсці паміж гэтым паняццем і творам? (Генетычная памяць – гэта сукупнасць спадчынных рэакцый, якія перадаюцца ад пакалення ў пакаленне з дапамогай генаў. Гэта тое, што захоўвае ў сабе шмат першапачатковых вобразаў, таго, што ўбачыў і перажыў чалавек раней. У генетычнай памяці закладзена мноства неабходных інстынктаў і рэфлексаў. Менавіта генетычная памяць і дапамагае старому бабру вярнуцца туды, дзе ён некалі з родзічамі жыў “спрадвеку вольна і неабсяжна”.)

5. Якія даўнія ўспаміны цешылі бабра, рабілі небяспечную дарогу неабходнай і такой жаданай? Пракаментуйце радкі: “Стары бабёр хацеў вярнуцца назад, туды, дзе было так вольна і шчасліва. А там, дзе вольна, здавалася, што і сіла будзе другая, і другое будзе здароўе, і там ён будзе жыць вечна”. (Стары бабёр жыў з вялікай любоўю да малой радзімы, мроіў пра яе. Родны край пастаянна цягнуў і вабіў да сябе. Малая радзіма – святое месца на зямлі, якое лечыць, загойвае раны, суцішае, супакойвае, надае сілы і моцы, веры ў заўтрашні дзень. На Радзіме, здаецца, і дыхаецца вальней, хутчэй забываюцца нягоды і неўладкаванасці жыцця. Для кожнага малая радзіма – самая прыгожая і лепшая на свеце. Так, напэўна, думаў і стары бабёр. Таму і імкнуўся на сваю малую радзіму, дзе бабры зажывуць зноў ішчасліва і бестурботна.)

V. Падвядзенне вынікаў урока.

• Каментаванае выстаўленне адзнак.

• Рэфлексія “Анкета” ↓.

VI. Дамашняе заданне (магчымыя варыянты).

1. Знайдзіце і запішыце ў літаратурны сшытак цікавыя факты пра бабра (8–10). 2. Які эпізод твора вам найбольш запомніўся? Чаму? Падрыхтуйце да яго малюнак. Малюнку дайце назву. 3. Складзіце схему “Шлях старога бабра на новае месца”.

УРОК II. АНАЛІЗ УРЫЎКА З АПОВЕСЦІ. ЗАКЛЮЧНЫЯ ЗАНЯТКІ

Мэта: дапамагчы ўспрыняць і ўсвядоміць ідэйны змест і мастацкія асаблівасці твора; паказаць важнасць гарманічных узаемаадносін чалавека і прыроды, шкоду, якую наносіць нерацыянальная меліярацыя.

Задачы: удасканалваць уменне характарызаваць паводзіны персанажа твора; развіваць вуснае маналагічнае маўленне; садзейнічаць выхаванню пачуцця адказнасці за захаванне навакольнага свету.

Абсталяванне: фотаздымак Алеся Жука; пейзажныя замалёўкі беларускіх мастакоў, відэазапісы фрагментаў з тэлефільма “Паляванне на Апошняга Жураўля”.

Эпіграф:

Акіян і космас вывучайце
З добрым сэрцам,
А яшчэ прашу:
Пакідайце і буслу, і чайцы
Больш вады і неба на душу.

Пімен Панчанка.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.**II. Праверка дамашняга задання.****• Праца ў парах.**

Заданне. Выкарыстоўваючы кросэнс \downarrow *, перакажыце змест твора. Да кожнага фотаздымка падбярыце адпаведныя радкі з урыўка з аповесці.

Даведка. 1. “Стары бабёр выправіўся ў дарогу цёмначы. Толькі недзе далёка на ўсходзе крыху абазначылася светласць на небе, але была яшчэ ноч, кароткая, летняя”. 2. “Стары бабёр доўга стаяў на месцы, прыслухоўваўся, потым усё ж, быццам пераступіў мяжу, вылез на бераг, прысеў”. 3. “...адкуль іх выгналі вялікія машыны, якія не пакінулі на рацэ ні прысадаў, ні травы, ні самое глыбокае ракі. Тады яны пакінулі сваю радзіму”. 4. “За поплавам пачыналася ворная зямля. Pole. Пераступаючы палявую мяжу, стары бабёр азірнуўся – ён быццам пераступаў у новы свет, чужы, з якога невядома ці можна будзе вярнуцца”. 5. “Стары бабёр амаль падбегам кінуўся да вады, ад радасці забыўшыся пра асцярогу, нырнуў, быццам не верыў, што скончылася яго сухая дарога. Амаль хвіліну ён плюхаўся, даваў нырца, нават фыркаў, так што адплыліся далей ад канавы ў зараснік травы і вастралісту са сваім вывадкам качкі”. 6. “Яно [возера] было невялікае. Стары бабёр спачатку абплыў, аглядзеў азерца – адзіны таемны вы-

хад з яго быў толькі ў крыніцу, па той канаве, з якога ён увайшоў у возера. Толькі адтуль і можна было сплавіць крыху дрэў. Пасля агляду стары бабёр ужо ведаў, што ў возеры нямала жыве андатры”. 7. “Тут было далей ад вёскі, ціха, з аднаго боку ішло поле, з другога была пасеяна трава”. 8. “Назаўтра ён яшчэ раз абышоў і абгледзеў усё навокал, пасля гэтага сабраўся і тою ж самаю дарогаю пайшоў назад. Ён [стары бабёр]... вярнуўся дадому і прывёў з сабою на новае селішча... маладых баброў”. 9. На новым месцы жыхарства.

III. Сістэматызацыя вывучанага.

• Праца над зместам твора (гутарка на пытаннях).

1. Чым не задавальняла баброў іх месца жыхарства? Якая небяспека ім пагражала? (Месца жыхарства баброў знаходзілася на суседстве з невялікім заводзікам, які перагарадзіў плацінаю ручай. Бабровай калоніі ўжо было цесна, іх плаціна магла абмялець, стварыць небяспеку для жыцця. Стары бабёр памятаў словы старэйшых баброў, якія расказвалі, што сюды яны некалі прыйшлі з вялікай і прасторнай рэчкі. Стары бабёр надумаў успомніць дарогу, каб перавесці туды сваю сям’ю.)

2. Як ставіцца бабёр да выбару свайго будучага месца жыхарства? (Вельмі адказна, удумліва, разважліва. Не кожнае месца, як здавалася яму, падыходзіць для гэтага. Бабёр марыў вярнуцца на спрадвечную радзіму, бо там ён і яго продкі былі вольныя і шчаслівыя.)

3. Чаму ў час вандроўкі ў бабра ўзнікала пэўныя страхі? (“Пераступаючы палявую мяжу, стары бабёр азірнуўся – ён быццам пераступаў у новы свет, чужы, з якога невядома ці можна будзе вярнуцца. За ўсё жыццё стары бабёр нікуды далёка не хадзіў, тым больш не выходзіў у чыстае поле, з аднаго боку якога чужа стаяў пахмуры ранішні лес. Яго аднолькава палохаў і лес сваёй дрымучасцю і непрыступнасцю, невядомасцю таго, што хавалася там, у яго прыцемненых шатах. Палохала і поле – сваёй адкрытасцю, раўнатою, на якой нідзе няма вады, і таму схваціцца яму, калі што, не будзе дзе”.)

4. Што гаворыць пра тое, што падарожжа для старога бабра было вельмі важным і адказным? (Пра значнасць падарожжа для бабра гаворыць тое, што ён доўга рыхтаваўся да вандроўкі. Магчыма, абдумваў дэталі, узважваў усе “за” і “супраць”, паколькі накіроўваўся туды, куды бабры амаль ніколі не выходзілі. Звярок, напэўна, не адразу адважыўся на важнае для яго падарожжа. Стары бабёр, калі выйшаў з вады непадалёк ад сваёй хаты, сядзеў, доўга прыслухоўваў-

* Расшыфроўка кросэнсу. Неабходна паслядоўна знаходзіць сувязі па перыметры паміж квадратамі: 1–2, 2–3, 3–4, 4–5, 5–6, 6–7, 7–8, 8–9. У выніку атрымаецца ланцужок, згорнуты “смаўжом”.

ся, прыглядаўся, азіраўся, стаяў на месцы і ўжо потым “усё ж быццам пераступіў мяжу, вылез на бераг, прысеў”.)

5. Якое месца выбраў стары бабёр для новага жылга? Ці здолеў ён прывесці сюды маладых баброў? (“Выйшаў ён [стары бабёр] з канавы на бераг там, дзе агледзеў купчастыя зараснікі ланяку. Там ён знайшоў на запруджанай наводкаю канаве многа трыснягу, рагозніку і травы. Непадалёку дзічалі некалішнія кар’еры, у якіх капалі торф. На гэтай канаве і пераначаваў стары бабёр. Назаўтра ён яшчэ раз абышоў і абгледзеў усё навокал, пасля гэтага сабраўся і тою ж самаю дарогаю пайшоў назад...” На другі дзень стары бабёр вярнуўся дадому і прывёў на новае месца маладых баброў.)

6. Якія адчуванні ўзніклі ў старога бобра, калі ён дабраўся да азярца? (Стары бабёр вельмі ўзрадаваўся. Ён падбегам кінуўся да вады, забыўшыся пра асцярогу, плюхаўся ў вадзе, даваў нырца, гучна фыркаў.)

7. Які канчатковы маршрут быў у старога бобра? (Пасля азярца стары бабёр перайшоў грэблю, падаўся далей на крыніцы, ішоў вузкаватаю канавай... Калі канава пашырэла, стары бабёр апусціўся ў вадку і паплыў насустрач халоднай плыні. Нарэшце ён выйшаў да колішніх кар’ераў, дзе капалі торф.)

8. Якім паўстае стары бабёр з твора? (Аўтар у творы ачалавечвае старога бобра. Сапраўды, галоўны герой сваімі ўчынкамі нагадвае чалавека мудрага, памяркоўнага, адказнага, вопытнага кіраўніка, якога лёс прымуся пакінуць родныя мясціны і накіравацца ў рызыкаўнае падарожжа. Стары бабёр у роспачы ўспамінае свой родны край, імкнецца туды вывесці сям’ю, каб яе ўратаваць. Аўтар паказвае яго як чалавека пажылога ўзросту, асцярожнага, нетаропкага, уважлівага, назіральнага, рашучага, мэтанакіраванага, дбайнага і клапацлівага гаспадара, які думае пра сваё сямейства, шукае для яго добрае месца для жылга.)

9. У творы шмат пейзажных замалёвак. Якая іх роля? (Пейзажныя замалёўкі – фон, які дапамагае дакладней раскрыць настрой старога бобра, яго перажыванні, адлюстроўвае душэўны стан. Прырода, якую апісвае аўтар, дае магчымасць больш поўна выявіць думкі і пачуцці старога бобра.)

10. Пейзажныя замалёўкі ў творы таксама служаць і сродкам псіхалагічнай характарыстыкі старога бобра. Пацвердзіце гэтую думку радкамі з твора. (Зачытваюцца, напрыклад, радкі, у якіх гаворыцца пра тое, як стары бабёр хваляваўся, накіроўваючыся ў вандроўку, пра ўнутраны стан жывёліны падчас яе.)

11. Які момант у развіцці сюжэта твора з’яўляецца кульмінацыйным? (Кульмінацый у творы можна лічыць той момант, калі стары бабёр дабраўся да колішніх кар’ераў, дзе нарыхтоўвалі торф.)

12. Вызначце тэму і ідэю твора. (Тэма – ахова прыроды, зберажэнне яе багаццяў / экалагічная, ідэя – захаванне прыроды, яе непаўторнасці, прыгажосці; суіснаванне чалавека і дзікай прыроды... Аўтар выступае супраць бяздумнага ўмешвання чалавека ў жыццё прыроды, супраць жорсткіх адносін да яе. Аlesь Жук сцвярджае, што чалавеку неабходна стаць сапраўдным гаспадаром на зямлі, клапацлівым, дбайным. Ён павінен умець спазнаваць законы прыроды і правільна іх выкарыстоўваць, несці адказнасць за жывёльны і раслінны свет.)

13. Які праявічны твор, што вывучаўся ў 6-м класе, мае такую ж тэму і ідэю? (Апавяданне “Алені” Івана Навуменкі.)

14. На вашу думку, бабёр – гэта шкодная ці карысная жывёліна? Чаму? (Вялікіх праблем бабры не ствараюць. Будуючы плаціны, яны затрымліваюць вадку вясной, памяншаючы размах наводкі, і ствараюць запас вады, якая сілкуе рэчку на працягу ўсяго лета. Дзякуючы гэтаму, рака не мялее, а глеба, змытая з палёў, затрымліваецца плацінай у выглядзе адкладаў урадлівага глею. Таксама бабры паляпшаюць кармавую базу зайцоў, аленяў, якія сілкуюцца “адходамі” матэрыялаў, што выкарыстоўваюцца для пабудовы плацін... Бабры – каштоўныя пушныя зьяры. У выніку аховы і рассялення бабёр стаў распаўсюджанай жывёлінай у Беларусі.)

15. У творы аўтар выкарыстоўвае шмат вобразна-выяўленчых сродкаў мовы для таго, каб карціны прыроды атрымаліся жывымі, яскравымі, натуральнымі, запамінальнымі. Выпішыце іх у табліцу (кожнага па 5-6 прыкладаў).

Эпітэт	Метафара	Параўнанне
Маленькая вёсачка, кароткая ноч, маладая сям’я, глыбокая рака, ранняя сонца, тоненькі ручаёк, старая канава...	Слаўся туман; палоска вады; віўся ручаёк; іх [баброў] выгналі вялікія машыны; сабака звінеў брэхам; плёскае, шум, брэх моцна ішлі па вадзе; дзічалі колішнія кар’еры...	Стары бабёр быццам пераступіў мяжу; два вялікія, як горы, узгоркі; увесну, як на рацэ, шумела вада; густы, як дрот, лубін; нырнуў, быццам не верыў, што скончылася яго сухая дарога; крыніца ручайком упадала ў канаву...

16. З якой мэтай аўтар выкарыстоўвае ў творы словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі: туманок, хатка, ручаёк, азерца, рэчачка, заводзік, вёсачка, карэньчыкі і іншыя? Якія па-

чуцці яны дапамагаюць выказаць? (*Гэтыя словы найперш дапамагаюць больш дакладна ахарактарызаваць тую пачуцці, што перажывае стары бабёр, акцэнтаваць увагу на важным, паказаць адносіны, любоў і замілаванасць родным краем, яго прыгажосцю і непаўторнасцю.*)

IV. Абагульненне.

• Гутарка на пытаннях.

1. Уважліва прачытайце эпіграф да ўрока. Як вы яго разумееце?

2. У якім беларускім горадзе пастаўлены помнік бабру? (*Гэты помнік з'явіўся ў Бабруйска ў 2006 годзе. Горад атрымаў назву ад вялікай папуляцыйі баброў на рацэ Бярэзіне. Па задуме скульптара Уладзіміра Гаўрыленкі, бронзавы бабёр у сурдуце і капелюшы сімвалізуе сярэднястатыстычнага жыхара Бабруйска. Статуя бабра выканана з бронзы. Яна важыць каля 3 цэнтнераў і мае ў вышыню 1,7 метра.*)

3. Якіх вы ведаеце мастакоў-аніمالістаў? Назавіце іх творы. Што на гэтых мастацкіх палотнах адлюстравана?

4. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны “Бабры” Таццяны Данчуровай ↓.

1) Што на ёй адлюстравана на пярэднім і заднім планах, у цэнтры?

2) Якая пара года паказана на карціне? Па якіх прыкметах гэта можна вызначыць?

3) Як мастачка ўвасобіла вобразы баброў? Выкарыстоўваючы эпітэты, апішыце іх знешні выгляд.

4) Чым бабры заняты? Што яны будуць?

5) Якія фарбы пераважаюць на мастацкім палатне?

6) Які настрой стварае карціна?

7) Ці ёсць эпізод у творы Алеся Жука, якім можна праілюстраваць гэтую карціну?

8) Чаму, на вашу думку, так названа мастацкая карціна? Як бы яе назвалі вы? Чаму?

5. Што імкнуўся данесці (сказаць) сваім твораў аўтар нам, чытачам? Што ён хацеў, каб мы зразумелі, усвядомілі?

V. Замацаванне.

• **Прагляд відэафрагментаў** (фрагменты для прагляду на выбар настаўніка).

Настаўнік. У 1986 г. па аповесці “Паляванне на Апошняга Жураўля” зняты аднайменны тэлефільм у дзвюх частках (сцэнарый Алеся Жука,

рэжысёр Валерый Анісенка). Паглядзіце фрагменты з яго.

Заданне. Падзяліцеся з аднакласнікамі ўражаннямі ад убачанага. Што вам найбольш запамнілася, асабліва ўсхвалявала? Чаму?

• **Тэматычны кантроль***.

VI. Падвядзенне вынікаў урока.

• **Каментаванае выстаўленне адзнак.**

• **Рэфлексія “Мішэнь”.**

Заданне. Адкажыце на пытанні. Ацаніце свае веды на мішэні ў балах (ад 1 да 10) ↓.

Я ведаю некаторыя звесткі з жыццявага і творчага шляху Алеся Жука. Магу пераказаць змест твора. Магу ахарактарызаваць вобраз старога бабра. Здолею прасачыць шлях старога бабра да новага месца жыхарства. Ведаю, чаму стары бабёр вырашыў сваю сям'ю завесці на ранейшае месца жыхарства. Ведаю, што такое меліярацыя, як уплывае яна на навакольнае асяроддзе.

VII. Дамашняе заданне (магчымыя варыянты).

1. Напісаць працяг твора.

2. Вусна падрыхтаваць адказы на пытанні ў вучэбным дапаможніку.

3. Складзі сінквейн на тэму “Ахова прыроды” / “Стары бабёр”.

4. Падрыхтаваць характарыстыку вобраза старога бабра.

Спіс літаратуры

1. **Груша, К. А.** Планы-канспекты ўрокаў па беларускай літаратуры. 6 клас (II паўгоддзе) : дапам. для наст. устаноў агул. сярэд. адукацыі / К. А. Груша. – Мазыр : Белы Вецер, 2013. – С. 102–105.

2. **Есіс, Я. В.** Беларуская літаратура : Планы-канспекты ўрокаў. 6 клас (II паўгоддзе) : дапам. для наст. устаноў агул. сярэд. адукацыі / Я. В. Есіс. – Мазыр : Белы Вецер, 2019. – С. 111–116.

3. **Лясун, Л. І.** Беларуская літаратура : 5 клас : Планаваанне ўрокаў : дапам. для наст. устаноў, якія забяспечваюць атрым. агул. сярэд. адукацыі з бел. і рус. мовамі навучання з 12-гадовым тэрмінам навучання / Л. І. Лясун, Т. У. Логінава, Т. І. Мароз. – Мінск : ТАА “Юніпрэс”, 2003. – С. 207–212.

4. **Несцяровіч, С. У.** Алесь Жук. Урывак “Стары бабёр” з аповесці “Паляванне на Апошняга Жураўля” (урок у VI класе) / С. У. Несцяровіч // Беларуская мова і літаратура. – 2021. – № 2. – С. 6–8.

* **Міхновіч, Н. А.** Беларуская літаратура. 6 клас : рабочы сшытак / Н. А. Міхновіч. – Мінск : Аўрэсэв, 2019. – С. 106–108.

Да ўвагі чытачоў. Мы працягваем змяшчаць сістэмы ўрокаў па беларускай літаратуры з досведу педагогаў краіны. Так, у № 12 часопіса “Роднае слова” за 2021 г. быў надрукаваны цыкл урокаў беларускай літаратуры, распрацаваных настаўнікамі Маларыцкай раённай гімназіі, прысвечаны вывучэнню творчасці Максіма Багдановіча ў VIII класе: **М. Навумчык.** Урок 1. Максім Багдановіч. “Слуцкія ткачыхі”, с. 68; **А. Саўчук.** Урок 2. Максім Багдановіч. “Раманс” (“Зорка Венера”), с. 71; **М. Навумчык.** Урок 3. Максім Багдановіч. “Замёрзла ноччу шпаркая крыніца...”, с. 74; **І. Аксянюк, М. Навумчык.** Урок 4. Максім Багдановіч. “Цёплы вечар, ціхі вецер, свежы стог...”, с. 77; **М. Навумчык.** Урок 5. Максім Багдановіч. “Трылет”, с. 79.

Яўген ЕСІС,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 16 г. Мазыра

АЛЕСЬ ЖУК. “СТАРЫ БАБЁР” (УРЫВАК З АПОВЕСЦІ “ПАЛЯВАННЕ НА АПОШНЯГА ЖУРАЎЛЯ”)

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VI КЛАС)

Мэта: мяркуецца, што напрыканцы ўрока вучні будуць ведаць ідэйна-мастацкі змест урыўка “Стары бабёр” А. Жука.

Задачы: стварыць умовы для асэнсавання праявінага твора (роля мастацкіх дэталей, дыялогаў, аўтарскіх апісанняў); развіцця аналітычных уменняў, пазнавальнай актыўнасці; фарміравання беражлівых адносін да навакольнага асяроддзя, прадстаўнікоў жывёльнага свету.

Абсталяванне: партрэт Алеся Жука; выстава кніг з аповесцю “Паляванне на Апошняга Жураўля” розных гадоў выдання; аўдыязапіс песні “Белавежская пушча”; вучнёўскія ілюстрацыі да твора; раздатачны матэрыял.

Эпіграф:

Нясмелым жаўранкам праклюнецца світанне,
Зашэпчуць ліўні радасна здаля...
Вось толькі б зберагчы тваё дыханне,
Цябе, мая зялёная Зямля...

Эдуард Зубрыцкі.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• Уступнае слова.

Настаўнік. Якуб Колас у трылогіі “На ростанях” адзначыў: “Ёсць штосьці незвычайна прыгожае ў прывольных шляхах Беларусі. Шырока і размашыста пралягаюць яны ад вёскі да вёскі. Колькі характава і прывабнасці ў іх далях!.. Колькі новых малюнкаў абяцаюць яны вачам і сэрцу падарожнага!..”

Якая ж сіла заложана ў гэтых прасторах розных шляхоў? Эх, шырокія, родныя шляхі! Хто перакажа нам вашы казкі, разгадае думкі?..”

Хутка вы выправіцеся ў самастойнае жыццё. Каб гэты шлях быў лягчэйшым, трэба зараз як след папрацаваць. У вас усё атрымаецца!

Працягваем наша падарожжа па экалагічнай тэме. І засяродзім увагу на ўрыўку “Стары бабёр” (з аповесці “Паляванне на Апошняга Жураўля”) Алеся Жука.

• Мэтавызначэнне.

Настаўнік. Чысціня і парадак вакол дома ствараюць добры настрой. Зялёныя пасадкі паляпшаюць экалогію, ачышчаюць паветра ад шкодных выкідаў. Там, дзе расце шмат дрэў, лягчэй дыхаецца,

менш хварэюць і дарослыя, і дзеці. Акрамя таго, мы павінны клапаціцца не толькі пра сябе, але і пра Зямлю – наш агульны дом. А дом трэба трымаць у чысціні і парадку, каб потым моцна не пашкадаваць пра свае неабачлівыя адносіны да яе.

Звярніце ўвагу на дошку, дзе пазначана тэма ўрока, прачытайце яе. Акрэсліце кола пытанняў, якія мы з вамі зможам разгледзець падчас урока. (Адказы вучняў.)

II. Вывучэнне новага матэрыялу.

• Аналіз першаснага ўспрымання твора.

1. Ці спадабаўся вам урывак “Стары бабёр” Алеся Жука? Чаму?

2. Якія пачуцці абудзіў / выклікаў у вас мастацкі твор? Чаму?

3. Падумайце, што засталася для вас у творы незразумелым? На якое пытанне вы б хацелі атрымаць адказ?

• Работа ў парах.

Заданне. Расстаўце пункты цытатнага плана ў адпаведнасці з разгортваннем падзей ва ўрыўку.

1. “Возера было невялікім...”
2. “Ісці трэба было цяпер...”
3. “След вады не абмане...”
4. “Стары бабёр выправіўся ў дарогу...”
5. “Стары бабёр чуў, што побач вёска...”
6. “Тут была іх маленькая радзіма...”

Даведка. 1, 6, 2, 3, 5, 4.

• **Сціслае ўзнаўленне зместу твора па прапанаваным цытатным плане.**

• Індывідуальная работа.

Заданне. Уважліва прачытайце прапанаваны модуль. Пракаментуйце яго праз адказ на пастаўленыя пытанні:

1) Што трапіла ў поле зроку бабра ў час яго вандроўкі?

2) Да якой высновы прыйшоў і сам бабёр?

3) Да якой высновы падводзіць аўтар чытача, падаючы такое апісанне вандроўкі героя?

4) Што турбуе старога бабра: уласны далейшы лёс ці будучыня сям’і, нашчадкаў?

Што было?	Што стала?
“Некалі ў лагу ляжалі вялікія сажалкі...”	“Цяпер яны зараслі трыснягом, чаротам, але з іх выцякала вада, бегла ручаём, які пакрысе большаў і які заставілі плацінаю невялічкага завадзіка, дзе рабілі газіраваную ваду”

“Мала хто хадзіў, мала хто ездзіў, і яны жылі спакойна, без клопату...”	“Але сюды прыйшлі яны... дзе спрадвеку жылі вольна і неабсяжна бабры...”
“Тут была іх маленькая радзіма” “Хапала на іх і лазы, і карэньчыкаў, і травы...”	“...Іх выгналі вялікія машыны, якія не пакінулі на рацэ ні прысадаў, ні травы, ні самое глыбокае ракі. Тады яны пакінулі сваю радзіму”

Агучваюцца вынікі работы.

• **Аналітычная гутарка.**

1. Хто з’яўляецца галоўным героем твора?
2. Дзе звычайна селяцца бабры? Адказ падмацуйце радкамі з тэксту.
3. Як выглядае гэтая жывёла? (Адказы вучняў.) Ці ёсць у творы яе апісанне? Якім яго ўяўляеце вы?
4. Чаму Алесь Жук не падае ва ўрыўку апісанне знешнасці героя?
5. Што незвычайнага вы заўважылі, калі чыталі твор дома? Чаму пэўныя сказы ў тэксце пачынаюцца аднолькава? Якімі словамі?
6. Што хацеў данесці Алесь Жук да чытача праз такі сінтаксічны прыём? Што хацеў гэтым падкрэсліць аўтар?
7. Калі адбываюцца падзеі ва ўрыўку? Вызначце час і пару года. Падмацуйце адказ радкамі з твора.
8. Растлумачце выраз: “Тут была маленькая радзіма”. Пра якую (чыю) радзіму ўзгадвае Алесь Жук?
9. Якой яна была? Знайдзіце адпаведныя радкі ў творы.
10. Па якой прычыне бабры пакінулі сваю маленькую радзіму? Як пра гэта піша аўтар? Зачытайце.
11. Чым устрывожаны стары бабёр? Пра што клапоціцца герой урыўка? Адказ падмацуйце радкамі з твора.
12. Чаму Алесь Жук ужывае ў творы словы з памяншальна-ласкальнымі суфіксамі? Зачытайце іх.
13. Ва ўрыўку часта сустракаюцца выразы “спрадвечнае месца”, “спрадвечнае пасяленне”, “жылі спрадвеку вольна і неабсяжна”? Чаму аўтар не робіць сінанімічную замену? Пра што гэта сведчыць?
14. На чым засяроджвае чытацкую ўвагу аўтар? Чаму? Каго яны вам нагадваюць? Адкуль ён ведае гэтыя думкі? Пра што гэта сведчыць?
15. Ці сапраўды думкі старога бабра з’яўляюцца сур’ёзным роздумам аўтара твора аб тым, хто ж паклапоціцца аб роднай прыродзе, яе прадстаўніках?
16. Узгадайце сцэны і эпізоды, якія дапамагаюць зразумець паводзіны бабра, яго нораў, звычкі. Зачытайце адпаведныя радкі.
17. Знайдзіце ў тэксце і зачытайце дзеясловы, якія паказваюць на дзеянні бабра; якія перадаюць імклівасць думак героя апавядання. Выпішыце іх у свае сшыткі.

18. Дакажыце, што ўрывак мае экспрэсіўна насычаны, імпульсіўны характар. Прывядзіце не менш за 5 доказаў, пацверджаных радкамі з твора.

• **Хвілінка адпачынку.**

III. Замацаванне.

• **Работа з кластарам.**

Заданне. Ахарактарызуйце старога бабра ў адпаведнасці з крытэрыямі.

Агучваюцца вынікі работы.

IV. Абагульненне.

Заданне. Вызначце асноўныя кампазіцыйныя моманты ўрыўка. На аснове прачытанага запоўніце ў сшытках апорную схему.

Агучваюцца вынікі работы.

• **Прэзентацыя выставы творчых работ вучняў.**

• **Зварот да міжпрадметных сувязей (музыка).**

Праслухоўванне аўдыязапісу песні “Белавежская пушча” ў выкананні Данчыка.

Настаўнік. Якое ўражанне ў вас ад песні? Што вы адчувалі падчас гучання? Якія зракавыя вобразы ўзніклі пры прослухоўванні? Ці дапамагае музыка ўбачыць малюнкi пушчы? Што агульнага і рознага адлюстравана ва ўрыўку і песні, як звязаны мелодыя песні і інтанацыя праявіснага твора, яго настрою?

• **Зварот да эпіграфы.**

Заданне. Удумліва прачытайце радкі Эдуарда Зубрыцкага. Як вы іх разумееце? Як прыведзеныя словы стасуюцца з твораў Алеся Жука? (Адказы вучняў.)

V. Падвядзенне вынікаў урока. Каментаванае выстаўленне адзнак.

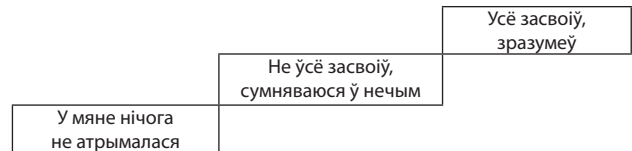
• **Заклучнае слова.**

Настаўнік. Мы павінны захаваць Зямлю не толькі для таго, каб бачыць вакол сябе пры-

гожае. Навука, якая вывучае найскладанейшыя сувязі паміж чалавекам і прыродай (жывой і нежывой), называецца *экалогія*. Легкадумнае, зняважлівае стаўленне да экалагічных законаў неаднаразова прыводзіла да сумных вынікаў. Таму найпершы абавязак перад нашчадкамі абараніць і захаваць навакольнае асяроддзе, абараніць прыгажосць, бо абараніць прыроду – абараніць жыццё.

• **Рэфлексія “Лесвіца поспеху”.**

Заданне. Магнітам любога колеру пазначце, на якой прыступцы вы знаходзіцеся напрыканцы ўрока (3-4 вучні тлумачаць выбар).

VI. Інфармаванне пра дамашняе заданне.

1. Адказаць на пытанні вучэбнага дапаможніка.
2. Скласці памятку па абароне дзікай прыроды на аснове выказвання Ніла Гілевіча: “Для нас прыроды болей мілай, чым беларуская, няма: яна ўсіх нас надзяліла душой такою, як сама” (15–17 пунктаў).

Дыдактычны матэрыял

Таццяна ЛОЙША,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 41 г. Гродна

АЛЕСЬ ЖУК. “СТАРЫ БАБЁР” (VI КЛАС)

I. Рэбусы ↓.

Даведкі. 1. Асака. 2. Дарога. 3. Хваля. 4. Грэбля. 5. Бераг.

II. Крыжаванка ↓.

1. Шырокі ціхі ўчастак ракі. 2. Дзікая качка. 3. Шматгадовая травяністая балотная расліна. 4. Вадзяная ці балотная шматгадовая расліна сямейства злакаў з каленчатым цвёрдым сцяблом і раскідзістай мяцёлкай. 5. Штучны вадаём. 6. Невялікая затока. 7. Травяністая, звычайна аднагадовая расліна сямейства грэчковых.

Адказы. 1. Плёс. 2. Крыжанка. 3. Рагоз. 4. Трыснёг. 5. Сажалка. 6. Завоіна. 7. Драсён.

III. Ілюстрацыі. Падпішыце малюнкi ↓.

Для даведка: лубін, крапіва, сітнёг, лебядя.

IV. Шарада. Зашыфруйце слова *непрыступнасць*.

Магчымыя словы: пень, насы, сыр, рыс, рысь, сена, цень, сып, суп, пары, цар, пан, сны інш.

V. Знайдзі цытату. Знайдзіце аўтарскае словазлучэнне “прыметнік + назоўнік”.

1. кароткі	А. туманок
2. празрысты	Б. ручаёк
3. чысты	В. плынь
4. маленькі	Г. дарога
5. халодны	Д. лес
6. пахмуры	Е. ноч
7. сухі	Ё. бераг

Даведкі. 1Е, 2А, 3Ё, 4Б, 5В, 6Д, 7Г.

VI. Апошняе слова. Закончыце сказ адным словам.

1. Тут была іх маленькая... (*радзіма*).

2. Непадалёку дзічалі некалішнія кар’еры, у якіх капалі... (*торф*).

3. За поплавам пачыналася ворная... (*зямля*).

4. Але адыходзіць ад вады ён не мог: стары бабёр чуў, што побач... (*вёска*).

5. Пасля абеду стары бабёр перайшоў... (*грэблю*).

6. У гэтай лагчыне і канчалася... (*крыніца*).

7. Там, дзе яны забалоцілі сабе месца, і жыла іх невялікая... (*калонія*).

8. Цяпер ён зразумеў, што ў яго не стане сілы прабівацца скрозь гэты... (*зараснік*).

9. Стары бабёр з палёгкаю нырнуў пад густыя шаты... (*алешніку*).

10. Стары бабёр спачатку абплыў, агледзеў... (*азерца*).

VII. Цікавы эпізод. З дапамогай прадмета-падказкі ↓ ўспомніце і перакажыце эпізод з твора.

VIII. Перакладчыкі. Да рускіх слоў падбярыце беларускія адпаведнікі.

Оглянулся, знал, искал, чувствовал, оставили, оглянулся, пугал, путал, бросился, испугал.

Даведкі. Азірнуўся, ведаў, шукаў, адчуваў, пакінулі, аглядзеўся, палохаў, забытваў, кінуўся, спалохаў.

Сімвалам ↓ пазначаны матэрыялы, даступныя для спампоўвання і азнаямлення, спасылкі па qr-кодзе.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Гуляй і вучыся

Леанід БЯЗРУЧКА,
педагог дадатковай адукацыі
Асіповіцкага раённага цэнтра творчасці дзяцей і моладзі,
настаўнік гісторыі і грамадазнаўства вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Лапіцкай сярэдняй школы

АДАМ БАГДАНОВІЧ, ЛЕАНІД ПРОКША І АЛЕСЬ ЖУК ЖЫЦЦЁВЫ ШЛЯХ І ТВОРЧАСЦЬ. ІНТЭЛЕКТУАЛЬНАЯ ГУЛЬНЯ (X–XI КЛАСЫ)

Мэты і задачы: пашырыць веды пра жыццё і творчасць пісьменнікаў; развіваць лагічнае мысленне, увагу, памяць, удасканалваць камунікатыўныя здольнасці, уменні працаваць у камандзе; спрыяць выхаванню павагі да беларускай літаратуры.

Умовы правядзення: гульня пабудавана па прынцыпе віктарыны “Эрудыт-лато”. Можа праводзіцца як у індывідуальным, так і ў камандным заліку. Вядучы чытае пытанні і варыянты адказаў да іх. З чатырох варыянтаў адзін правільны. Удзельнік павінен адзначыць тую ячэйку ў табліцы, якая (на яго думку) адпавядае правільнаму адказу. Запоўненыя карткі правяраюць члены журы карткі, абвешчаюць і ўзнагароджваюць пераможцаў. Правільныя адказы агучваюцца пасля здачы картак.

Картка для гульні.

Пісьменнік										
№ пытання / варыянт адказу	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А										
Б										
В										
Г										

ХОД ГУЛЬНІ

I. Арганізацыйны пачатак.

Каманды / удзельнікі займаюць месцы. Вядучы тлумачыць правілы гульні.

II. Асноўная частка.

• Гульня.

Леанід Прокша – 110

1. Леанід Януаравіч Прокша нарадзіўся 6 (19) красавіка 1912 г.:

- А) у Оршы;
- Б) у Полацку;
- В) у Віцебску;
- Г) у Мінску.

2. Першае месца працы Леаніда Прокшы:

- А) інструктар Хойніцкага райкама камсамола;
- Б) настаўнік у вёсцы Пракопаўка Церахоўскага раёна;
- В) настаўнік, загадчык Кустаўніцкай пачатковай школы Мазырскага раёна;
- Г) электратэхнік у шахце Кузбаса.

3. Пісьменнік не працаваў у выданьнях:

- А) польская рэспубліканская дзіцячая газета “Pionier” (“Піянер”);
- Б) газета “Голас Радзімы”;
- В) часопіс “Літаратура і мастацтва”;
- Г) часопіс “Польмя рэвалюцыі”.

4. У гады Вялікай Айчыннай вайны пісьменнік быў:

- А) разведчыкам дыверсійнай групы;
- Б) ваенным журналістам;
- В) удзельнікам баёў на Ленінградскім і Украінскім франтах;
- Г) партызанам атрада “Смерць фашызму”.

5. Мова твораў пісьменніка:

- А) беларуская;
- Б) беларуская, руская, польская;
- В) беларуская, руская;
- Г) украінская, руская, беларуская.

6. Першае апавяданне пісьменніка “Порка” ўвайшло ў зборнік:

- А) “Каб жылося-вялося”;
- Б) “Франтавыя апавяданні”;
- В) “Крыніца прыгажосці”;
- Г) “Не ў гэтым поездзе”.

7. Аўтарству Л. Прокшы не належаць апавесці для дзяцей:

- А) “Хлопчык у вялікіх чаравіках”;
- Б) “Незвычайныя прыгоды хлопчыка Буль-бінкі”;
- В) “Незвычайны мядзведзь”;
- Г) “Стрэлы над ярам”.

8. Аповесць пісьменніка пра першых беларускіх піянераў, якія дапамагалі міліцыі ў барацьбе з бандытызмам, мае назву:

- А) “Чалавек ідзе”;
- Б) “Хлопчык у вялікіх чаравіках”;
- В) “Незвычайныя прыгоды хлопчыка Бульбінкі”;
- Г) “Стрэлы над ярам”.

9. Пяру Л. Прокшы не належыць раман:

- А) “Пакуль жывеш на свеце”;
- Б) “Не ўсе мы згінем”;
- В) “Урок любві і нянавісці”;
- Г) “Туника Несса”.

10. У дакументальнай аповесці “За Добрыцай-рэчкай” пісьменнік на дакументальнай аснове паказвае будаўніцтва:

- А) Мазырскага нафтаперапрацоўчага завода;
- Б) нафтаперапрацоўчага завода ў Наваполацку;
- В) Светлагорскага завода штучнага валакна;
- Г) Салігорскага калійнага камбіната.

Алесь Жук – 75

1. Алесь Жук нарадзіўся 1 красавіка 1947 г.:

- А) у вёсцы Клешава Слуцкага раёна Мінскай вобласці;
- Б) у вёсцы Мачулішчы Крупскага раёна Мінскай вобласці;
- В) у вёсцы Бабышкі Мёрскага раёна Віцебскай вобласці;
- Г) у вёсцы Радучы Чавускага раёна Магілёўскай вобласці.

2. Першая публікацыя пісьменніка, ад якой вядзецца адлік літаратурнай творчасці, навела “Яны жылі ў...”, была змешчана ў слускай раённай газеце:

- А) “Слуцкі край”;
- Б) “Шлях перамогі”;
- В) “Шлях Ільіча”;
- Г) “Родны край”.

3. Пісьменнік не працаваў у часопісе:

- А) “Вожык”;
- Б) “Польмя”;
- В) “Нёман”;
- Г) “Маладосць”.

4. Апаবাদанні “Сок манга”, “Завулак”, “Водсветы зорак”, “Белы месяц”, “Мужчыны”, напісаныя ў студэнцкія гады, увайшлі ў першую кнігу пісьменніка:

- А) “Не забывай мяне”;

Б) “Паляванне на старых азёрах”;

В) “Па саннай дарозе”;

Г) “Асеннія халады”.

5. Упершыню ў сваёй творчасці Алесь Жук звярнуўся да прыгодніка-дэтэктыўнага жанру ў аповесці:

- А) “Такая восень”;
- Б) “Чорны павой”;
- В) “Не забывай мяне”;
- Г) “Халодная птушка”.

6. Галоўны герой аповесці “Паляванне на Апошняга Жураўля”:

- А) Міхаіл Загацкі;
- Б) Ян Кулеш;
- В) Сцяпан Дзямідчык;
- Г) Янка Туманоўскі.

7. Жыццяпіс вясковай жанчыны, працаўніцы Анэты паказаны ў творы:

- А) “Халодная птушка”;
- Б) “Праклятая любоў”;
- В) “Стары бабёр”;
- Г) “Паляванне на Апошняга Жураўля”.

8. Ян Кулеш – працавіты і гаспадарлівы селянін, да якога на схіле жыцця прыходзіць сапраўднае каханне, паказаны ў аповесці:

- А) “Такая восень”;
- Б) “Не забывай мяне”;
- В) “Праклятая любоў”;
- Г) “Чыгун”.

9. Алесь Жук пераклаў на беларускую мову:

- А) трылогію “Жывыя і мёртвыя” К. Сіманавы;
- Б) раман “Дванаццаць крэслаў” І. Ільфа і Я. Пятрова;
- В) раман “Ціхі Дон” М. Шолохава;
- Г) раман “Майстар і Маргарыта” М. Булгакава.

10. У 1986 г. рэжысёр Валерый Анісенка зняў двухсерыйную мастацкую кінастужку па аповесці А. Жука:

- А) “Праклятая любоў”;
- Б) “Паляванне на Апошняга Жураўля”;
- В) “Стары бабёр”;
- Г) “Такая восень”.

III. заключная частка.

Запоўненыя карткі здаюцца журы, члены журы правяраюць карткі. Вядучы агучвае правільныя адказы.

- Падвядзенне вынікаў гульні.
- Узнагароджванне пераможцы.

Да ўвагі чытачоў! Матэрыял пра ўрачыстае падвядзенне вынікаў конкурсу “Пуцявінамі беларускага пісьменства” будзе змешчаны ў майскім нумары.

Пэралік пераможцаў і ўдзельнікаў, адзначаных спецыяльнымі прызамі, змешчаны па спасылцы ў qr-кодзе.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Музейны квартал

Наталля ПАЧОБУТ,
кандыдат гістарычных навук

МУЗЕЕФІКАЦЫЯ ДЗЯЦІНЦА СТАРАЖЫТНАГА МІНСКА: КАНЦЭПТУАЛЬНЫЯ ПАДЫХОДЫ

УДК 008(476-25)+904(476-25-191.2):069.01

У артыкуле разгледжаны праекты стварэння музеяў на тэрыторыі Мінскага замчышча (1957–2013). У культуралагічным дыскурсе аўтар выяўляе і аналізуе выкарыстанне ландшафтнага і семіятычнага падыходаў для актуалізацыі археалагічнай спадчыны горада Мінска.

Ключавыя словы: *музеефікацыя, Мінскі дзяцінец, семіятычны падыход, ландшафтны падыход.*

The article deals with projects of creating museums on the territory of the Minsk castle (1957–2013). In the cultural discourse, the author identifies and analyzes the use of landscape and semiotic approaches to actualize the archaeological heritage of Minsk.

Прэзентацыя археалагічнай спадчыны Мінска немагчымая без правядзення археалагічных даследаванняў і стварэння музеяў. Археалагічныя калекцыі з раскопак горада можна ўбачыць у Нацыянальным гістарычным музеі, Археалагічным музеі “Верхні горад”, Мінскай ратушы, музеі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у экспазіцыях Інстытута гісторыі і Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору НАН Беларусі. Але найбольш моцнае асветніцкае і выхаваўчае ўздзеянне маюць музеі-помнікі – археалагічныя аб’екты *in situ* (на месцы іх выяўлення). Яны ж могуць зрабіць і важкі ўнёсак у турыстычны патэнцыял горада.

Найважнейшы для гісторыі Мінска помнік – Мінскае замчышча. Пад гэтай назвай у нарматыўна-прававыя акты ўвайшоў дзяцінец старажытнага Мінска – першапачатковы летапісны Менск над Свіслаччу, ператвораны ў XIV ст. у замак, умацаванні якога пачалі знікаць у сярэдзіне XVI ст. Дзяцінец канца XI–XIII стст. быў паўкруглы ў плане, займаў тэрыторыю плошчай 3 га. З цягам часу гэтая драўляная старажытнаруская крэпасць стала замкам у тых самых межах. Пачынаўся дзяцінец ад р. Свіслач і цягнуўся на паўднёвы захад уздоўж былых вуліц Падзамкавай і Завальнай на 400 м, шырыня яго была прыкладна 150 м. Калі замкавыя ўмацаванні зніклі, тэрыторыя працягвала называцца

“Стары горад”, “Стары замак” або “замак” (адлюстравана на планах XVIII ст.), а ў першай палове – сярэдзіне XIX ст. яе забудавалі цаглянымі дамамі. Сёння плошча былых дзяцінца і замка ўваходзіць у склад комплекснай гісторыка-культурнай каштоўнасці рэспубліканскага значэння “Гістарычны цэнтр Мінска”, законам ахоўваецца археалагічны культурны пласт.

З 1946-га і да канца 1980-х гг. археолагамі былі выяўлены межы дзяцінца, ускрыты асобныя ўчасткі землянога абарончага вала па перыметры, адкрыта першая мінская царква ва ўсходняй частцы. Вакол царквы выяўлены планіроўка і забудова старажытнарускага часу. Гэты ўчастак пасля Вялікай Айчыннай вайны ўсё яшчэ захоўваў назву “Мінскае замчышча”. Замчышча ўяўляла сабой горку 75 x 45 м на правым беразе Свіслачы (на супраць Траецкага прадмесця), якая ўзвышалася над вадой на 11 м. Гэтая частка дзяцінца і цяпер не забудавана, але ўзгорак адсутнічае, на ёй размешчаны Рэспубліканскі цэнтр фізічнага выхавання і спорту навучэн-

Тэрыторыя ўсходняй часткі былога дзяцінца старажытнага Мінска.
Сучасны выгляд з плошчы Свабоды. Фота аўтара.

цаў і студэнтаў (далей па тэксце – Дом фізкультуры). Табліца на фасадзе паведамляе: “На гэтым месцы ў XI ст. узнік Мінск (Менеск, Менск) і размяшчалася Мінскае замчышча – помнік археалогіі XI–XVI стст.” На поўнач ад будынка на беразе ракі выкладзены каменем контур-план храма. Контур размешчаны крыху на поўнач ад сапраўднага месца знаходжання царквы. У 1993 г. у гонар 200-годдзя Мінскай епархіі тут усталяваны памятны знак.

У культурнай прасторы горада захаваны гарадзішчы і замкі, а таксама старажытны ландшафт (прыродны і антрапагенны) заўсёды выступаюць адпраўнымі кропкамі ў разуменні вытокаў узнікнення населенага пункта, асваення тэрыторыі, значэння горада ў гісторыі рэгіёна, краіны. Ніхто не будзе спрачацца, што пра гістарычную тапаграфію Мінска наглядна і праўдзіва можа распавесці менавіта дзяцінец XI–XIII стст. і адкрытыя на ім помнікі: царква, рэшткі вала, аб’екты старажытнай забудовы. Праблема ў тым, што былы дзяцінец, хоць не забудаваны поўнасьцю і захоўвае культурны пласт, зрокава амаль не чытаецца. Знівеляваны ў выніку будаўніцтва XIX ст., ён і далей разбураўся ў ходзе карэннай перапланіроўкі і забудовы 1956-га – 1960-х гг., калі Паркавая магістраль прайшла праз цэнтр помніка. Пазней магістраль трансфармавалася ў праспект Машэрава (1980), сучасны праспект Пераможцаў. Таму ў другой палове XX ст. і ў пачатку XXI ст. спецыялісты прапанавалі некалькі праектаў стварэння музея, які змог бы пазнаёміць з сярэднявечным горадам Мінскам.

Нам уяўляецца важным выявіць і параўнаць розныя падыходы да музеефікацыі азначанай тэрыторыі, каб асэнсаваць наяўны вопыт, паказаць значэнне розных праектаў для актуалізацыі археалагічнай спадчыны Мінска. Звернем увагу на ландшафтны і семіятычны падыходы пры распрацоўцы канцэпцый музеяў. Гэтыя падыходы вельмі папулярныя ў мастацтве, архітэктуры, музейнай справе. Адзначым, што горад і гарадская архітэктура ў кантэксце семіятычнага падыходу даследаваліся Ч. Джэнксам [2], У. Тапаровым [19, с. 368–399], Ю. Лотманам [7], У. Эка [24] і інш. Горад успрымаецца як складаная знакавая сістэма, сістэма тэкстаў, якія належаць розным мовам культуры, размешчаны на розных узроўнях [7, с. 453]. Выкарыстанне ландшафтнага падыходу пры арганізацыі археалагічных музеяў-запаведнікаў было абгрунтавана расійскімі археолагамі і культуролагамі І. Бахцінай, А. Мартынавым, С. Чарновым, А. Дробышавым.

Крыніцы па тэме музеефікацыі Мінскага замчышча даследаваліся намі ў Інстытуце гісторыі і Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя Якуба Коласа НАН Беларусі, Нацыянальным архіве

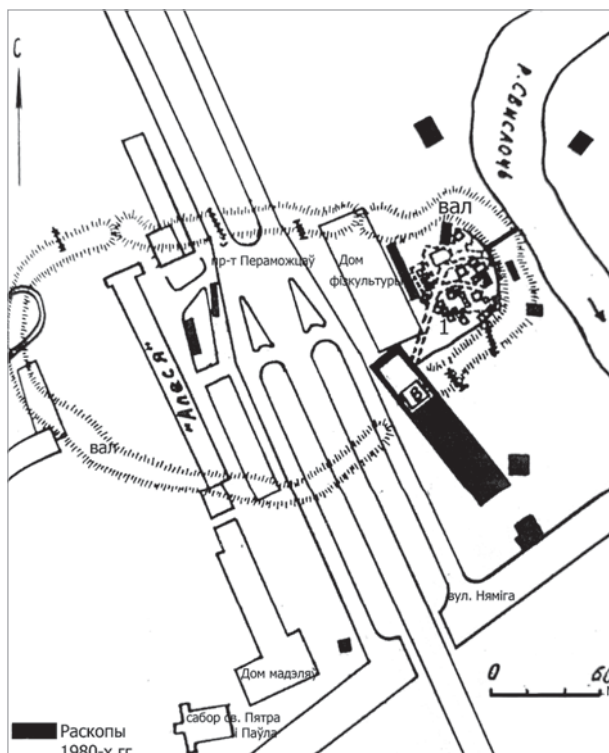
Рэспублікі Беларусь – у асабістых фондах беларускіх археолагаў В. Тарасенкі [20], Л. Побаля [21], якія пачыналі справу арганізацыі музея старажытнага Мінска. Сучасныя праекты музеефікацыі азначанай тэрыторыі знаходзяцца ў архівах КУП “Мінскпраект” [10] і Рэспубліканскага савета ГА “Беларускае добраахвотнае таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры” (БДТАПГК) [14; 25], конкурсныя праекты шырока асвятляліся ў СМІ. Па праблеме музеефікацыі мінскага дзяцінца няма спецыяльных навуковых прац. Для даследавання тэмы маюць значэнне публікацыя В. Тарасенкі (1957) [18], навукова-папулярная кніга (1963) [4] і грунтоўная манаграфія (1982) [3] Э. Загарульскага, а таксама публікацыя Ю. Зайца (1996) [5]. Сучасныя артыкулы археолагаў (А. Мядзведзева, В. Кошмана і іншых [9]) прысвечаны гісторыі археалагічных даследаванняў Мінска, вынікам прац 2009 г. на дзяцінцы. Для культуралагічнага аналізу назвапашаны вялікі аб’ём факталагічнага матэрыялу.

У 1945 г. загадчык сектара археалогіі Інстытута гісторыі АН БССР К. Палікарповіч пасля агляду разбуранай тэрыторыі Ніжняга рынку і Замчышча выказаў думку, што старажытны Мінск трэба шукаць менавіта тут. На працягу 1946–1951 гг. пад кіраўніцтвам археолага В. Тарасенкі ўпершыню археалагічнымі метадамі была даказана гіпотэза аб узнікненні Мінска на тэрыторыі, вядомай як Замчышча. Раскопы заклалі на ўзвышшы над р. Свіслач, на яе правым беразе недалёка ад упадзення р. Нямігі. Магутнасць культурнага пласта складала 5–6 м. Былі адкрыты рэшткі жылых пабудов і вулічных маставых выдатнай захаванасці. У 1949 г. знайшлі падмурак раней не вядомага па пісьмовых крыніцах каменнага храма з выразнымі асаблівасцямі ў выкарыстанні матэрыялу, уласцівымі заходнееўрапейскаму дойлідству: часанья каменныя пліты для абліцоўкі ўнутраных сцен, фундамент з каменю на рошчыне, чатырохвугольныя слупы ў інтэр’еры. Вялікая раскопачная плошча (560 м²) з кампактна размешчанымі аб’ектамі выклікала прапановы захаваць іх. Пытанне пра музей упершыню паставіў менавіта В. Тарасенка перад кіраўніцтвам Акадэміі навук БССР [20, спр. 90, арк. 1–3]. Вынікам адкрыццяў стала і абвясчэнне ў 1950 г. Мінскага замчышча (фактычна яго цэнтральнай і ўсходняй частак) дзяржаўным запаведнікам плошчай 1,5 га. Згодна з Пастановай Савета Міністраў БССР замчышча ўключылі ў Спіс помнікаў усеаюзнага значэння (1950). Быў прыняты яшчэ адзін важны дакумент “Аб выкананні Пастановы Урада аб ахове помнікаў культуры ў БССР” № 491 ад 24 жніўня 1956 г. У ім гаварылася пра

неабходнасць працягваць археалагічныя раскопкі ў 1956 і 1957 гг. Менавіта тады былі зроблены істотныя крокі – зацверджаны праект павільёна над першым мінскім храмам (1957). Аўтарам стаў малады ў той час архітэктар інстытута “Мінскпраект” Л. Пагарэлаў [20, спр. 91, арк. 1]. Потым плошчу будучага музея вырашылі пашырыць, а праект – дапрацаваць, каб стварыць філіял Рэспубліканскага гістарычнага музея.

Аднак праца па музейфікацыі была спынена – паступіла ўказанне засыпаць ускрытыя помнікі, каб такім чынам часова захаваць іх у зямлі. Побач пабудавалі Паркавую магістраль і Дом фізкультуры Усесаюзнага добраахвотнага спартыўнага таварыства “Працоўныя рэзервы” з падземным басейнам (1957) [21, арк. 1–3]. На тэрыторыі тэхнікай знялі слой да 3 м. Увесну 1956 г. пад басейн Дома фізкультуры выкапалі вялікі катлан без археалагічнага суправаджэння земляных работ, у выніку былі знішчаны ўсе напластаванні, малодшыя за сярэдзіну XII ст.

Наступны этап даследаванняў пачаўся ў тым жа 1957 г. Маштабныя раскопкі працягваліся да 1961 г. пад кіраўніцтвам супрацоўніка сектара археалогіі Э. Загарульскага і скончыліся выдатнымі вынікамі. Менавіта тады ўпершыню было праведзена комплекснае вывучэнне тапаграфіі гістарычнага цэнтра Мінска і акрэслены межы дзяцінца-замка. Устаноўлена, што ўзгорак пад назвай “Мінскае замчышча” – гэта толькі малая ўсходняя частка. Закладзеныя Э. Загарульскім раскопы мелі вялікую плошчу – 1228 м² (траншэі і шурфы не ўлічваліся). Даследчык вылучыў 20 будаўнічых гарызонтаў, якія ішлі адзін за адным на працягу 330-гадовага жыцця горада, ад летапіснай даты 1067 г. да XIV ст. [3, с. 141–142]. У цэлым экспедыцыямі В. Тарасенкі і Э. Загарульскага была вывучана плошча 1760 м², 1/15 ад плошчы дзяцінца [17, с. 159], што дазваляла стварыць навукова абгрунтаваную канцэпцыю музея на падставе ўнікальных (без перабольшвання) аб’ектаў. Былі адкрыты вуліцы, сядзібы, лакалізавана ўязная брама ў горад. Храм на дзяцінцы Э. Загарульскі датаваў на падставе аналізу стратыграфіі і гістарычнага кантэксту 70–80-мі гадамі XI ст. [3, с. 198–202]. Л. Аляксееў, з улікам канструкцыйных асаблівасцяў, аднёс гэты помнік да пазнейшага часу, калі князь Глеб Мінскі: да канца XI – пачатку XII ст. Э. Загарульскі ўпершыню навукова даследаваў канструкцыйныя асаблівасці жылых і гаспадарчых пабудов, тэхніку ўзвядзення маставых, апісаў планіроўку сядзібных двароў. Вывучаліся трасіроўка, памеры і канструкцыя абарончага дрэва-землянога вала. Вельмі важна, што была распрацавана стратыграфія і храналогія культурных напластаванняў помніка

План дзяцінца Мінска з прывязкай да праспекта Пераможцаў. 1 – паўночна-ўсходняя частка дзяцінца, вывучаная ў 1946–1961 гг., планіроўка і забудова паводле Э. Загарульскага [8, с. 90, мал. 39].

(дапамагла распрацаваная ў Ноўгарадзе Вялікім А. Арцыхоўскім і Б. Колчыным метадыка даследавання драўлянай гарадской забудовы). Трэба адзначыць і самаадданую навуковую працу археолага Інстытута гісторыі АН БССР Э. Загарульскага, што засведчыла ўзорная манаграфія “Узнікненне Мінска” [3].

Па выніках аналізу планаў Мінска XVIII ст., у ходзе прац 1960 г. Э. Загарульскі выявіў разрыў вала з вуліцай, што вяла з пасада на тэрыторыю ўмацаванага дзяцінца. У ім ад канструкцыі брамы быў вывучаны драўляны зруб. Невялікія памеры раскопу не дазволілі тады ўскрыць аб’ект поўнасцю, але па аналагах з іншых гарадоў была прапанавана першая рэканструкцыя мінскай брамы – з дзвюх зрубавых вежаў, аб’яднаных у верхняй частцы [3, с. 164–166; 4, с. 7, 71]. Ужо ў кнізе “Старажытны Мінск” (1963) былі змешчаны планы забудовы крэпасці ў канцы XI–XIII стст. з вуліцамі шырынёй 3–3,5 м і цэнтральнай вуліцай Вялікай шырынёй 4 м. Для кнігі зроблена графічная рэканструкцыя сядзібы (яе плошча складала 220–250 м), асобных аднакамерных жытлаў (мелі плошчу 16–25 м²), унутранага інтэр’ера жытла. Навуковыя рэканструкцыі маглі дапамагчы ў стварэнні канцэпцыі музея.

Праблемай музейфікацыі замчышча займаўся загадчык сектара археалогіі В. Тарасенка і Акадэмія навук. Мінскі гарсавет прыняў план будаўніцтва Гістарычнага музея з нагоды святка-

вання 900-годдзя сталіцы ў 1967 г. [20, спр. 91, арк. 2]. В. Тарасенка ставіў пытанне аб стварэнні помніка-музея “Замчышча”; музейны павільён над раскопам павінны былі зрабіць у 1967 г., вяліся адпаведныя праектныя работы архітэктарам інстытута “Мінскпраект” А. Ткачук. Для агляду раскопаў яна распрацавала ў 1966 г. праект шклянога перакрыцця. Але зноў надышло зацішша. Ёсць дакументальна зафіксаванае меркаванне акадэміка АН БССР П. Рагавога, які пісаў, што затрымка тлумачылася незадавальняльнай арганізацыяй падрыхтоўчай працы [21, арк. 6]. Сапраўды, вопыту ў правядзенні музефікацыі ўскрытых на глыбіні шматлікіх рэшткаў будынкаў, насцілаў маставых, частаколаў, дваравых вымастак, дэталей домабудаўніцтва ў Савецкім Саюзе тады не было. Усе аб’екты мелі розны стан дэградацыі дрэва, адносіліся да розных часоў, стваралі будаўнічыя ярусы. Фундаменты царквы з каменю на вапнавай рошчыне таксама патрабавалі распрацоўкі методыкі кансервацыі.

Тэрыторыю паўднёва-ўсходняй часткі дзяцінца ператварылі ў плошчу 8 Сакавіка, на паўднёвай частцы пабудавалі магазін “Алеся” і два 7-павярховыя жылыя дамы. На ўчастку вала дзяцінца размясціўся Дом мадэляў, які ўзводзілі ў 1962–1967 гг. На заходняй тэрыторыі дзяцінца збудавалі СШ № 44 і стадыён (1964). На тэрыторыі аднаго з неадназначаных пасадаў старажытнага Мінска паўстаў Палац спорту (1966).

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Барт, Р.** Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. **Дженкс, Ч.** Язык архитектуры постмодернизма / Ч. Дженкс ; пер. с англ. – М. : Стройиздат, 1985. – 136 с.
3. **Загоруйский, Э. М.** Возникновение Минска / Э. М. Загоруйский. – Минск : Изд-во БГУ, 1982. – 358 с.
4. **Загоруйский, Э. М.** Древний Минск / Э. М. Загоруйский. – Минск : Гос. изд. БССР, 1963. – 119 с.
5. **Заяц, Ю. А.** Оборонительные сооружения Менска XI–XIII вв. / Ю. А. Заяц. – Минск : Изд. В. Н. Милютин, 1996. – 80 с.
6. **Кусликова, Л.** Галина Ладисова: “Ходить в музей сегодня модно” (Интервью) / Л. Кусликова // Алеся. – 2017. – № 4. – С. 6–9.
7. **Лотман, Ю. М.** Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 2000. – 704 с.
8. **Медведев, А. М.** Отчет по договору между ПКУП “Минскпроект” и ГНУ “Институт истории НАН Беларуси” (подбор и представление информации об археологических исследованиях на территории Минского замчища) / А. М. Медведев // Архив КУП “Минспрокт”. Объект 06.001.27. Инв. номер 8410. – 98 с. – С. 10, 24, 49–50.
9. **Медведев, А. М.** Минское замчище : материалы исследований северо-восточной части в 2009 г. (участок 1, раскопы 1, 2) / А. М. Медведев, И. В. Ганецкая, А. В. Войтехович, В. И. Кошман [и др.] // Материалы по археологии Беларуси. – Вып. 22. – Минск, 2011. – С. 236.
10. **Минское замчище. Юго-восточная часть. Национальный историко-археологический центр.** Архитектурный проект. Демонстрационные материалы. Авторский коллектив: Богласов С. Г., Никитин В. Д. // Архіў УП “Мінскпраект”. 09.004.0.00. – 34 с.
11. **О создании рабочей группы по организации музея истории г. Минска :** распоряжение Мин. гор. исполн. ком., 27 марта 2003 г., № 196/р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://minsk.gov.by/ru/normdoc/168/>. – Дата доступа: 02.09.2021.
12. **Пирс, Ч. С.** Что такое знак? / Ч. С. Пирс ; пер. А. А. Аргаматовой ; под ред. Е. В. Борисова // Вестник Томского гос. ун-та. Сер. Философия. Социология. Политология. – 2009. – № 3 (7). – Томск, 2009. – С. 88–95.
13. **Почобут, Н. А.** Сохранение и изучение археологического наследия музеями БССР (1944–1991 гг.) / Н. А. Почобут ; науч. ред. С. П. Витязь. – Гродно : ЮрСаПринт, 2019. – 194 с.
14. **Праакол прадстаўлення і абмеркавання архітэктурнага праекта “Мінскае замчышча. Паўднёва-ўсходняя частка. Нацыянальны гісторыка-археалагічны цэнтр”.** 29.01.2013 г. (копія) // Архіў ГА “Беларускае добраахвотнае таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры”.
15. **Сардараў, А.** Чаму я супраць? [Электронны рэсурс] / А. Сардараў // Культура. – 2010. – № 4. – Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&id=3566>. – Дата доступу: 02.09.2021.
16. **Свірын, І.** “Машына часу” ў артэфактах і фактах. Абрэсы Музея гісторыі Мінска ўжо вымалёўваюцца (інтэрв’ю з Г. Ладзісавай) [Электронны рэсурс] / І. Свірын // Культура. – 2010. – № 8. – Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&id=3680&mode=print>. – Дата доступу: 01.09.2021.
17. **Соболь, В. Е.** Историко-археологическое изучение Минска XII–XVIII вв. / В. Е. Соболь // Древности Белоруссии и Литвы : [сб. ст.] / Ин-т истории АН БССР, Ин-т истории Лит ССР ; науч. ред.: Л. Д. Поболь, А. З. Тауавичус. – Минск, 1982. – С. 157–164.
18. **Тарасенко, В. Р.** Древний Минск : (по письмам источникам и данным археол. раскопок 1945–1951 гг.) / В. Р. Тарасенко // Материалы по археологии БССР : [сб. ст.] / АН БССР ; ред.: Е. И. Корнейчик, К. М. Поликарпович. – Минск, 1957. – Т. 1. – С. 182–257.
19. **Топоров, В. Н.** Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического : избранное / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс-Культура, 1995. – 624 с.
20. **Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа НАН Беларусі (ЦНБ НАН Беларусі).** – Ф. 40. Воп. 1. Спр. 90, 91.
21. **Цэнтральны навуковы архіў НАН Беларусі (ЦНА НАН Беларусі).** – Фонд археалагічнай навуковай дакументацыі. Воп. 2. Спр. 254. Арк. 1–63.
22. **Чарняўскі, І.** “Genius loci” Мінскага замчышча [Электронны рэсурс] / І. Чарняўскі // Культура. – 2010. – № 4. – Рэжым доступу: <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&id=3567>. – Дата доступу: 01.09.2021.
23. **Штыхаў, Г.** Аб выкарыстанні старыцы Свіслачы ў абарончай сістэме Мінска ў XII–XIII стст. / Г. Штыхаў // Гістарычна-археалагічны зборнік. – № 19. – Мінск, 2004. – С. 299–300.
24. **Эко, У.** Отсутствующая структура. Введение в семиологию / У. Эко ; пер. с исп. А. Т. Погоняило и В. Г. Резник. – СПб. : Петрополис, 1998. – 432 с.
25. **Эскізны праект аднаўлення жылой і грамадзянскай забудовы тэрыторыі Нізкага і Мяснога рынкаў на тэрыторыі комплекснай гісторыка-культурнай каштоўнасці Гістарычны цэнтр Мінска (квартал № 29).** Аб’ект 2013–7–23. Абгрунтаванне праектнай прапановы. Выканаўцы: А. Астаповіч, А. Вантух. Навук. кіраўнік: С. Багласаў. – Мінск, 2013. – 56 с.

Ірына ЛУПАШКА,
кандыдат культуралогіі

ТУРЫСЦКА-ЭКСКУРСІЙНАЯ РАБОТА Ў БССР У 1920-я гг. ПА МАТЭРЫЯЛАХ ЧАСОПІСА “НАШ КРАЙ”

УДК 379.822/.83(476)“192”:908(476)(051)

Аўтар артыкула аналізуе публікацыі, якія асвятляюць пытанні экскурсійнай работы і турызму, змешчаныя ў часопісе “Наш край” у 1920-я гг. Разглядаюцца асаблівасці развіцця гэтых напрамкаў дзейнасці на тэрыторыі БССР, паказваецца іх цесная сувязь з краязнаўчым рухам і сферай адукацыі. Робіцца выснова, што ў разгледжаны перыяд турысцка-экскурсійная работа знаходзілася ў стадыі станаўлення.

Ключавыя словы: *экскурсія, краязнаўчая экскурсія, прамысловая экскурсія, літаратурная экскурсія, экскурсант, кіраўнік экскурсіі, экскурсавод, турызм, турыст, турыстычны маршрут, краязнаўства, аб’ект паказу.*

The author of the article analyzes the publications covering the issues of excursion work and tourism, published in the magazine “Nash Krai” in the 1920s. The peculiarities of the development of these activities on the territory of the BSSR are examined. The author shows their close connection with the local history movement and the sphere of education. The conclusion that tourism and excursion work are on the stage of formation during the considered period is made.

Часопіс “Наш край” – друкаваны орган Цэнтральнага бюро краязнаўства пры Інстытуце беларускай культуры, які выдаваўся з 1925 да 1930 г. Крыніцазнаўчы патэнцыял часопіса цяжка пераацаніць. Шэраг айчынных даследчыкаў звяртаўся да публікацый на старонках часопіса з мэтай вывучэння пытанняў краязнаўчай работы, аховы помнікаў гісторыі і культуры, гісторыі музейнай справы і іншага [7–9; 19].

Прадмет нашага даследавання – вывучэнне пытанняў экскурсійнай работы і турызму, адлюстраваных на старонках часопіса “Наш край”.

Развіццё экскурсійнай справы і турызму цесна звязана з развіццём краязнаўчага руху. Таму цалкам зразумела, што адпаведныя пытанні перыядычна ўзнімаліся на старонках галоўнага краязнаўчага часопіса таго часу. Сярод прааналізаваных публікацый вылучаны шэраг цікавых для нашага даследавання: інструкцыі, метадычныя матэрыялы, артыкулы, якія закранаюць тэарэтычныя пытанні, апісанні маршрутаў.

У 1920-я гг. погляды на турысцкую і экскурсійную дзейнасць значна адрозніваліся ад сучасных уяўленняў. Перш за ўсё спынімся на пытаннях тэрміналогіі. Праведзены кантэнт-аналіз паказвае, што паняцці “турыстычны маршрут”, “падарожжа”, “экскурсія” часта выкарыстоўваліся як сінонімы, як і паняцці “турыст” і “экскурсант”. У якасці сінонімаў ужываліся таксама паняцці “экскурсавод”, “кіраўнік групы”, “кіраўнік экскурсіі”.

Апублікаваныя ў “Нашым краі” інструкцыйныя матэрыялы яскрава сведчаць, што турысцка-экскурсійная справа на Беларусі ў 1920-я гг. знаходзілася ў стадыі станаўлення і пераважна мела яшчэ неарганізаваны, часам хаатычны, характар. Пацвярджае гэта “Анкета для выяўлення стану экскурсійнай справы”, у якой канстатуецца, што “экспедыцыі, экскурсіі, падарожжы

і вандраванні да гэтага часу не ўлічваліся і таму не мог быць скарыстаны дослед у гэтай справе” [2, с. 60]. Для выпраўлення сітуацыі Цэнтральным бюро краязнаўства была распрацавана анкета, 12 пытанняў якой тычацца пераважна аспектаў арганізацыі турысцка-экскурсійнай справы на месцах: назвы ўстаноў і асоб, якія займаюцца гэтай праблемай; тэмы экскурсій; наяўнасць планаў падрыхтоўкі і аналізу падарожжаў, даведнікаў, паказальнікаў і іншых дапаможнікаў па тэме; удзел краязнаўчых арганізацый у азначанай дзейнасці і г. д. [2].

Яшчэ адна інструкцыя “Укладанне правадніка па БССР і апісанне экскурсійных маршрутаў” апублікавана ў 1930 г. У ёй адзначаецца, што “экскурсііна-краязнаўчы рух шырока разгортваецца саматугам. Да апошняга часу няма яшчэ распрацаваных маршрутаў экскурсій па БССР”; падкрэсліваецца неабходнасць агульнага пуцяводніка і арганізаванага падыходу да гэтай дзейнасці. Далей даюцца слушныя метадычныя рэкамендацыі па апісанні маршрутаў. Складальнікі інструкцыі прапануюць уключыць у іх наступныя моманты: даведачны матэрыял (месцы прыпынкаў і харчавання з цэнамі, цэны на пераезды і магчымыя месцы наведвання); апісанне гарадоў, якія сустракаюцца па маршруце (характарыстыка эканамічнага, палітычнага і культурнага асяродку; сціслая гісторыя; экскурсійныя маршруты; асабліва цікавыя аб’екты паказу); апісанне шляху (магчымыя месцы адпачынку, месцы з добрымі кліматычнымі ўмовамі, наяўнасць пошты, медыцынскай дапамогі і да т. п.) [20].

Адзін з першых артыкулаў, у якім закранаюцца пытанні тэорыі і методыкі, – “Падарожжы па Беларусі”. Яго аўтар М. Алесін адзначае, што падарожжы маюць вялікае значэнне ў вывучэнні краю, а таксама “ў развіцці асобы, пашырэнні краязнаўства і культурна-гаспадарчым росце

краю, яны ўмацоўваюць здароўе; спрыяюць развою самадзейнасці; знаёмяць селяніна з жыццём гораду, а гараджаніна – з жыццём вёскі...” [1]. Як бачым, гэта стасуецца з сучасным разуменнем функцый турызму. Далей канстатуецца, што практыка “арганізацыі экскурсій і экспедыцый па сваім краі” невялікая і існуе неабходнасць пашырыць яе з дапамогай краязнаўчых таварыстваў. М. Алесін вылучае шэраг праблем, якія пераважна адносяцца да планавання і арганізацыі турысцкіх падарожжаў і экскурсій. Слушна рэкамендуецца аддаць вялікую ўвагу папярэдняй падрыхтоўцы: вызначыць мэты і маршрут, пазнаёміцца з літаратурай, якая ўтрымлівае звесткі пра запланаваныя да наведвання аб’екты.

У якасці прыкладу і метадычнай дапамогі прыведзена 12 маршрутаў, даецца кароткае іх апісанне і спіс літаратуры. Зместава сярод іх пераважаюць комплексныя, якія спалучаюць гісторыка-краязнаўчыя і вытворчыя падтэмы.

З улікам значнай працягласці прапанаваных маршрутаў па спосабе руху ўсе яны камбінаваныя транспартна-пешаходныя. Найбольш папулярныя для турысцка-экскурсійнай дзейнасці таго часу віды транспарту цяпер выкарыстоўваюцца мала, іх можна назваць нават экзатычнымі, што тлумачыцца развіццём аўтамабільнага транспарту, а таксама змяненнем прыродных умоў (зніжэнне ўзроўню вады ў рэках і інш.). Асноўны від транспарту, які прапаноўваўся турыстам у 1920-я гг., – чыгуначны. Распаўсюджаным быў і водны: “ад Барысава да Лепеля трэба ехаць лодкай у гару па Бярозе”, а з Віцебска да Бешанковічаў ці з Барысава да Бабруйска – на параходзе. Часта рэкамендавалася “ехаць коньмі”. Напрыклад, са Слуцка да возера Князь ці з Жыткавіч да Турава [1].

Своеасабліваю метадычку па арганізацыі групавых падарожжаў “з мэтай пазнання і вывучэння краю” падрыхтаваў У. Мікіцінскі, які лічыў, што “справа падарожніцтва” ўваходзіць у непасрэдныя задачы краязнаўства [15]. Аўтар вылучае каротка- і доўгатэрміновыя групавыя падарожжы. Да кароткатэрміновых ён адносіць адна- і двухдзённыя, якія могуць адбывацца з вялікай колькасцю ўдзельнікаў, бо патрабуюць “менш увагі, падрыхтоўкі і сродкаў”. Доўгатэрміновыя рэкамендавалася абмежаваць 10-12 удзельнікамі, улічваючы “цяжкасць набыцця харчу” і неспрыяльныя ўмовы для размяшчэння падарожнікаў у час начлегу. Прапанаваны У. Мікіцінскім алгарытм падрыхтоўкі і ажыццяўлення падарожжа складаецца з наступных этапаў: арганізацыйны (выяўленне грашовых сродкаў, распрацоўка маршруту, складанне ўмоў і правіл для ўдзельнікаў, абвясчэнне тэрміну падання заяў, вызначэнне

адказнага кіраўніка, азнаямленне з літаратурай); непасрэдна падарожжа; апрацоўка матэрыялаў пасля вяртання [15, с. 52].

Ва ўмовах адсутнасці туріндустрыі галоўная роля ў падарожжы прызначалася кіраўніку групы, а спрэчныя пытанні рэкамендавалася вырашаць “таварыскім судом”. Для набыцця прадуктаў і вядзення рахункаў прапаноўвалася прызначыць “загадчыка гаспадарчай часткі”.

Актуальныя пытанні падымалі і іншыя даследчыкі. М. Каспяровіч адносіў экскурсійную справу да галіны асветы, меркаваў, што “яна развіваецца ў нас у найбольш цяжкіх умовах”, паколькі “ў БССР няма цэнтру, які б развіваў яе, падлічваў дасягненні яе, кіраваў ёю і клапаціўся б удасканаленнем метадыкі яе”. Аўтар адзначаў і поспехі, якія “выраслі... амаль выключна ад беларускай практыкі”. Заўважалася, што экскурсійны рух ужо стаў масавым, аднак заставаўся стыхійным і “амаль заўсёды вельмі вялікі лік экскурсій не дае добрых вынікаў або зусім зрываецца” [10, с. 5].

Мікалай Каспяровіч меркаваў, што мэты экскурсіі адрозніваюцца ў залежнасці ад таго, хто яе арганізуе: “асветныя ўстановы... для ўзвышэння агульнаасветнага ўзроўню... краязнаўчыя арганізацыі – для збірання матэрыялаў да пазнання свайго краю; прафсаюзныя – для здаровага адпачынку сваіх членаў; фізкультурныя – з турыстычнымі мэтамі і г. д.” [10, с. 5]. Значым, што на сучасным этапе да турыстычных мэтаў адносяцца ўсе названыя.

Асноўная прычына недахопаў, на погляд М. Каспяровіча, – адсутнасць адзінага экскурсійнага рэспубліканскага цэнтру і адпаведнай практычнай літаратуры. Даследчык размяжоўваў тэарэтычную і практычную літаратуру па наступным крытэрыі: тэарэтычная адказвае на пытанне “як вадзіць экскурсіі?”, практычная – “куды вадзіць?”. І калі да канца 1920-х гг., на думку аўтара, ужо быў назапашаны значны пласт тэарэтычнай літаратуры (расійская метадычная экскурсійная літаратура, публікацыі ў часопісах “Асвета” і “Наш край”), то практычнай адчуваўся значны недахоп.

Даследчык слушна сцвярджаў, што маршрут – аснова экскурсіі, ён укладаецца, арыентуючыся на яе мэту, склад і колькасць удзельнікаў. Каб пазбегнуць адной і той жа працы, ён бачыў неабходнасць у стварэнні комплексных маршрутаў, якія ў далейшым могуць быць скарыстаны пры распрацоўцы іншых. Аўтар адзначаў: маршрут павінен быць шырокай базай для эмацыйных перажыванняў і не стамляць экскурсантаў; маршруты могуць быць розныя па маштабе – ахопліваць краіну ці горад або адно прадпрыемства ці будынак [10, с. 6]. У цэлым

гэта адпавядае сучаснаму разуменню аглядных і тэматычных экскурсій.

Некаторыя публікацыі ўтрымліваюць апісанне экскурсійных аб'ектаў, што дае магчымасць параўнаць сучасныя і тагачасныя падыходы да іх адбору, вылучыць ужо страчаныя [6; 14; 18]. Д. Васілеўскі сцісла апісаў аб'екты паказу для культурна-гістарычнай, прамыслова-эканамічнай экскурсіі ў Оршы і “экскурсійныя аб'екты па акрузе”. Згадваецца цікавы для нас факт, што ў Оршы існавала Экскурсбюро, дзе можна было “дастаць кіраўніка экскурсій па горадзе” [6, с. 16].

Вялікую працу па вылучэнні фабрычна-прамысловых аб'ектаў Мінска правёў Я. Ляўчук, які падрыхтаваў кароткія даведкі пра 18 мінскіх прадпрыемстваў, сярод якіх лямцавая фабрыка, цукерачная фабрыка “Прагрэс”, шпалерная фабрыка імя Вароўскага, піваварня “Беларусь”, шчотачная фабрыка, гута “Пралетар” і іншыя [14]. Аўтар адзначае, што папулярнасць азнаямлення з вытворчасцю “шляхам экскурсій” узрасла і з'яўляецца найбольш эфектыўнай. Я. Ляўчук слухна заўважае, што для “больш-менш сталага ўяўлення аб Менску” азнаямлення толькі з прамысловай недастаткова і прапаноўваў цыкл з трох экскурсій: папярэдне наведаць экскурсію “для агульнага азнаямлення з Менскам, яго гісторыяй, ростам” (згодна з сучаснай тэрміналогіяй – аглядная экскурсія), потым здзейсніць прамысловую экскурсію, а пасля – экскурсію для азнаямлення з культурай сталіцы [14, с. 27]. Для правядзення агляднай экскурсіі прапаноўвалася выкарыстоўваць вежу Чырвонага касцёла, Замкавую гару ці іншае высокае месца, адкуль відаць горад. Такім чынам, аўтар практычна апісаў прыём панарамнага паказу.

Рабіліся і спробы класіфікацыі экскурсій: згадваюцца прыродазнаўчыя, краязнаўчыя, культурна-гістарычныя, літаратурныя, “мяшаныя” (сёння – камбінаваныя) і інш. Аднак іх разуменне не заўсёды суадносілася з сучасным. Напрыклад, у артыкуле “Краязнаўчыя экскурсіі ў выхаванні моладзі” вядзецца гаворка пра значную ролю, функцыі, асаблівасці арганізацыі і праблемы экскурсій на прамысловых прадпрыемствах [12]. Сёння такія экскурсіі выдзяляюцца ў асобны тып – прамысловыя.

Вылучаецца сярод іншых артыкул “Там, дзе тварыў Каганец” М. Каспяровіча, у якім разглядаецца літаратурная экскурсія [11]. Адметна, што аўтар прапаноўвае яе як самастойны варыянт, а не літаратурную падтэму ў складзе комплекснай экскурсіі, як гэта пераважала ў той перыяд. У якасці экскурсійных аб'ектаў даследчык раіў абраць “менш даступныя масам помнікі Каганцовага жыцця: яго творы ў арыгіналах, месцы, дзе ён пражываў значныя кавалкі часу, яго магіла

і д. т. п.” [11, с. 15]. Як магчымыя пункты маршруту ў Мінску называліся Дзяржаўная бібліятэка, Літаратурная камісія Інбелкультула, Дзяржаўны музей, наведванне прыяцеля Каганца Скандракова і жонкі паэта Ганны Кастравіцкай.

З артыкула вынікала, што значны комплекс матэрыялаў са спадчыны Каруся Каганца – маляўнічых гушшу – захоўваўся ў Дзяржаўным музеі, дзе экспанавалася ў адной невялікай вітрыне. Гаварылася пра намер музея экспанавання творы на сценах, што будзе спрыяць больш зручнаму агляду.

Выглядае даволі незвычайнай для сённяшняга падыходу прапанова ўключыць у маршрут наведванне прыватных асоб – сябра і ўдавы Каганца. Адзначалася, што два прадметы, якія захоўваліся ў прыяцеля паэта Скандракова, не вельмі зручна аглядаць, але гаспадар “ветліва дае іх бачыць”. Што тычыцца Г. Кастравіцкай, то яна “шмат раскажаць... не можа – гаворыць, гаворыць ды і расплачаецца” [11, с. 16]. Менавіта дом паблізу Залатой Горкі, дзе яна жыла, вылучаны як найбольш значны з мінскіх адрасоў паэта. Іншыя месцы жыхарства аўтар лічыў менш цікавымі, “бо такіх шмат”. Тым не менш М. Каспяровіч прыводзіў 6 адрасоў і гаварыў пра неабходнасць адшукаць іншыя, бо “ад таго ці іншага з іх можна будзе больш зручна пачынаць пэўную групавую экскурсію”. Звярталася ўвага і на ўшанаванне памяці: “не шкодзіла б, каб уласнікі гэтых дамоў папрыбівалі да іх дошкі з адпаведнымі надпісамі” [11, с. 18].

Як важны аб'ект паказу ў экскурсіі, прысвечанай Каганцу, называлася Мінская турма па вул. Валадарскага, дзе паэт сядзеў двойчы і дзе “надарваў сваё здароўе, тут мучыўся за тое, што хацеў лепшай долі беларускаму сялянству” [11, с. 18].

Адзначаючы складанасць наведаць усё звязанае з К. Каганцом мясціны, М. Каспяровіч здзейсніў вандроўку яшчэ і па Міншчыне з мэтай высветліць яе турыстычны патэнцыял і зрабіць накіды да маршруту. У выніку пробнага падарожжа краязнаўца прыйшоў да высновы, што “Каганцовыя месцы вельмі ўдзячныя для групавых трохдзённых экскурсій”: першы дзень – мінскія адрасы; другі – Мінск – Койданава – Навасёлкі – Прымагілле; трэці – Прымагілле – Фаніпаль – Мінск. Як спосаб руху прапаноўваўся камбінаваны маршрут: “апроч цягніка ўся падарожж... павінна адбывацца пехатою” [11, с. 25].

Пэўная частка апублікаваных артыкулаў – своеасаблівыя пучыны нататкі, дзе даюцца апісанні ўжо здзейшаных вандровак [3–5; 16; 17; 21; 22]. Гэтыя маршруты нельга назваць турыстычнымі ў сучасным разуменні. Можна абзначыць іх як даследчыя падарожжы, што стасуецца з характэрным для таго часу экскурсійным метадам пазнання роднага краю. У такія

вандроўкі выпраўляліся, як правіла, удзельнікі краязнаўчых гурткоў і таварыстваў. З чатырох апублікаваных апісанняў падарожжаў тры арганізаваны школьнымі краязнаўчымі гурткамі [3–5; 21; 22]. Яшчэ адно здзейснілі ўдзельнікі Слуцкага краязнаўчага таварыства [16; 17].

Назіраўся розны ўзровень арганізацыі і ступень падрыхтаванасці ўдзельнікаў. Калі ў некаторых групах існаваў папярэдні план і дакладна вызначаныя аб'екты агляду, то іншыя вывучалі мясцовасць непасрэдна падчас вандроўкі.

Добрым папярэднім узроўнем падрыхтоўкі вылучаецца экскурсія краязнаўчага гуртка 4-й мінскай сямігодкі па маршруце Мінск – Барысаў – Свіслач – Бабруйск – Мінск [3]. Дальнія краязнаўчыя экскурсіі настаўнік М. Валасевіч разглядаў як адзін з дзейсных сродкаў уцягнення вучняў у краязнаўчую працу.

У шасцідзённае падарожжа накіраваліся 9 вучняў і настаўнік. Апісанне маршруту зроблена на аснове занатаваных уражанняў школьнікаў: штодзённа паміж імі размяркоўваліся заданні па вывучэнні аб'ектаў агляду. Аднаму з вучняў было даручана весці агульны дзённік экскурсіі. Дзякуючы гэтаму мы даведваемся, што найбольшае ўражанне на турыстаў зрабіла сернічковая фабрыка, а ў Барысаве экскурсію правёў мясцовы “кіраўнік экскурсіі” – старшыня Барысаўскага раённага таварыства краязнаўства Самцэвіч. Узаемадзеянне з мясцовымі прадстаўнікамі краязнаўчых арганізацый, як адзначае М. Валасевіч, вельмі спрыяла яе паспяховасці.

Абапіраючыся на станоўчы вопыт, пад кіраўніцтвам таго ж настаўніка было арганізавана 17-дзённае падарожжа ўлетку 1929 г. [4; 5] – экскурсія “мяшанага тыпу: паездка па чыгунцы, пешай і па вадзе ў лодцы”. Адна з мэт, якую ставілі перад сабой удзельнікі, – “пракласці дарогу наступным вучнёўскім краязнаўчым экскурсіям на гэтым малавядомым маршруце” [4, с. 25].

Не заўсёды асноўнай перашкодай для арганізацыі экскурсій станавіўся недахоп грашовых сродкаў. Так, члены Слуцкага краязнаўчага таварыства здзейснілі запланаваную экскурсію з мэтай абследавання возера Князь і яго ваколіц толькі з другой спробы, бо спачатку “ўдзельнікаў на экскурсію не знайшлося” [16, с. 24].

Вопытам арганізацыі школьных краязнаўчых экскурсій дзяліўся настаўнік У. Уладзіміраў, які адзначаў важнасць папярэдняга ліставання з усімі пунктамі наведвання і прыпынкаў па маршруце. Краязнаўчы гурток папрасіў такой дапамогі ў Цэнтральнага бюро краязнаўства, і “варта было паказаць штамп Беларускай Акадэміі Навук, як дзверы нам адчыніліся” [21, с. 78].

У адрозненне ад большасці разгледжаных экскурсій заданне экскурсантам давалася не толькі

падчас, але і да экскурсіі: кожны вучань павінен быў падрыхтаваць інфармацыю па горадзе ці іншым населеным пункце. Гэта рабілася для таго, каб экскурсанта былі “не толькі зрыццелямі”. У. Уладзіміраў заўважаў, што значная частка экскурсій носіць характар “пасіўнага разглядання”, і слухна сцвярджаў, што актыўнасць і ініцыятыва павінны ісці і ад вучняў таксама [21, с. 78].

З артыкула мы даведваемся, што прамысловы аб'ект Асінбуд меў сваю “экскурсійную камісію”, якая выдавала пропускі для агляду. Існавала неабходнасць папярэдне “спісацца з экскурсійнай камісіяй, а інакш да агляду не дапусцяць”. Гэта тлумачыцца тым, што “Асінбуд наведвае так многа экскурсій, што патрэбна строгая ўстаноўка чаргі” [22, с. 62].

Гэты маршрут вылучаецца сярод іншых наведванням чатырох музеяў: у Магілёве, Бабруйску і двух у Гомелі (“у вялізным парку былога князя Паскевіча” і Педагагічнага).

Сярод недахопаў У. Уладзіміраў вылучаў арганізацыйныя цяжкасці, бюракратыю на месцах і адсутнасць турысцка-экскурсійнай інфраструктуры, асабліва сталых экскурсійных баз або “асоб, якія далі б сваю параду, як скарыстаць час у межах данага населенага пункта” [22, с. 70].

Падагульняючы сказанае, зазначым, што матэрыялы часопіса “Наш край” дазваляюць скласці даволі поўнае ўяўленне аб стане турысцка-экскурсійнай справы ў БССР у 1920-я гг. Спецыялізаваных часопісаў у гэты перыяд на тэрыторыі БССР не выдавалася.

На падставе кантэнт-аналізу робім выснову, што погляды на турысцка-экскурсійную дзейнасць і падыходы да яе арганізацыі ў 1920-я гг. на тэрыторыі БССР значна адрозніваліся ад сучасных уяўленняў. Гэта праяўлялася ў тым ліку і ў спецыфічным разуменні паняццяў “экскурсія”, “экскурсант”, “турыст”, якія трактаваліся даволі шырока. Аднак значная роля гэтых відаў дзейнасці, асабліва ў навучальнай і выхаваўчай рабоце, пад сумненнем не ставілася.

Турыстычная інфраструктура фактычна адсутнічала. На начлег падарожнікі спыняліся пераважна ў школах і іншых навучальных установах па папярэднім узгадненні. Адзначаюцца цяжкасці з набыццём харчавання, магчымасцю свабодна трапіць на экскурсійныя аб'екты і практычная адсутнасць інфармацыйна-даведачных аб'ектаў і спецыялістаў (арганізатараў экскурсій, экскурсаводаў) на месцах.

Найбольшае распаўсюджанне экскурсіі атрымалі сярод навучэнцаў пад кіраўніцтвам іх настаўнікаў, а таксама членаў краязнаўчых гурткоў і таварыстваў. Значная роля ў развіцці гэтай дзейнасці належала асобным энтузіястам – педагогам і краязнаўцам.

Сярод экскурсій пераважалі краязнаўчыя, якія разумеліся даволі шырока. Значны складнік у іх належаў агляду прамысловых аб'ектаў. Сярод іншых экскурсійных аб'ектаў можна вылучыць гістарычныя мясціны, мемарыяльныя і памятныя месцы, помнікі архітэктуры, музеі.

Паводле спосабу руху пераважалі камбінаваныя (транспартна-пешаходныя) экскурсіі. Распаўсюджаным відам транспарту была чыгунка, на якую турыстам можна было атрымаць прызныя дакументы са зніжкай.

Такім чынам, праведзенае даследаванне дазволіла выявіць асаблівасці развіцця турысцка-экскурсійнай работы на тэрыторыі БССР у 1920-я гг. і іх адлюстраванне на старонках часопіса “Наш край”.

Спіс літаратуры

1. Алесін, М. Падарожжы па Беларусі / М. Алесін // Наш край. – 1927. – № 2. – С. 30–36.
2. Анкета для выяўлення стану экскурсійнай справы // Наш край. – 1927. – № 4. – С. 60–61.
3. Валасэвіч, М. Па родных абшарах / М. Валасэвіч // Наш край. – 1929. – № 4. – С. 49–59.
4. Валасэвіч, М. Семнаццаць дзён па БССР / М. Валасэвіч // Наш край. – 1930. – № 1. – С. 25–35.
5. Валасэвіч, М. Семнаццаць дзён па БССР (працяг) / М. Валасэвіч // Наш край. – 1930. – № 2. – С. 29–44.
6. Васілеўскі, Д. Экскурсійныя аб'екты Аршаншчыны / Д. Васілеўскі // Наш край. – 1929. – № 4. – С. 16–21.
7. Гужалоўскі, А. А. Вывучэнне і ахова ў БССР помнікаў архітэктуры (па матэрыялах часопіса “Наш край”. 1925–1930 гг.) / А. А. Гужалоўскі // Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. – Вып. 11. – Мінск : БДУ, 2016. – С. 180–190.
8. Гужалоўскі, А. А. Часопіс “Наш край” як крыніца па гісторыі музейнай справы Беларусі / А. А. Гужалоўскі //

Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. – Вып. 10. – Мінск, 2015. – С. 157–167.

9. Дзянісаў, А. Краязнаўства Полаччыны на старонках часопіса “Наш край” / А. Дзянісаў // Польшыя. – 2007. – № 2. – С. 211–214.

10. Касьяровіч, М. Куды і як вадзіць экскурсіі (экскурсіі па Менску і Віцебску) / М. Касьяровіч // Наш край. – 1929. – № 4. – С. 5–16.

11. Касьяровіч, М. Там, дзе тварыў Каганец / М. Касьяровіч // Наш край. – 1928. – № 10. – С. 14–26.

12. Краязнаўчыя экскурсіі ў выхаванні моладзі // Наш край. – 1928. – № 2. – С. 3–5.

13. Купрэвіч, В. Прыродазнаўчая экскурсія па Смалявіцкім раёне Мен. акр. / В. Купрэвіч // Наш край. – 1927. – № 4. – С. 57–60.

14. Ляўчук, Я. Фабрычна-прамысловыя прадпрыемствы места Менску / Я. Ляўчук // Наш край. – 1928. – № 6-7. – С. 27–33.

15. Мікіцінскі, У. Аб арганізацыі групавых падарожай з мэтай пазнання і вивучэння краю / У. Мікіцінскі // Наш край. – 1928. – № 5. – С. 52–55.

16. Мікіцінскі, У. Падарож па Случчыне / У. Мікіцінскі, Р. Пяцэвіч, П. Ажэўскі // Наш край. – 1928. – № 2. – С. 24–44.

17. Мікіцінскі, У. Падарож па Случчыне (працяг) / У. Мікіцінскі, Р. Пяцэвіч, П. Ажэўскі // Наш край. – 1928. – № 3. – С. 28–37.

18. Самцэвіч, В. Культурна-гістарычная экскурсія Барысаў – Стара-Барысаў – Студзёнка / В. Самцэвіч // Наш край. – 1927. – № 5. – С. 33–34.

19. Соркіна, І. Праблемы мястэчак Беларусі на старонках часопіса “Наш край” (другая палова 1920-х гадоў) / І. Соркіна // Гістарычны альманах. – Т. 10. – Гродна, 2004. – С. 141–150.

20. Укладанне правадніка па БССР і апісанне экскурсійных маршрутаў // Наш край. – 1930. – № 5-6. – С. 82.

21. Уладзіміраў, У. Школьна-краязнаўчая экскурсія 8 Н.-Барысаўскай школы па БССР / У. Уладзіміраў // Наш край. – 1930. – № 7-8. – С. 77–79.

22. Уладзіміраў, У. Школьна-краязнаўчая экскурсія 8 Н.-Барысаўскай школы па БССР (працяг) / У. Уладзіміраў // Наш край. – 1930. – № 9-10. – С. 59–70.

Заканчэнне. Пачатак на с. 51.

19 чэрвеня – 110 гадоў з дня нараджэння Пятра Бітэля (1912–1991), паэта, перакладчыка

110 гадоў з дня нараджэння Вацлава Окалава (1912–1969), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

20 чэрвеня – 110 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Паплаўскага (1912–1984), дырыжора, кампазітара, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Віктара Хмыза, мастака, педагога

60 гадоў з дня нараджэння Кацярыны Дулавай, музыказнаўцы

21 чэрвеня – 70 гадоў з дня нараджэння Вольгі Санковай, мастачкі, дызайнера

22 чэрвеня – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Максімава, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Станіслава Рабашчука, мастака

23 чэрвеня – 80 гадоў з дня нараджэння Алісы Мароз, мастачкі

24 чэрвеня – 245 гадоў з дня нараджэння Яна Ходзькі (Барэйкі; 1777–1851), пісьменніка, драматурга, грамадскага дзеяча

115 гадоў з дня нараджэння Язэпа Зазека (1907–1977), празаіка, літаратуразнаўцы, фалькларыста

25 чэрвеня – 130 гадоў з дня нараджэння Зігмунта Абрамовіча (сцэнічнае імя Антон Забель; 1892–1988), акцёра

26 чэрвеня – 125 гадоў з дня нараджэння Лявона Свена (сапр. Савёнак; 1897–1974), празаіка, журналіста

90 гадоў з дня нараджэння Давіда Сімановіча (1932–2014), паэта, празаіка, перакладчыка

28 чэрвеня – 100 гадоў з дня нараджэння Івана Кудраўцава (1922–2004), крытыка, літаратуразнаўцы

100 гадоў з дня нараджэння Пятра Стэфановіча (1922–2006), празаіка, драматурга, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Сеўрукова, баяніста, педагога, заслужанага артыста Беларусі

60 гадоў з дня нараджэння Віктара Іўчанкава, мовазнаўцы, журналіста

29 чэрвеня – 120 гадоў з дня нараджэння Іллі Чашніка (1902–1929), мастака

110 гадоў з дня нараджэння Пятра Хатулёва (1912–1937), крытыка

70 гадоў з дня нараджэння Мікалая Калядкі, дырыжора, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

30 чэрвеня – 70 гадоў з дня нараджэння Віктара Михайлоўскага, мастака

Паводле звестак Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва.

Дар'я МАРДАНЬ,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў

ПРАБЛЕМА ІНТЭРПРЭТАЦЫІ ФАЛЬКЛОРУ НА БЕЛАРУСКАЙ ТЭАТРАЛЬНАЙ СЦЭНЕ Ў XX – ПАЧАТКУ XXI ст.

УДК:792.036(476)“19/20”:398-047.48(=161.3)

Артыкул прысвечаны праблеме інтэрпрэтацыі фальклору на беларускай тэатральнай сцэне. У гістарычнай дынаміцы разглядаюцца этапы інтэрпрэтацыі фальклору ў пастаноўках беларускіх тэатраў, пытанне сінтэзу новых метадык сцэнічных магчымасцей для захавання нацыянальнага каларыту. Раскрываецца практычная запатрабаванасць уключэння фальклору ў тэатральныя пастаноўкі.

Ключавыя словы: *фальклор, інтэрпрэтацыя фальклору, аўтэнтыка, тэатр, спектакль, сінтэз.*

The article is devoted to an urgent topic – the problem of interpretation of folklore on the Belarusian theater stage. The stages of interpretation of folklore in the productions of Belarusian theaters are considered in historical dynamics, as well as the issue of synthesis of new methods of scenic abilities to preserve the national flavor. The article also reveals the practical relevance of the inclusion of folklore in theatrical productions.

Канец XX – пачатак XXI ст. у тэатральным жыцці Беларусі характарызуецца нараджэннем творчых кірункаў, новымі тэндэнцыямі ў інтэрпрэтацыі фальклорных традыцый. Нацыянальная асаблівасць найбольш ярка выяўляецца ў тэатральным мастацтве, якое належыць да найважнейшых сфер грамадскага жыцця. Пытанне інтэрпрэтацыі фальклорных узораў паўстала разам са зменай светапогляду, умоў існавання грамадства. Актуальнасць комплекснага даследавання, прысвечанага інтэрпрэтацыі фальклору на сучаснай тэатральнай сцэне Беларусі, вызначыла мэту артыкула. Даследаваннямі ў галіне вывучэння інтэрпрэтацыі фальклору ў тэатральным мастацтве Рэспублікі Беларусь займаліся беларускія і замежныя даследчыкі: Н. Юўчанка, Т. Бабіч, Г. Барташэвіч, Т. Варфаламеева, С. Ярохіна, М. Казловіч, В. Літвінка, Н. Манькоўская, Ю. Чурко і іншыя.

У сучаснай сцэнічнай практыцы рэжысёры пастановак звяртаюцца да народных традыцый з мэтай абуджэння нацыянальнай самасвядомасці глядачоў. Тым самым яны працягваюць традыцыі першых беларускіх тэатральных дзеячаў – аматараў і прафесіяналаў. У папулярызаваных беларускай песні і танца на сцэнічных пляцоўках вялікая заслуга належыць трупам Ігната Буйніцкага (пазней Беларускаму народнаму тэатру), якая пачала дзейнасць у 1907 г. З 1910 г. трупа гастралевала па Беларусі, у Санкт-Пецярбургу, Варшаве, прапагандуючы беларускае сцэнічнае мастацтва і народную харэаграфію [10]. У пастаноўках дэкламаваліся творы беларускіх пісьменнікаў, народныя танцы і песні выконваліся ў аўтэнтычным выглядзе, артысты імкнуліся захоўваць арыгінальную мастацкую форму. У 1913 г. матэрыяльныя цяжкасці прымусілі І. Буйніцкага спыніць дзейнасць тэатра.

Тэатр Уладзіслава Галубка – адметны этап укаранення беларускіх фальклорных элементаў у тэатральныя пастаноўкі. У 1917–1920 гг. рэжысёр “Першага таварыства беларускай драмы і камедыі” паставіў свае першыя п’есы “Пісаравы імяніны” (1917), “Апошняя сустрэча” (1917), “Бязвінная кроў” (1918), “Бязродны” (1919). У 1920 г. стварыў і ўзначаліў тэатр “Трупа Галубка”. За пяць гадоў трупай было дадзена каля 1000 спектакляў для сялян і працоўных. У асноўным рэпертуар складаўся з п’ес самога Уладзіслава Галубка (“На плягах”, “Бязродныя”, “Падкідыш”, “Суд” і інш.). У 1926 г. тэатр быў ператвораны ў Беларускаму дзяржаўнаму перасоўнаму тэатру, а з 1932 г. да 1937 г. працаваў як Трэці беларускаму дзяржаўнаму тэатру з базай у Гомелі [10]. У пастаноўках умовы дэманстрацыі фальклору былі набліжаны да натуральнага бытвання народных традыцый: выконваліся беларускія народныя танцы, спяваліся народныя песні, выкарыстоўваліся элементы абрадаў.

Безумоўна, выкананне фрагментаў аўтэнтычных народных абрадаў на тэатральнай сцэне – першы крок у пераходзе жывога фальклору да другасных форм яго існавання, бо фальклор не прыстасаваны да прафесійнага выканання і канцэртна-сцэнічнай рэпрэзентацыі. На працягу XX ст. фальклорныя элементы ўвайшлі ў большасць пастановак класікі нацыянальнай драматургіі. Знакавымі спектаклямі сталі “Пінская шляхта”, “Раскіданае гняздо”, “Хрыстос прыямліўся ў Гародні”, “Паўлінка”.

Опера “Кветка шчасця” ў 3 дзеях (пралог кампазітара Аляксея Туранкова) паводле музычнай драмы “На Купалле” Міхася Чарота – прыклад першага адлюстравання абраду Купалля на айчыннай опернай сцэне. Прэм’ера адбылася 20 кастрычніка 1939 г. на сцэне Беларускага дзяржаўнага тэатра оперы і балета. Для сцэніч-

нага афармлення былі задзейнічаны аб'ёмныя дэкарацыі ў ляпной раме, выкананай пад драўляную рызьбу.

Спектаклю “Раскіданае гняздо” ў пастаноўцы Нацыянальнага акадэмічнага тэатра Янкі Купалы (рэжысёр Барыс Луцэнка) да пачатку дзеяння на сцэне папярэднічала асабліва “фонаатмасфера”: у глядзельнай зале і за яе межамі, на лесвіцы і ў фае тэатра гучаў аўтэнтчныя песенны фальклор з палявых запісаў этнамузыкалага Зінаіды Мажэйкі. Персанажы вылучаліся аўтэнтчным выкананнем песень: забытае і адноўленае ў тэатры вакальнае фальклорна-інтанацыйнае, этнафанічнае гучанне. Пастаноўка была сыграная і на сцэне Палескага драматычнага тэатра ў Пінску. Падчас спектакля выконвалася народная песня “Ой, пайду я цёмным лесам...” (в. Тонеж Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці, запісана ад С. Дубейка, 1966 г.) – узор сямейна-бытавога жанру песенна-музычнай творчасці Беларускага Палесся.

Жанр традыцыйнай народнай паэзіі часцей за ўсё ўводзіцца ў п'есы ў аўтэнтчнай форме. Прыкладам можа служыць спектакль “Ідылія” (1993) у пастаноўцы М. Пінігіна на сцэне Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы па аднайменным музычна-драматычным лібрэта В. Дуніна-Марцінкевіча. У аўтарскім тэксце выкарыстаны беларускія традыцыйныя народныя прыказкі і прымаўкі, пакладзеныя ў аснову маналогаў і дыялогаў селяніна Навума Прыгаворкі. Даследчыкі мяркуюць, што музычны матэрыял оперы быў створаны калектывам аўтараў, сярод якіх, верагодна, былі не толькі С. Манюшка, але і К. Крыжаноўскі, В. Дунін-Марцінкевіч і яго дачка К. Марцінкевіч. На жаль, опера амаль не захавалася. Нацыянальным каларытам вылучаецца спектакль “Паўлінка” па п'есе Янкі Купалы. Тут можна гаварыць пра нацыянальную стылістыку сцэнаграфіі.

У асобныя спектаклі прафесійных тэатраў уключаны элементы народных звычаяў, рытуалаў і святаў беларусаў. У 2005 г. на сцэне Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы пастаўлены спектакль “Сымон-музыка”, з выкарыстаннем музычных фальклорных матываў, атрыбутаў, якія адлюстроўваюць менталітэт беларускага народа. Дыялектыка ладу выяўляецца ў песнях-маналогах, дакладней, у меладэкламацыі Сымона (кампазітар С. Картэс). Выкарыстанне беларускіх народных песень умацоўвае нацыянальную аснову згаданай пастаноўкі, гэтаму ж садзейнічаюць і рэгіянальныя гукавыя асаблівасці, якія падкрэсліваюцца ў аўтэнтчным выкананні Т. Мархель.

Сцэнаграфія спектакля “Сон на кургане” (2002) у пастаноўцы Б. Луцэнкі на сцэне Дзяр-

жаўнага акадэмічнага драматычнага тэатра імя Максіма Горкага мінімалістычная – вярочная лесвіца, крэслы, чорныя плашчы герояў, музычнае афармленне – у асноўным у мінорнай танальнасці. Сцэны з танцамі русалак і “гайданне русалак” (“провода русалак”) – яскравы прыклад інтэрпрэтацыі фальклору. Адзначым, русальнае абраднасць і песенная творчасць найбольш вядомы на тэрыторыі Беларусі і ў залежнасці ад рэгіёна маюць рознае семантычнае працяганне і асяроддзе бытавання. Сюжэт пастаноўкі і міфалагічны, і фальклорны.

Фальклорны складнік спектакля па п'есе “Дагарэла свечачка” А. Петрашкевіча (1998, рэжысёр Г. Баравік), які быў пастаўлены на малой сцэне Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, праяўляецца ў музычным афармленні пастаноўкі. Мэта выкарыстання фальклорных элементаў – спасціжэнне нацыянальных рыс беларусаў.

У межах пастаноўкі варта адзначыць музычны матэрыял – “Радзіма надзей і трывог”, “Белы гусі”, “Восеньскі птах” і інш. Кожная з пералічаных песень выступае структурным складнікам пагружэння ў нацыянальную культуру і вылучаецца непаўторнай інтанацыяй.

На працягу другой паловы ХХ ст. у тэатральна-драматычным мастацтве абазначыліся дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі. З аднаго боку, выкарыстанне фальклорных элементаў стала агульнай рысай пастановак беларускага рэпертуару, што непазбежна прывяло да тыпізацыі мастацкіх сродкаў, стала перашкодай на шляху да новых форм тэатральнай мовы. У той жа час на памежжы ХХ–ХХІ стст. прага да нацыянальнага пачатку ў мастацкім выказванні рэзка ўзрасла. Попыт на выяўленне праз сродкі тэатра нацыянальнай тэмы скіраваў да пошуку новых форм інтэрпрэтацыі фальклорных элементаў у спектаклі, да сінтэзу авангардных і традыцыйных сродкаў мастацкага выказвання.

У канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. у сферы тэатральнай крытыкі працаваў Цэнтр тэатральнай крытыкі “Авансцэна” (з 1992 г. да 1997 г., далей – Беларускі саюз літаратурна-мастацкіх крытыкаў) пад кіраўніцтвам Рычарда Смольскага – беларускага тэатразнаўца, педагога, доктара мастацтвазнаўства. Статыстыка нацыянальных спектакляў паказала, што часцей за ўсё рэжысёры беларускіх тэатраў звярталіся да сусветнай класікі, твораў рускай драматургіі, замежных п'ес. Да твораў нацыянальнай класічнай спадчыны звярталіся рэдка. Разам з тым такія пастаноўкі – выдатная магчымасць папулярызаваць багатую, адметную беларускую народную культуру. Сезон 1994/95 г. на сцэне акадэмічных тэатраў не прапаноўваў пастановак паводле

твораў нацыянальнай класікі [2]. У наступных сезонах колькасць спектакляў па творах беларускіх пісьменнікаў паступова павялічвалася, і ў сезоне 1998/99 г. такіх пастацовак стала ўжо прыкладна 53 % ад агульнага рэпертуару тэатраў Рэспублікі Беларусь.

Галоўная рыса сучаснай тэатральнай практыкі – спроба сінтэзу новых метадык сцэнічных магчымасцей і захаванне нацыянальнага каларыту. Неабходна мець добры мастацкі густ, каб класічны твор загучаў па-новаму і пастаноўка раскрыла яго сэнс. Гэта тычыцца сцэнаграфіі, музычнага афармлення, касцюмаў. Праблемы нацыянальнай ідэнтыфікацыі, асэнсавання беларускай гісторыі, стварэння спектакляў, прысвечаных знакавым постацям і гістарычным падзеям, застаюцца актуальнымі і сёння. Цікава, да нацыянальнай культуры, гістарычных падзей пацвярджае аншлаг на пастаноўках “Паўлінка” Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, “Дзікае паляванне караля Стаха” Нацыянальнага акадэмічнага тэатра оперы і балета, “Кар’ера доктара Раўса” Тэатра беларускай драматургіі ды іншыя.

Яскравай падзеяй на сцэне Нацыянальнага акадэмічнага тэатра оперы і балета стала прэм’ера 11 ліпеня 2021 г. оперы “Дзікае паляванне караля Стаха” ў пастаноўцы Ганны Маторнай, Уладзіміра Солтана (дырыжор Андрэй Іваноў) [4]. У дэкарацыях сцэны выкарыстаны колеры і матывы слухцкіх паясоў, у касцюмах адгадаюцца прынты, якія адсылаюць да беларускіх абразоў XV–XVI стст. У оперы прагучалі тры сурмы (cis, gis, fis), якія зрабіў майстар народных музычных інструментаў Аляксандр Лось. Найгрыш на ліры перад пачаткам оперы спрыяе пагружэнню ў эпоху гістарычных падзей, стварае ў глядачоў адпаведны настрой.

Традыцыйны фальклор – значная з’ява культуры, з пункту гледжання разумення яго сутнаснай ролі ў сучаснай культурнай сітуацыі, вызначэння формаў і спосабаў яго актуалізацыі ў тэатральнай дзейнасці. Функцыі фальклору і яго асэнсаванне змяняюцца ў залежнасці ад сацыякультурнага развіцця грамадства, перажываюць пэўныя трансфармацыі, таму вельмі важна разумець ролю глядачоў і асаблівасці ўспрымання фальклору ў тэндэнцыі сучаснай інтэрпрэтацыі фальклорных элементаў у тэатральнай дзейнасці.

Праблема інтэрпрэтацыі фальклору на беларускай тэатральнай сцэне, пытанне варыятыўнасці і сапраўднасці яго інтэрпрэтацыі ў прафесійных тэатрах Рэспублікі Беларусь застаецца актуальным, бо тэатральнае мастацтва ўключае сцэнаграфію, музычнае афармленне, літаратуру, выяўленчае мастацтва, і кожны від мастацтва

валодае мастацкім метадам (спосаб асваення і адлюстравання свету, сукупнасць асноўных творчых прынцыпаў) трансляцыі фальклору.

Укараненне фальклорных матываў (народных спеваў, танцаў, элементаў дэкарацый) у тэатральныя пастаноўкі (“Паўлінка”, “Сон на кургане”, “Дагарэла свечачка” Нацыянальнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы, “Дзікае паляванне караля Стаха” Нацыянальнага акадэмічнага тэатра оперы і балета) сведчаць аб практычнай запатрабаванасці фальклору на сучаснай сцэне.

Вынікі аналізу актуальных тэатральных тэндэнцый пацвердзілі актыўнае выкарыстанне народных традыцый у пастаноўках драматычных, музычных тэатраў. Дзякуючы выкарыстанню народных музычных інструментаў, касцюмаў, твораў беларускіх пісьменнікаў раскрываецца нацыянальны каларыт, што вельмі важна ва ўмовах сінтэзу культур XXI ст.

Спіс літаратуры

1. **Беларускі тэатр – 98** : Агляд тэатр. года / пад рэд. Р. Б. Смольскага. – Мінск : Арты-Фэкс, 1999. – 118 с.
2. **Беларускі тэатр – 2000** : Агляд тэатр. года / пад рэд. Р. Б. Смольскага. – Мінск : Арты-Фэкс, 2001. – 120 с.
3. **Беларускі тэатр – 2001–2002** : Агляд тэатр. года / пад рэд. Р. Б. Смольскага. – Мінск : Бел. дзярж. акадэмія мастацтваў, 2002. – 160 с.
4. **Гурченко, А. И.** Фольклорные традиции белорусов в контексте профессиональной подготовки специалистов в Белорусском государственном университете культуры и искусств / А. И. Гурченко // Этническая культура. – 2021. – Т. 3. – № 1. – С. 58–61.
5. **Музычны тэатр Беларусі. 1960–1990**: Опернае мастацтва; Музыкальная камедыя і аперэта / Г. Р. Куляшова, Т. Г. Мдзівані, Н. А. Юўчанка. – Мінск : Беларус. Навука, 1996. – 470 с.
6. **Музычны тэатр Беларусі. 1960–1990**: Балет; Музыка ў пастаноўках драматычных тэатраў / Т. А. Дубкова, Г. Р. Куляшова, Ю. М. Чурко, Н. А. Юўчанка; Акад. навук Беларусі. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Беларус. навука, 1997. – 367 с.
7. **Навуменка, В.** Тэатр і глядач: Тэатразнаўчы і сацыялагічны погляд на актуальныя праблемы сучаснага сцэнічнага мастацтва Беларусі / В. Навуменка, А. Ракаў, Р. Смольскі, С. Шавель. – Мінск, 1993. – 108 с.
8. **Национальный академический Большой театр оперы и балета Республики Беларусь** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bolshoibelarus.by>. – Дата доступа: 20.08.2021.
9. **Смольскі, Р.** Вынікі тэатральнага сезона 1996/1997 гг. у драматычных тэатрах Беларусі: Тэатральны летапіс Беларусі 90-х / Р. Смольскі, Т. Гаробчанка, С. Лаўшук. – Мінск : Права і эканоміка, 1996. – 108 с.
10. **Смольскі, Р.** Вынікі тэатральнага сезона 1995/1996 гг. у драматычных тэатрах Беларусі: Тэатральны летапіс Беларусі 90-х / Р. Смольскі, Т. Гаробчанка, С. Лаўшук. – Мінск : Права і эканоміка, 1996. – 60 с.
11. **Тэатральная Беларусь** : энцыклапедыя : у 2 т. / пад аг. рэд. А. В. Сабалеўскага. – Мінск : БелЭН, 2002–2003.
12. **Чурко, Ю. М.** Белорусский народный танец : Историко-теоретический очерк / Ю. М. Чурко. – Минск : Наука и техника, 1972. – 194 с.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 27 красавіка 2021 г.

Лю СЮАНЬЭР,

аспірант кафедры гісторыі беларускай літаратуры
філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

КІТАЙСКІЯ МІФЫ ПРА МЕСЯЦ І ФАЛЬКЛОРНЫЯ З’ЯВЫ, НАРОДЖАНЫЯ ІМІ

УДК 398.221(=581)

У артыкуле прапануецца кароткі агляд развіцця кітайскіх міфаў пра Месяц, пачынаючы з міфа пра нараджэнне Месяца. Тлумачыцца эвалюцыя месяцовага міфа ў розныя перыяды, яго культурныя канатацыі і фальклор. Асноўны аналіз праводзіцца па жаночым сімвалах міфа і культу ўрадлівасці, каб лепш зразумець і даследаваць багатыя культурныя канатацыі і нацыянальны дух месяцовага міфа ў працэсе яго перадачы і развіцця.

Ключавыя словы: *кітайская міфалогія, месяцовыя міфы, кітайскія месяцовыя баствы, Месяц, фальклор, рытуалы.*

This paper presents a brief overview of the development of Chinese lunar myths, starting with the myth of the moon's birth. The evolution of lunar myth in different periods, its cultural connotations and the folklore derived from it is explained. The main analysis is conducted on the feminine qualities of the lunar myth and the fertility cult in order to better understand and explore the rich cultural connotations and national spirit of the lunar myth as it was transmitted and developed by the people.

Што такое міф? Існуе мноства азначэнняў гэтага паняцця. Рускі даследчык Ю. Бораў сцвярджаў, што «Міф – старажытная гісторыя ці легенда, якая тлумачыць рэлігійныя ці звышнатуральныя з’явы, такія, як багі, героі, магутныя сілы прыроды, вобразнае выяўленне калектыўнага несвядомага (К. Г. Юнг); першая спроба тлумачэння натуральных і сацыяльных з’яў, сакральная гісторыя, якая расказвае пра падзеі ў памятных часы “пачатку ўсіх пачаткаў”...» [1, с. 14].

Канцэпцыя міфа ў навуцы заўсёды знаходзіцца ў працэсе ўдакладнення, і кітайскія міфалагі працягвалі ўдакладняць яе. Як апісаў кітайскі міфалаг Юань Кэ, “старажытныя міфы ўзніклі ў матрыярхальны перыяд першабытнага грамадства і першапачаткова былі простымі і фрагментарнымі, а потым паступова ператварыліся ў больш складаны комплекс і сталі цесна інтэраваныя ў гісторыю” [2, с. 44–48]. Прасцей кажучы, міфы – гэта тлумачэнні і фантазіі старажытных продкаў з нагоды невядомых прыродных і культурных з’яў. Як істотны адбітак вобраза мыслення на ранніх этапах развіцця чалавечай цывілізацыі, міфалогія – важная частка чалавечай культуры.

Месяц – неад’емная міфалагічная выява ў прыроднай міфалогіі народаў свету – мае вялікае значэнне і ў Кітаі. Вывучаючы месяцовыя міфы, мы можам навочна акрэсліць змены ў мысленні людзей у розныя гістарычныя перыяды і культурныя кантэксты, а таксама даследаваць адрозненні паміж развіццём месяцовага міфа ў Кітаі і фальклорам, з якога ён быў узяты, рэканструяваны.

Са старажытных часоў да нашых дзён існуе незлічонае мноства легенд, заснаваных на месяцовым міфе, як “Чан’э бяжыць на Месяц”, “Жаба на Месяцы”, “Нефрытавы заяц таўчэ эліксір

неўміручасці”, “Карычнае дрэва на Месяцы” і г. д. Пакланенне месяцу ператварылася з простага павагі да прыроды ў шанаванне жыцця ўвогуле, імкненне да шлюбу і надзею на добры ўраджай, яно распаўсюджвалася, эвалюцыянавала і развівалася адпаведна змене часоў і чалавечай свядомасці.

У кітайскай навуцы лічыцца, што Сонца і Месяц былі двума найбліжэйшымі нябеснымі цэламі ў першабытным жыцці людзей, яны ўвесь час уплывалі на жыццё нашых продкаў. Месяц выкарыстоўваўся для вылічэння календароў і часоў года, а таксама для назірання за такімі важнымі падзеямі, як сельскагаспадарчыя сезоны, прылівы і адлівы рэк і мораў. Як жа з’явіўся Месяц? У Кітаі два асноўныя паданні. Першае: нараджэнне Месяца звязана з міфам пра “Пань Гу, які адкрывае нябёсы”, запісаным у “Календарых пяці ўдачаў”. Легенда кажа, што Пань Гу нарадзіўся да таго, як нарадзіліся неба і зямля, а дзелячы неба і зямлю сваёй сякерай, Пань Гу памёр ад знясілення; пасля смерці яго дыханне стала ветрам і аблокамі, голас – грамам, левае вока – Сонцам, а правае – Месяцам [3, с. 2]. Другі аповед запісаны ў “Шаньхайцзін – сутры Вялікага Захаду Дзікіх Пусташаў”, і гэта самая ранняя згадка пра персаніфікацыю кітайскага бога Месяца. Чан Сі была жонкай Дзі Цзюня, нарадзіла дванаццаць месяцаў і купала іх. Таму Чан Сі таксама лічыцца самай ранняй багіняй Месяца, а людзі падзялілі год на 12 месяцаў. У старажытнасці першыя людзі не гаварылі пра абарачэнне Месяца, а феномен чаргавання поўні і сярпа разумелі як знак неўміручасці і адраджэння жыцця.

У іншым міфе Чан’э выкрала несмяротныя лекі, падораныя Хоу І каралевай-маці Захаду, і ўзляцела ў неба, дзе была пакараная ператварэннем у жабу, каб таўчы лекі ў месяцовым па-

лацы. Акрамя таго, на Месяцы расце карычнае дрэва, вядомае таксама як Дрэва неўміручасці, якое валодае велізарнай аднаўляльнай сілай, і ўсё гэта знакі неўміручасці Месяца [4].

Мудрыя продкі выявілі, што фізіялагічны перыяд жанчыны і цыкл змены Месяца падобныя і што акругласць Месяца мяняецца гэтак сама, як форма жаночага жывата, у якім жыве плод: жывот павольна павялічваецца, а потым аднаўляецца пасля родаў. З тых часоў Месяц асацыюецца з урадлівасцю, культ урадлівасці ў поўню практыкаваўся ў народных рытуалах, прысвечаных боствам Месяца.

Варта адзначыць, што да ўсталявання дынастыі Хань Месяц маляваўся ў міфалогіі занадта проста, беднай апісальнай мовай, напрыклад, у міфалагічнай сістэме дзяржавы Чу ў перыяд Вясны і Восені і Вяўнічых дзяржаў: проста “багіня месяца” [5, с. 15]. Пасля ўсталявання дынастыі Хань кітайская міфалогія паступова ператварылася ў самастойную сістэму, у сувязі з аб’яднаннем палітыкі і культуры. Самай ранняй згадкай пра дзеі Чан’э была кніга дынастыі Шан па вядзьмарстве і варажбе “Гуйцзан”. Першапачатковая версія “Чан’э бяжыць на Месяц” была ўдасканалена. У цэлым развіццё кітайскіх месяцовых міфаў уяўляе з сябе працэс ад фрагментацыі да інтэграцыі.

Разгледзім кітайскія сімвалы Месяца, адлюстраваныя ў міфалогіі і фальклоры. Неабходна адзначыць, што з Месяцам звязаны жаночыя боствы. Паводле “Кнігі абрадаў”, “вялікі Мін нараджаецца на ўсходзе, а Месяц – на захадзе. У гэтым розніца паміж *інь* і *ян* і ў становішчы пары”. У кнізе “Люй Шы Чунь Цю” таксама згадваецца, што “Месяц з’яўляецца сутнасцю *інь* групы”. Пасля пераходу ад матрылінейнага да патрылінейнага клановага грамадства сфарміравалася кітайская канцэпцыя мужчынскай “перавагі” і жаночай “непаўнавартаснасці”, паняцці *інь* і *ян* таксама сталі асацыявацца з мужчынскім і жаночым. У Старажытным Кітаі, дзе земляробства было асноўным спосабам вытворчасці, продкі верылі, што прысутнасць Сонца і Месяца значна ўплывае на ўраджай і што мужчыны як асноўныя работнікі пастаўлены нароўні з Сонцам, а месяцовае святло больш мяккае і жаночае. Кітайскія продкі звязалі *інь* і *ян* Месяца з жаночым фізіялагічным перыядам і цяжарнасцю [7, с. 43]. Такім чынам, выява Месяца была вызначана як жаночая.

Рытуалы, прысвечаныя боствам Месяца, першапачаткова былі афіцыйнымі мерапрыемствамі, якія ўзыходзяць да дынастыі Заходняя Чжоу, калі імператар наведваў пэўныя месцы ў пэўную пару года, каб правесці рытуалы для багоў месяца, каб маліцца пра добры ўраджай у новым

годзе. Храм Месяца ў Пекіне выкарыстоўваўся для правядзення месяцовых рытуалаў у часы дынастыі Мін і Цын, у цяперашні час гэта найбуйнейшае месца правядзення месяцовых рытуалаў у Кітаі.

Пасля дынастыі Хань месяцовыя рытуалы сталі папулярныя ў народзе, былі асабліва распаўсюджаныя ў часы дынастыі Тан і Сун, калі мужчыны маліліся ў надзеі атрымаць стыпендыю ў школе, а жанчыны хацелі мець прыгажосць, каханне ці замужжа. Гэта таксама дадало ў міфалогію Месяца выяву Уладара Месяца, бога, адказнага за шлюб. Пазней узнікла прымаўка: “Мужчыны не пакланяюцца Месяцу”. Яны ператварыліся з удзельнікаў рытуалаў у глядачоў. У асноўным гэта звязана з канфуцыянскім перакананнем, што мужчыны не павінны схіляць калені для пакланення боству Месяца, бо гэта Жанчына, мужчыны могуць толькі схіляць галаву падчас рытуалу на знак таго, што ўзрушаныя прыгажосцю месяцовай багіні.

Таксама ў месяцовай міфалогіі вялікае значэнне мае пакланенне ўрадлівасці, рытуалы для будучага добрага ўраджаю.

Месяц быў ідэнтыфікаваны як носбіт жаночага пачатку і атрымаў статус заступніка культуры ўрадлівасці. У прымітыўных грамадствах, дзе не былі развіты тэхналогіі вытворчасці, выжыванне чалавека было цяжкім, і нараджэнне вялікай колькасці дзяцей стала важнай формай расавай пераемнасці, цягам тысячагоддзяў людзі верылі ў сілу плоднасці.

Цікава, чаму менавіта жаба стала важным месяцовым сімвалам. Ідэя неўміручасці была вельмі важная, а жаба шанавалася продкамі за здольнасць прывабліваць нябесных духаў. Праз вялікае брушка жаба, паводле павер’яў, валодала моцнай рэпрадуктыўнай функцыяй. Пачынаючы з канца дынастыі Заходняя Хань жаба паступова ператварылася ў нефрытавага зайца, і продкі патрапілі пад уплыў усеагульнага народнага пакланення ўрадлівасці: “Зяец глядзіць на месяц і зачынае, выплёўваючы ўласнага сына”. Незвычайнае размнажэнне труса (зайца), а таксама той факт, што труска можа нараджаць некалькі разоў на год, звязвалі разам Месяц, труса (зайца) і размнажэнне. Такім чынам, жаба і заяц сталі сімваламі ўрадлівасці і шчасця, а пазней – сінонімамі Месяца.

У міфе “У Ган, які ссек Гуй”, створаным у эпоху дынастыі Тан, дрэва Гуй – святое дрэва, якое само сябе вылечвае, а паводле народных паданняў, у раёне Ханчжоу ў ноч поўні ў сярэдзіне восені дрэва прыносяць шмат пладоў, якія падаюць на зямлю, людзі называюць іх “гуй цзы”. Дзякуючы падобнаму гучанню слоў збіранне пладоў карычнага дрэва стала для людзей спосабам

“пошуку дзяцей”. На традыцыйных кітайскіх вяселлях ложка нявесты абсыпаюць насеннем карычнага дрэва, чырвонымі фінікамі і арахісам, каб пажадаць маладым сына.

Культ урадлівасці, звязаны з Месяцам, існуе да гэтага часу і актыўна ўзнаўляецца ў многіх народных рытуалах. Для нараджэння дзяцей любуюцца ззяннем Месяца. Кажуць, што жанчына, якая доўгі час была бясплодная, змога зацяжараць, калі на 15-ы дзень восьмага месяца паводле месяцовага календара будзе сядзецца у двары і купацца ў месяцовым святле, а Месяц павінен быць самы высокі і поўны. У многіх раёнах паўднёвага Кітая практыкуюцца звычай красці месяцовыя гародніну, гарбузы і дыні ў дзень свята сярэдзіны восені, хоць крадзеж не дазволены законам. У этнічнай групе Донг кажучь, што ў ноч свята сярэдзіны восені феі з нябеснага палаца спускаюцца на зямлю і крапяць яе салодакай расой, людзі будуць шчаслівыя, калі выкрадуць “асвячоную” садавіну і гародніну. Звычай красці дыні (гарбузы) больш падрабязна апісаны ў “Кітайскіх нацыянальных звычаях” Ху Пуаня: “У Гуйчжоу на свята сярэдзіны восені існуе асаблівы звычай, якога няма ў іншых правінцыях, а менавіта: красці дыні і пасылаць іх для нараджэння дзяцей... бяздзетнай жанчыне... Атрымальніца дыні павінна запрасіць дарыльніка на трапезу з месяцовымі пірожнымі, потым пакласці дыню (або гарбуз) на ложка і пераначаваць з ёй. На наступную раніцу дыню (гарбуз) вараць і ядуць, кажучь, што з гэтага моманту жанчына зацяжарыць” [8, с. 27–31]. Наадварот, У Чжэньцзо з дынастыі Цын пісаў, што гарбузы адпраўляюць з дамоў маладых: “У рэгіёне Цянь прынята, каб сем’і маладых пасылалі сваякам і сябрам гарбузы напярэдадні сярэдзіны восені”. Незалежна ад таго, каму пасылаюць гарбузы, іх мэта – “паслаць дзяцей”. Большасць гародніны, якую дораць у сярэдзіне восені, – гэта гарбузы ці зімовыя дыні. Дыня мае звычку распаўзацца па ліянах і пры паспяванні дае шмат насення, што азначае шмат дзяцей [9].

У міфалогіі славян, у прыватнасці ў беларусаў, Месяц таксама займае значнае месца. Цыклы жыцця і смерці на зямлі, росквіт і завяданне раслін, фазы жыцця жывёл і людзей таксама звязвалі з ростам і змяншэннем Месяца на небе. У некаторых беларускіх казках гаворыцца, што Бог стварыў Месяц у дапамогу Сонцу, каб ён свяціў уначы. Чорт хацеў згрызці Месяц, але Сонца прыйшло на дапамогу [10, с. 19–20]. У беларускім фальклору існуе шмат прыкмет і павер’яў, звязаных з месяцам. Па выглядзе і становішчы месяца часта прадказвалі надвор’е. У замовах ад розных хвароб часта клічуць на дапамогу Месяц, каб ён прыбраў хваробу. У некаторых каз-

ках гучыць матыў шлюбу дзяўчыны з Месяцам, напрыклад у казцы “Сонца, Месяц і Воран Варановіч” [11, с. 675].

Міфы пра Месяц узніклі ў старажытныя часы, але цікавыя і сёння. У эпоху няспыннага развіцця тэхналогій Месяц ужо не такі загадкавы для людзей, якія надзялілі яго здольнасцямі памнажаць урадлівасць, пладавітасць і неўміручасць у часы недахопу навуковых ведаў. Міфалагічныя погляды людзей на начное свяціла ў фальклорных сюжэтах, казках і легендах робяць нас культурна багацейшымі. Хоць міфы – гэта здагадкі першых людзей пра невядомае, яны застаюцца маляўнічай часткай гісторыі цывілізацыі і адлюстраваннем працэсу, падчас якога людзі спазнавалі прыроду і прыстасоўваліся да яе. Як адлюстраванне вобраза мыслення народа ў першабытныя часы, міфалогія можна назваць пачатковым станам светапогляду і каштоўнасцяў народа. І гэтыя першапачатковыя светапогляд і каштоўнасці ў той ці іншай ступені ўплываюць на нас. Багатыя культурныя канатацыі месяцовага фальклору вартыя глыбокага вывучэння.

Пераклад з рускай мовы.

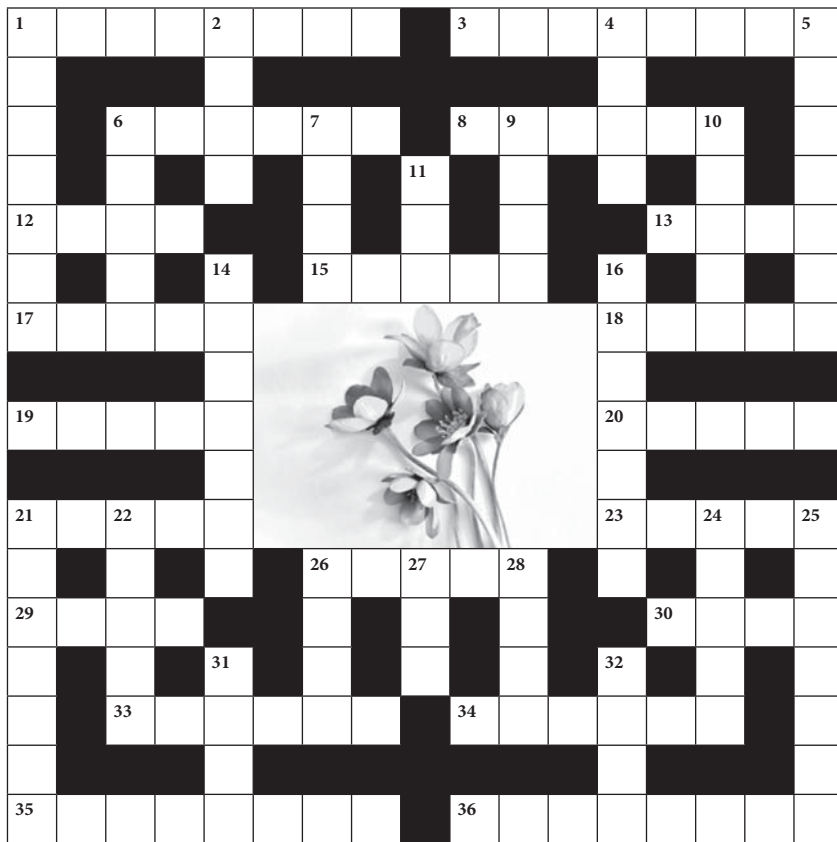
Спіс літаратуры

1. **Борев, Ю. Б.** Эстетика : в 2 т. / Ю. Б. Борев. – 5-е изд. доп. – Смоленск, 1997. – Т. 2. – С. 14.
2. 袁珂, 中国神话传说: 从盘古到秦始皇 (第二卷), 人民文学出版社1998 = **Юань Кэ**, Кітайскія міфы і легенды: ад Паньгу да Цінь Шыхуана / Юань Кэ. – Пекін: Нар. літ., 1998. – Т. 2. – С. 44–48.
3. 马辰. 历史解读: 齐鲁出版社, 2000 = **Ма Чэн**. Ін-тэрпрэтацыя гісторыі / Ма Чэн. – Пекін: Цілу, 2000. – С. 2.
4. 张衡. 灵宪/访问模式 = **Чжан Хэн**. Лінсянь [Электронны рэсурс] / Чжан Хэн. – Рэжым доступу: <https://zh.m.wikisource.org/zh/%E9%9D%88%E6%86%B2>. – Дата доступу: 2022.02.04.
5. 聂石樵. 楚辞新注. 上海东方出版中心, 2020 = **Ні Шыця**. Новыя нататкі пра Чу Цы / Ні Шыця. – Шанхай: Шанхайскі ўсходні выдавецкі цэнтр, 2020. – С. 15.
6. 刘颢. 文心雕龙导读[M]. 安徽师范大学出版社, 2018 = **Лю Се**. Уводзіны ў Вэньсін Дзяя Лонг / Лю Се. – Аньхой: Выд-ва Аньхойскага нармальнага ўніверсітэта, 2018. – С. 84.
7. 刘安. 淮南子·天文训[M]. 北方文艺出版社, 2018 = **Лю Ань**. Хуайнаньцзы / Лю Ань. – Пекін: Паўночнае выд-ва літаратуры і мастацтва, 2018. – С. 43.
8. 胡朴安. 中华全国风俗志[M]. 上海书店, 1986 = **Ху Пуань**. Кітайскія нацыянальныя звычаі / Ху Пуань. – Шанхай: Шанхайская кнігарня, 1986. – Т. 2. – С. 27–31.
9. 吴振棫. 黔语(下卷) – 送瓜, 访问模式 访问时间 = **У Чжэньсюань**. Цянь [Электронны рэсурс] / У Чжэньсюань. – Т. 2: Адпраўка дынь. – Рэжым доступу: <https://www.bookinlife.net/book-33448-viewpic.html#page=2>. – Дата доступу: 2022.02.04.
10. **Сержпутовский, А. К.** Сказки и рассказы белорусов Слуцкого уезда / А. К. Сержпутовский. – СПб., 1926. – С. 19–20.
11. **Шейн, П. В.** Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П. В. Шейн. – СПб., 1890. – Т. 1, ч. 2. – С. 675.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 6 лютага 2022 г.

“А СОНЦА СМЯЕЦЦА ВЫСОКА...”

КРЫЖАВАНКА

і ласо. **19.** “... ўжо на свеце, – / Хрыстос ўваскросі!” – слова з верша Янкі Купалы. **20.** Галіна, ніва дзейнасці (пераноснае). **21.** ... – *шчасце, песня – радасць* (прыказка; **29** красавіка – яго міжнародны дзень). **23.** Завостраная пярэдняя частка чаго-небудзь. **26.** “... дажджу” – назва зборніка прозы Алеся Жука (1 красавіка – 75 гадоў з дня яго нараджэння). **29.** Пастава цела. **30.** Горы ў Паўднёвай Амерыцы. **33.** Шлях руху нябеснага цела. **34.** Махавое балота. **35.** Вучэнне пра мелодыю. **36.** Слова блізкія па гучанні, але розныя па значэнні.

Па вертыкалі: **1.** *Красавік-... ў поле заве* (прыказка). **2.** Нараджэнне чаго-небудзь радаснага (пераноснае). **4.** *Сонейка з красавіцкай горкі ў ... коціцца* (прыказка). **5.** Горад, раённы цэнтр на Віцебшчыне, недалёка ад якога ў Коханаве 7 красавіка 1947 г. нарадзіўся мастаграфік, педагог, прафесар Валер Славук. **6.** Круглыя катлеты. **7.** У старажытнагрэчаскай міфалогіі вярхоўны бог. **9.** Багіня натхнення. **10.** Маленькае колца; невялікі аўдыя-ці відэазапіс. **11.** ...! – вокліч пры тэлефоннай размове (размоўнае). **14.** “Слова – ..., / Слова – чары” – слова з верша Якуба Коласа. **16.** Вусны аповед пра мінулае. **21.** Назва геаграфічнага аб’екта. **22.** Цыкл мастацкіх твораў аднаго жанру. **24.** “А ... смяецца высока. / І пахне бярозавым сокам” – слова з вер-

Па гарызанталі: **1.** ..., *квецень* – старажытнаславянскія назвы красавіка. **3.** Другі экзэмпляр дакумента. **6.** “Белыя ... / Спалі на ўзлеску, / Як сваю галоўку / Узняла пралеска” – слова з верша Веры Варбы. **8.** Любіцель. **12.** *Дараяга тая ..., дзе любяць госця і свята* (прыказка). **13.** *Красавік з траўнем – да ўсяго года ...* (прыказка). **15.** “Як ты дорага мне, мая родная мова! / Мілагучнае, звонкае, спеўнае ...!” – слова з верша Ніла Гілевіча. **17.** Аб’ява пра канцэрт, спектакль. **18.** Тое, што

ша Уладзіміра Мазго. **25.** *Красавік адчыняе ... і воды* (прыказка). **26.** “Ты, мова, ... Купалы зберагла, / І Коласаву праўду падарыла” – слова з верша Васіля Івашына. **27.** Рэчаіснасць. **28.** ... Багдановіч – імя беларускага мовазнаўца, гісторыка, этнографа, ураджэнца в. Халопенічы Крупскага раёна (1 красавіка – 160 гадоў з дня яго нараджэння). **31.** *Без прыкмет не будзе хлеба на ...* (прыказка). **32.** Бліскачае кола вакол Сонца або Месяца.

Адказы

21. Тапонім. **22.** Нізка. **24.** Сонца. **25.** Крынніца. **26.** Свет. **27.** Ява. **28.** Адам. **31.** Аб’ект. **32.** Іаго.

Па вертыкалі: **1.** Вапцуха. **2.** Зара. **4.** Лета. **5.** Талачын. **6.** Віткі. **7.** З’еўс. **9.** Муза. **10.** Ролік. **11.** Аноі. **14.** Радасць. **16.** Падаўне. **20.** Арена. **21.** Танец. **23.** Носік. **26.** Носік. **29.** Свята. **30.** Поэма. **33.** Арбіта. **34.** Імшара. **35.** Мелодыя. **36.** Паронімы.

Па гарызанталі: **1.** Беразоль. **3.** Дубоўка. **6.** Вярзель. **8.** Амагар. **12.** Хата. **13.** Ключ. **15.** Слова. **17.** Афіша. **18.** Афіша. **19.** Вясна.

Склаў **Лявон ЦЕЛЕШ.**

РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”». 220070, г. Мінск, вул. Будзённага, 21, тэл./факс (017) 257-91-49, e-mail: aiv@aiv.by, www.aiv.by.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”. 220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, рэдактараў (017) 263-34-79, (017) 263-24-69, факс (017) 263-07-40.
E-mail: mail@rod-slova.by
www.rod-slova.by

Папд. да друку 08.04.2022. Фармат 60 × 84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 11,39.

Ул.-выд. арк. 11,25. Тыраж 544 экз. Зак. 415.

Надрукавана ў ВДУП “Друкарня Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі”. 220030, Мінск, пл. Свабоды, 23-103. ЛП № 02330/54 ад 12.08.2013.

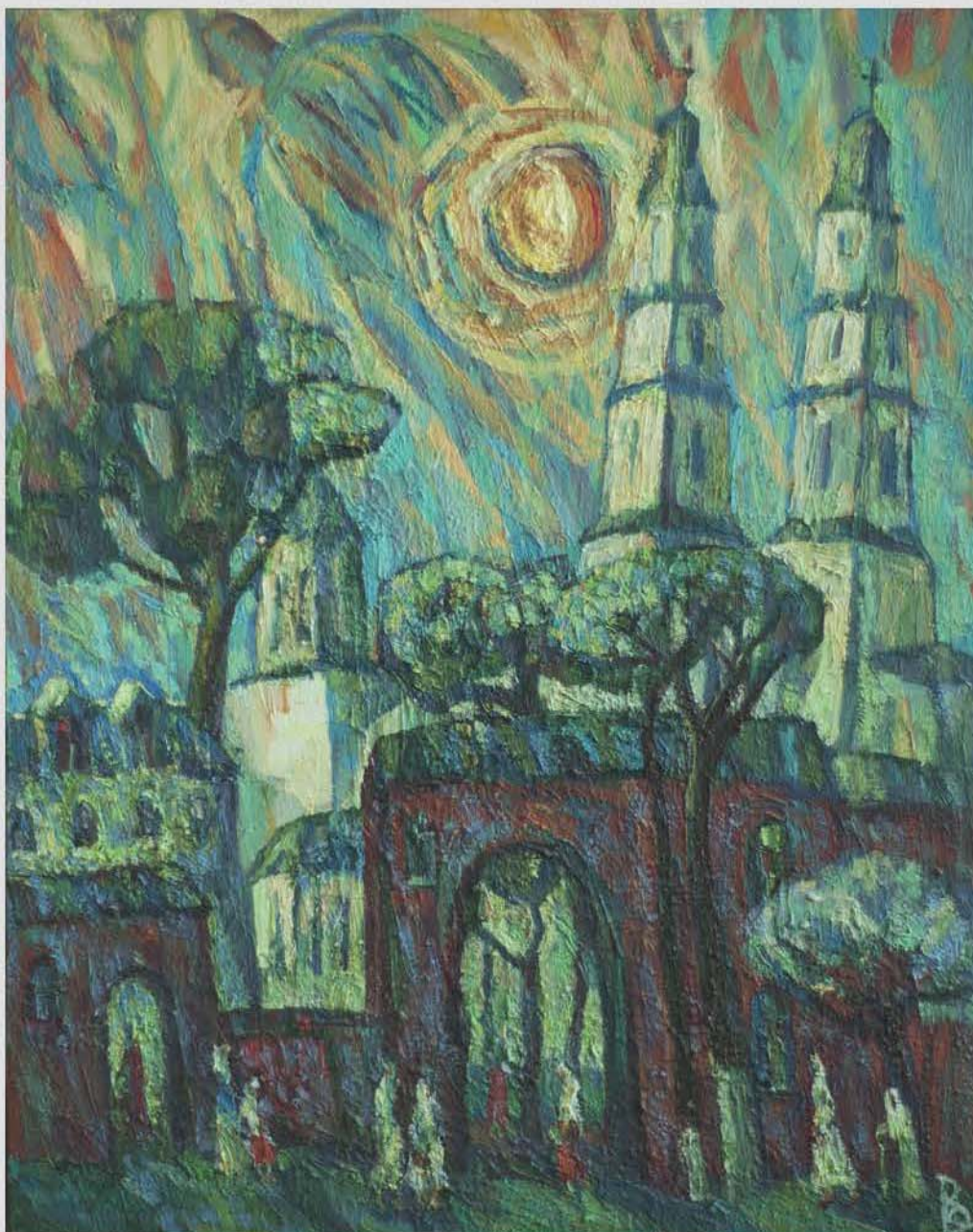
© РУП «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2022

СА ЗБОРУ НАЦЫЯНАЛЬНАГА
МАСТАЦКАГА МУЗЕЯ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Леў Альпяровіч.
Дзяўчына за чытаннем кнігі.
1907–1910 гг. Фанера, палатно, алей.

Вікторыя Кульваноўская.

Свята.

Палатно, алей.

ISSN 0234-1360

9 770234 136004

2 2 0 0 4